

Українська мова
і література
Підручник для 8 класу

Casetă tehnică

Зміст

Дорогі восьмикласники і восьмикласниці!	5
---	---

I **МОЖНА ВСЕ НА СВІТІ ВИБИРАТИ, СИНУ, ВИБРАТИ НЕ МОЖНА ТІЛЬКИ БАТЬКІВЩИНУ**

Повторення вивченого у 7 класі.	7
Типи тексту. Стилi мовлення. Їх особливості.	7
Самостійні частини мови	10
<i>Євшан-зілля</i> (легенда)	14
Службові частини мови, їх правопис.	15
Поняття про публіцистичний стиль. Лексика публіцистичного стилю.	18
Словосполучення. Типи словосполучень за способом вираження головного слова	20
Жартівливі пісні.	23
<i>Грицю, Грицю, до роботи</i>	23
<i>Продай, милий, сиві бички</i>	24
Види підрядного зв'язку між словами у словосполученні.	25
Соціально-побутові пісні: козацькі, чумацькі, кріпацькі	27
Козацькі пісні.	27
<i>Стоїть явір над водою</i>	29
<i>Ой гай, мати</i>	30
Чумацькі пісні	31
<i>Ой по горах сніги лежать</i>	31
<i>Ой у полі криниченька</i>	32
Кріпацькі пісні.	33
<i>Із-за гори вітер віє</i>	33
Речення як найменша одиниця спілкування. Речення прості і складні, двоскладні й односкладні	34
Комічне у літературі. Види комічного	37
Байка	37
<i>Євген Гребінка</i> . Ведмежий суд	38
<i>Леонід Глібов</i> . Вовк та Ягня	39
<i>Леонід Глібов</i> . Мірошник	42
<i>Леонід Глібов</i> . Цуцик	43
Перевір свої знання	45

II**ЛЮДИНА СЕРЕД ЛЮДЕЙ**

Особливості текстів художнього, наукового, офіційно-ділового та публіцистичного стилів	46
Головні та другорядні члени речення	50
Драматичний твір	53
Комедія	53
<i>Іван Карпенко-Карий</i> . Сто тисяч	53
Підмет і присудок як головні члени речення. Способи вираження підмета	69
Простий дієслівний присудок. Способи вираження присудка	73
Складений дієслівний присудок. Способи вираження	76
<i>Тарас Шевченко</i> . Сон	78
Складений іменний присудок. Способи вираження	80
Тире між підметом і присудком	82
Переказ тексту. Вибірковий переказ тексту	84
Другорядні члени речення. Додаток, означення, обставина	87
<i>Тарас Шевченко</i> . І виріс я на чужині	89
Додаток. Прямі й непрямі додатки	91
Детальний переказ тексту	93
Означення узгоджені й неузгоджені	94
Прикладка як різновид означення	97
<i>Тарас Шевченко</i> . Мені однаково, чи буду	99
Обставина. Види обставин	100
Порівняльний зворот	104
<i>Тарас Шевченко</i> . Минають дні, минають ночі	107
Перевір свої знання	109

III**РЕАЛЬНІСТЬ І МРІЇ**

Твір-опис місцевості	110
Однорідні члени речення	111
Особливості опису місцевості	115
Однорідні й неоднорідні означення	119
Узагальнювальні слова в реченнях з однорідними членами. Розділові знаки при них	122
Композиція художнього твору	125
<i>Марко Вовчок</i> . Горпина	126
Звертання поширені й непоширені. Розділові знаки. Мовний етикет	129
Сюжет і розвиток конфлікту	132
<i>Панас Мирний</i> . Морозенко	133
Вставні слова, словосполучення і речення. Розділові знаки при них	145
<i>Іван Франко</i> . Добрий заробок	148
Речення із звертаннями, вставними словами,	

словосполученнями, реченнями	153
Поема як ліро-епічний твір	156
<i>Леся Українка. Давня казка</i>	157
Речення з відокремленими означеннями	168
Речення з відокремленими додатками.	170
Громадянська лірика	171
<i>Леся Українка. І все-таки до тебе думка лине</i>	171
Речення з відокремленими обставинами	172
<i>Микола Вороний. Євшан-зілля</i>	175
Перевір свої знання	179

IV

МИНУЛЕ ТА СЬОГОДЕННЯ

Твір-роздум на морально-етичну тему	180
Односкладні прості речення. Односкладні прості речення з головним членом, що дорівнює присудку: означено-особові	183
Односкладні прості речення. Односкладні прості речення з головним членом, що дорівнює присудку: неозначено-особові.	186
Односкладні прості речення. Односкладні прості речення з головним членом, що дорівнює присудку: безособові.	190
Односкладні прості речення з головним членом, співвідносним з підметом (називні).	194
Повні і неповні речення. Тире в неповних реченнях	196
<i>Михайло Коцюбинський. Для загального добра</i>	201
Перевір свої знання	211

V

ОДНІ В НАС ЗОРІ Й НЕБЕСА

Пряма мова	212
Непряма мова	215
Діалог	217
Цитата	219
Література рідного краю.	222
<i>Костянтин Попович. М.М. Коцюбинський і молдавські народні реалії (уривок)</i>	223
<i>Оксана Медведенко. Спіши до батьківської хати</i>	225
Перевір свої знання	226
Узагальнення і систематизація вивченого за рік.	227
Довідкове бюро	229

Дорогі восьмикласники і восьмикласниці!

Ось ви і у восьмому класі. Перед вами новий інтегрований підручник – УКРАЇНЬКА МОВА І ЛІТЕРАТУРА. Він поведе вас шляхами українського Слова, допоможе віднайти скарби, заховані талановитими предками в рядках художніх творів. Сподіваємося, він стане надійним помічником і порадником. Перед тим, як розпочати роботу, уважно опрацюйте вступ. Адже в ньому розглянуто основні поняття, якими ви будете послуговуватися під час навчання. Щоб полегшити роботу з підручником, до завдань подано певні позначки, які допомагатимуть вам зосередити свою увагу на найважливішому. Тому спочатку навчіться користуватися підручником, «розшифруйте» для себе символічні позначення, погортайте сторінки, уважно розгляньте ілюстрації.

Грамотне мовлення – невід’ємна ознака успішної людини. Цей підручник допоможе вам у цікавій і сучасній формі, крок за кроком, опанувати знання із синтаксису, відомості про словосполучення та речення, а також правила пунктуації, від яких багато що залежить, коли нам доводиться висловлювати думки. Сподіваємося, вам буде цікаво вивчати синтаксис і пунктуацію за тематичним принципом добору навчального матеріалу. Крім того, ви опануєте основи літературознавства, навчитеся аналізувати художні твори, читати й декламувати їх, а також тренуватиметеся у написанні творів. Цей підручник поєднує елементи підручника та хрестоматії. Матеріал підручника оздоблено ілюстраціями та петриківським розписом.

Ваш підручник має п’ять розділів: «Можна все на світі вибирати, сину, вибрати не можна тільки Батьківщину», «Людина серед людей», «Реальність і мрії», «Минуле та сьогодення», «Одні в нас зорі й небеса».

Також у ньому є чотири рубрики: «Розвивай мовлення!», «Поглиблюй грамотність!», «З теорії літератури», «Читай вдумливо!», які допоможуть кожному з вас досягти відмінних результатів у вивченні української мови і літератури, зрозуміти всю красу і глибину рідного слова.

Обов’язковими для виконання є завдання «Поміркуй і дай відповідь!», «Працюємо в парах!», «Працюємо в групах!», «Ти – творча особистість!», «Твої літературні проекти» та інші. Пам’ятайте, що терміни виконання завдань цих рубрик ви можете узгоджувати з учителем.

Тож до праці, юне товариство! Попереду важливі відкриття, радість неповторних вражень, натхненна праця і щедрі здобутки!

Автори підручника

Умовні позначення

Будь уважним до слова!

Працюємо в парах!

Працюємо в групах!

Можна все на світі вибирати, сину, вибрати не можна тільки Батьківщину

РОЗВИВАЙ МОВЛЕННЯ!

Типи тексту. Стили мовлення. Їх особливості

- 1 Прочитай виразно уривок з поезії В. Симоненка «Лебеді материнства». До якого стилю мовлення належить цей текст?

Лебеді материнства

Мріють крилами з туману лебеді рожеві,
Сиплють ночі у лимани зорі сургучеві.
Заглядає в шибку казка сивими очима,
Материнська добра ласка в неї за плечима.

Виростеш ти, сину, вирушиш в дорогу,
Виростуть з тобою приспані тривоги.
У хмільні світанки мавки чорноброві
Ждатимуть твоєї ніжності й любові.

Будуть тебе кликати у сади зелені
Хлопців чорночубих диво-наречені.
Можеш вибирати друзів і дружину,
Вибрати не можна тільки Батьківщину.

Можна вибрати друга і по духу брата,
Та не можна рідну матір вибирати.
За тобою завше будуть мандрувати
Очі материнські і білява хата.

І якщо впадеш ти на чужому полі,
Прийдуть з України верби і тополі,
Стануть над тобою, листям затріпочуть,
Тугою прощання душу залоскочуть.

Можна все на світі вибирати, сину,
Вибрати не можна тільки Батьківщину.
(В. Симоненко)

Михайло Білас.
Лебеді материнства

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Визнач тему поезії «Лебеді материнства».
- 2 У якому поетичному рядку, на твою думку, втілена основна думка твору?
- 3 Які емоції викликала у тебе ця поезія?
- 4 З чим асоціюється у тебе поняття *Батьківщина*?
- 5 Прокоментуй народне прислів'я *Одна у людини рідна мати, одна у нього і Батьківщина*.
- 6 Розглянь гобелен М. Біласа «Лебеді материнства». Прокоментуй побачене в контексті образної системи вірша.
- 7 Випиши з поезії 5 дієслів, визнач їх дієвідміну, час, спосіб, особу.

Збагачай власне мовлення!

Гобелён – килим з художньо витканою картиною, зображенням

- 2 Уважно прочитай інформацію з таблиці про сферу й мету застосування кожного стилю. Підготуй зв'язну розповідь про кожний стиль мовлення.

Стиль мови	Сфера застосування	Мета спілкування
Розмовний	побут, сімейні, дружні стосунки	обмін інформацією, думками з близькими людьми, налагодження стосунків (у формі бесіди, діалогів)
Науковий	наука й техніка, навчання та освіта	повідомлення про досягнення науки й техніки, пояснення закономірностей розвитку природи й суспільства (книжки на наукові теми, підручники, наукові статті, доповіді тощо)
Офіційно-діловий	офіційні, професійні стосунки	регулювання офіційно-ділових, професійних стосунків (ділові папери, договори, закони, звіти, накази, протоколи, довідки тощо)
Публіцистичний	суспільне життя, політика	інформація про суспільно важливі справи (статті, лекції, брошури, газетні та журнальні матеріали, диспути, виступи тощо)
Художній	мистецтво слова, твори художньої літератури	художнє зображення картин життя й характерів героїв, образів-персонажів (поетичні, прозові і драматичні художні твори)

3 Прочитай уривки з текстів.

1. Висне над селом із просторів неба місяць зеленорогий. Собор стоїть у задумі один серед тиші, серед білої акацієвої ночі. Уночі він молодіє. Зморшок часу на ньому не видно, він мовби повертається до козацької молодості, коли вперше сяйнув у цих степах небесними півкулями бань. (За *О. Гончаром*)

2. Культурна спадщина охороняється законом. Держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, вживає заходів для повернення в країну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами. (*Конституція Республіки Молдова*)

3. Наш народ (ні)звідки на сво.. землі (не)приходив він був тут завжди. Історія українс..кого народу в..лика геро..чна, хоч і (не)завжди його дорога була ш..рока – часом звужувалася а часом просторіла. Він падав і знову підіймався він боровся оборонявся будував фортеці й міста орав ниви. Він створив д..вовижний світ пісень казок оповідань і легенд. Він тисячі років ро..казує собі й сусідам про своє минуле. (За *В. Шевчуком*)

4. Фундаменти Андріївської церкви заглиблено на 14 м, що дало змогу двоповерховий будинок-стилобат оснастити допоміжними приміщеннями. У плані Андріївська церква – хрест із кінцями різної довжини: вісь на сході-заході – 13 м, на півночі – півдні – 15 м. Висота церкви – 47 м, стилобату – 15 м, діаметр бані – 10 м. (*З довідника*)

5. Готувалися ми до уроку історії утрюх. Довго розглядали малюнки. Особливо вразив нас малюнок, на якому був зображений князь Олег зі своєю дружиною. Так і було написано: «з дружиною». Ми довго шукали поміж вусатих, озброєних мечами і списами дядьків, що сиділи на конях, оту князеву дружину.

– Вона десь, видно, позаду, – урешті вирішив Ванько.

Сонька не була б Сонькою, коли б не заперечила:

– І зовсім не позаду! Вона вдома залишилася: князеві борщ варить. (*Народна творчість*)

Бартоломео Растреллі.
Андріївська церква в Києві

Збагацуй власне мовлення!

Стилобат – верхня частина східчастого цоколю будинку, постаменту, скульптури

Баня – опуклий дах, що має форму півкулі; купол

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Визнач, до якого стилю і типу мовлення належить кожен текст. Свою думку обґрунтуй.
- 2 Спиши текст 3, вставляючи пропущені літери, розділові знаки, розкриваючи дужки.
- 3 Знайди у списаному тексті прислівники, визнач їх розряд.

Типи тексту		
Розповідь	Опис	Роздум
У висловлюванні йдеться про дії особи, про події, що відбуваються з особою чи предметом.	У висловлюванні йдеться про ознаки, властивості особи, предмета або явища.	У висловлюванні йдеться про причини та наслідки дій, порушується певна проблема, робляться відповідні висновки.

4 Прочитай визначення, заміни їх одним словом. Користуйся словами з довідки.

1. Стиль мовлення, для якого найхарактернішим є вживання слів у переносно-му значенні. 2. Тип тексту, побудований за схемою: теза – аргументи – висновок. 3. Розділ науки про мову, в основу назви якого покладено слово, що зводиться до лат. *stilus* – загострена паличка для писання. 4. Слово, що походить від французького, яке в перекладі означає «полотно», «тканина». 5. Стиль, що слугує засобом впливу на громадську думку. 6. Стиль, для якого характерні такі жанри, як реферат, дисертація, доповідь тощо.

ДОВІДКА: текст, стилістика, роздум, художній, науковий, публіцистичний.

5 Прочитай висловлювання видатних людей. Як ти розумієш їх зміст?

1. Той, хто (не)вміє швидко й свідомо читати, (не)може успішно оволодівати знаннями. Усе, що ви чита..те, – це інтелектуальний фон вашого навча...я. Що багатший цей фон, то легше вчитися. (*В. Сухомлинський*) 2. Хоч..ш бути розумним, навчись розумно запитувати, уважно слухати, спокійно відповідати і припиняти розмову, коли (ні)чого більше сказати. (*І. Лафатер*) 3. (Не)вміти добре висловлювати свої думки – (не)долік; але (не)мати власних думок – набагато більший (не)долік. (*К. Ушинський*)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Спиши речення. Розкрий дужки, встав пропущені букви.
- 2 Знайди в першому реченні прислівники й утвори від них ступені порівняння.

ПОГЛИБЛЮЙ ГРАМОТНІСТЬ!

Самостійні частини мови

1 Прочитай виразно поезію вголос.

Краю мій

Краю мій *віковий, невмирущий*, пісенний,
Я до тебе в *думках*, мов на крилах лечу,
І пісень *чарівних* назавжди наречений,
Ручаями доріг лиш до тебе течу.
Квітню мій *весняний*! Образ горного раю!
Світ рожевих троянд у краплинках роси.

Я від трунків твоїх світанкових співаю,
Упірнувши в розмай неземної краси.

Вирій мій – дивослів, без початку і краю!
У пшеничних хлібах прохолодний струмок.
Я із тисяч країв лиш тебе вибираю,
Як ти вибрав мене між мільярдів зірок!

(Юрій Дячук)

Збагачуй власне мовлення!

Трунок – відвар трав, коренів, лушпиння для різних потреб

Розмаї – що-небудь буйно розквітле, зелене

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Визнач тему поезії. Поясни її ідею.
- 2 З чим, на твій погляд, асоціюється рідний край?
- 3 До якого стилю мовлення належить текст. Аргументуй.
- 4 Визнач, до яких частин мови належать виділені слова.
- 5 Випиши слова в чотири колонки за частинами мови: іменники, прикметники, дієслова, прислівники.
- 6 У якому значенні вживаються у вірші іменники *ручаї доріг і вирій*. Склади усно речення з одним із цих слів у переносному значенні.
- 7 Добери синоніми й антоніми (де можливо) до виділених слів.

Самостійні частини мови

Частина мови	Що означає	На яке запитання відповідає	Як змінюється
Іменник	предмет	хто? що?	за числами й відмінками
Прикметник	ознаку предмета	який? яка? яке? які? чий? чия? чие? чий?	за родами, числами й відмінками
Займенник	вказує на особу або предмет, не називаючи їх	хто? що?	за відмінками
Числівник	кількість або порядок предметів при лічбі	скільки? котрий? котра? котре? котрі?	за відмінками, родами й числами
Дієслово	дію предмета	що робить? що робив? що зробить?	за часами, числами, особами й родами
Прислівник	ознаки дії	як? звідки? навіщо?	не змінюється

2 Прочитай текст. Визнач тип тексту і стиль мовлення.

Місто Кишинів – столиця і найбільше місто Республіки Молдова. Йому понад півтисячі років. Це економічний та культурний центр, розташований у центрі країни на річці Бик.

Найбільш поширена версія відносить назву міста до старорумунської назви Chişla nouă [Кішла ноуе] – новий хутір. Слово chişla є запозиченням з тюркських мов: слово kişla означає «байрак». У Бессарабії це слово вживане і означає «невелике селище, хутір».

Багато в місті церков, серед них найбільш ушлюбленими є собор Різдва Христового, церква святого великомученика та цілителя Пантелеймона, церква Святого Миколая. Вони є всесвітньо відомими пам'ятниками слов'янської культури. У місті багато музеїв, театрів, пам'ятників та історичних місць.

Коли ми промовляємо «Кишинів», одразу спадають на думку слова «площа» та «троянди». Проспект Штефана III Великого – головна вулиця, розташована в секторі Центр. Протяжність проспекту – 3,8 кілометра. Названий він на честь молдовського господаря Штефана III Великого. Троянди теж є символом Кишинева. Вони є на гербі міста, про них співають пісні.

Кишинів – мозок і серце нашої країни, наша краса і гордість. *(З посібника)*

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Знайди у тексті власні іменники. Поясни їх правопис.
- 2 Випиши з тексту три словосполучення з прикметниками. Визнач групу прикметників за значенням (якісний, відносний, присвійний).
- 3 Знайди у тексті особові займенники, визнач їх відмінок.
- 4 Випиши з тексту три дієслова, визнач їх форму, а також вид, спосіб і час.
- 5 Випиши із тексту три словосполучення із прислівниками. Постав запитання від головного слова до залежного.

3 Прочитай текст. Визнач його тему. З'ясуй тип тексту і стиль мовлення.

Село Сахарна знаходиться в центрі нашої країни на правому березі річки Дністер. Тут у другій половині 18 століття з'явився монастир.., розташований серед мал..овничих крутих ущелин біля села. За однією з легенд, у цьому місці чернец.. побачив лик Божої Матері, що згодом вплинуло на будівництво каплиці, а пізніше заснуван..я монастиря Свято.. Трійці в Сахарні.

Околиці Сахарни відомі своїми пр.. красними краєвидами – скеляста, покрита лісом ущелина річк.. Сахарна, довжиною понад 16 км. Вона утворює 22 водоспад.. на своєму шляху. Один з найкрасивіших водоспадів знаходиться дуже близько до монастиря.. Його висота 10 метрів. Вода утворює глибоку пр..рву, яку називають «Яма цигана».

Монастир в с. Сахарна

Це дуже мал..овничі місця, сюди приходять.. не тільки православні прочани, а й туристи, щоб на власні очі побачити всю красу тутешніх місц.. .

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Поміркуй, у чому унікальність описаної місцевості?
- 2 Запиши слова з пропущеними буквами. Усно аргументуй їх правопис.
- 3 Запиши словами усі числівники з тексту.
- 4 Поясни розділові знаки в реченнях з дієприкметниковими зворотами.

- 4 Прочитай і спиши текст. Устав, де треба, пропущені букви.

Кожна нація, кожен народ має свої звичаї, що вироблялися протягом багатьох століт..ь і освячен..і віками. Народна творчіс..ть нерозривно пов'язана зі звичаями народу.

Народні звичаї охоплюють усі сфери громадс..кого, родин..ого і суспіл..ного жит..я. Саме звичаї й мова об'єднують людей у народ, у націю.

Ти – творча особистість!

Назви українські звичаї і традиції, які зберігаються у Молдові. Про один із звичаїв докладно розкажи (5-10 речень).

- 5 Прочитай словосполучення. Відредагуй їх і запиши правильно.

Музикальна школа, виборна агітація, мій електронний адрес, залишити в спокої, приймати участь, підняти важливе питання, привести приклад, дякуючи старанню.

- 6 Прочитай. Усно визнач рід іменників. Запиши слова у формі орудного відмінка однини.

Глазур, молодь, *біль*, радість, ніч, шампунь, *нежить*, щавель, куліш, собака.

- Порівняй вимову та написання виділених слів в українській і російській мовах.
- Добери до виділених слів прикметники.

- 7 Прочитай і спиши слова. Устав, де треба, пропущену букву.

Зіл..я, суд..я, гіл..ячка, гусен..я, л..ється, ін..овація, пташин..ий, священ...ий, здоровен..ий, благословен..ий, шален..ий, нездійснен..ий.

Твої літературні проєкти

Які архітектурні пам'ятки можуть бути своєрідними візитними картками нашої держави? Чому? Склади і запиши текст-опис у художньому стилі (5-10 речень) на тему «Архітектурні пам'ятки Республіки Молдова».

1. Які фольклорні і літературні жанри ти знаєш? Наведи приклади.
2. З якими фольклорними творами ти познайомився/познайомилася у 7 класі?
3. Пригадай засоби творення художнього образу.

Євшан-зілля

(Легенда)

Було це давним-давно. Князь Володимир розгромив половців, а сина половецького хана взяв у полон. Жив ханич у княжих палатах як гість, здобув собі славу, бо був вправним воїном.

Минуло багато років. Князь Володимир помер. Половецький хан-батько постарів. Захотілося йому перед смертю обняти свого сина. І післав він у далекий Київ співця з наказом повернути сина.

Та син його вже забув свій дім. Даремно умовляв його посланець батька, даремне співав половецькі пісні, розказував половецькі легенди.

Тоді дістав співець сховану біля серця гілочку полину, що називали євшан-зіллям, і подав синові хана. Вдихнув той запах полину і заплакав. Згадав батька і матір, братів і сестер, згадав рідний степ.

Подякувавши киянам за гостинність, повернулись вони додому.

Де б не жила людина, як би добре їй не було, а батьківщина одна-єдина.

Євшан-зілля

Євшан-зілля – символ пам'яті про рідну землю і Батьківщину, оберіг від злих сил та всякої нечисті.

ЦЕ ЦІКАВО!

Образ євшан-зілля як символ батьківщини відомий в українській культурі вже багато років. Вірогідно, легенда про євшан, різновид полину, виникла на основі половецького переказу.

Половці – древній народ, що з'явився у степах по сусідству з Київською Руссю в XI ст. Князь Володимир Мономах переміг двох братів, могутніх половецьких ханів. Хан Сирчан відійшов аж до Дону, а хан Отрок мусив тікати в Обези (нині Грузія) і там оселитися на багато років. Після смерті Володимира Сирчан вирішив повернутися у рідні степи брата, щоб зміцнити половецьку силу. Він післав до Отрока свого співця Ора, і тому вдалось умовити вже постарілого хана повернутись додому. Разом вони піднесли могутність половців.

А про незгаслу любов половецького хана до рідного краю народ створив легенду. Через кілька десятиліть, у 1201 р., її згадав автор Галицько-Волинського літопису. З того часу багато українських поетів відтворили символ євшан-зілля. Найвідомішою є поема Миколи Вороного «Євшан-зілля», з якою ти познайомишся пізніше.

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Хто і для чого давав сину половецького хана вдихнути запах євшан-зілля?
- 2 Якою була відповідь Отрока?
- 3 Назви дії ханського сина, добираючи дієслова з легенди.

Ти – творча особистість!

Усно розкажи, про що ти згадуєш, коли кудись виїжджаєш з дому.

Твої літературні проєкти

Підготуй текст-роздум (5-10 речень) на тему «Можна все на світі вибирати, сину, вибрати не можна тільки Батьківщину».

ПОГЛИБЛЮЙ ГРАМОТНІСТЬ!**Службові частини мови й їх правопис**

- 1 Прочитай текст. Визнач тип тексту. Добери заголовок.

Колись давно-давно в Україні, у глухому селі жила собі дівчина, звали її Кобзою. Не красою славилася, не рукоділлям, чи ще якимось умінням, цінним для дівчат. А вміла почути, про що шепочуть трави, про що шелестять дерева, чому стогне земля, який біль ховають в собі прадавні могили. А потім все те перекладала в пісні. І линули вони по Україні, і співали їх усі – кожному вони промовляли до серця.

Знали про те диво і за межами України. Прочув і султан турецький про те і вирішив викрасти дівчину – хай про мене співає, хай мою країну славлять її пісні. Темної ночі яничари прокралися в село, схопили дівчину і повезли в чужий край. Привели до султана, він наказав заспівати. Коли залунала пісня – всі закам'яніли: пісня проклинала неволю, кликала на поміч рідну землю, виливала тугу за рідним краєм, єдиним у світі, любим і прекрасним... Побілілий від люті володар наказав замурувати дівчину навіки у в'язниці.

А пісня вільним птахом полинула в рідний край. Почули її краєни, зажурилися, що дівчина у неволі. Почув про те й її суджений, зібрався йти визволяти. Своїм тужним і благальним співом заворожив він сторожу, і та відчинила в'язницю і випустила дівчину. Недовго були разом закохані, їх наздогнали переслідувачі султана. Вмить

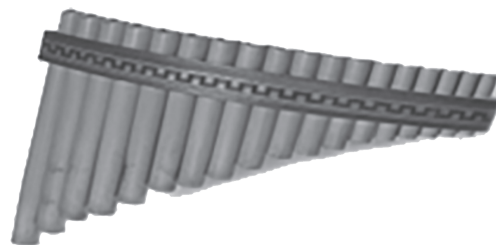
Кобза зникла і обернулася на музичний інструмент, струни якого озвалися голосом коханої, ніжно бриніли, тужачи за коханням. Кликали змученого козака вставати, іти в рідну землю. Пригорнув хлопець Кобзу, обливаючи її кривавими слізьми, ніжно пестячи чутливі струни, і попростував до рідного краю.

Відтоді і почали називатися українські співці кобзарями. Співають вони про рідну землю, про її біль-смуток, радощі, долю-недолю. І чують голос матінки-землі рідної, про все це струни – дзвоном, а кобзарі – словом, співом.

(За А. Гармаш-Литвин)

2 Прочитай текст. Про який музичний інструмент ідеться?

Популярний молдовський музичний інструмент най пов'язаний з флейтою Пана, давньогрецького бога лісу і гаю. Якось Пан зустрів у лісі найпрекраснішу дівчину Сірінкс, і настільки сподобалася йому вона, що закохався в неї і став усюди переслідувати. Дівчина не рада була шанувальнику і всіляко намагалася уникати зустрічі.

Одного разу він погнався за нею, але густий ліс під своїми зеленими кронами приховав її від Пана. Він майже наздогнав Сірінкс, простяг руку, щоб схопити, але раптово виявилось, що тримає зовсім не руку коханої, а лише густу тростину. Він не здогадався, що земля сховала дівчину від нього і перетворила на очерет. Вирішивши, що очеретяні зарості приховали від нього прекрасну діву, зрізав їх ножем.

Надто пізно зрозумів Пан, що насправді сталося, розкався та зібрав дбайливо всі тростинки, почав лити сльози і дбайливо цілувати їх. У цей час сталося диво, його подих випадково проник в очеретяні зрізи та залунала музика. Так і з'явився інструмент з легким і повітряним звучанням, як подих вітерця.

Най ще у 17-му столітті був найважливішим інструментом леутарів – професійних музикантів. Їхні ансамблі грали на гуляннях, весіллях і супроводжували музикою вистави. У сучасних оркестрах молдовських народних інструментів най, як правило, солює. Дзвінкий і водночас ніжний звук привертав увагу багатьох композиторів. Моцарт використав його в опері «Чарівна флейта», Римський-Корсаков – в опері-балеті «Млада». Най звучить у всесвітньо відомій композиції Джеймса Ласта «Самотній пастух».

(З енциклопедії)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Визнач тип тексту та стиль мовлення.
- 2 Розкажи, як, за легендою, утворився музичний інструмент най?
- 3 Знайди у 2 абзаці тексту сполучники. Назви їх. Поясни розділові знаки.

Ти – творча особистість!

Складіть із сусідом/сусідкою по партії діалог на тему «Моя улюблена мелодія».

- 3 Прочитай словосполучення. Поділи їх у дві колонки: 1) з прийменником **в**; 2) з прийменником **у**.

Грати (в, у) оркестрі, виступав (в, у) залі, співали (в, у) хорі, дівчинка (в, у) вінку, відпочивав (в, у) лісі, ходила (в, у) садок, читав (в, у) бібліотеці, навчалась (в, у) бабусі.

- 4 Прочитай вірш.

Музика, як казка

Музика, як казка, музика – жива.
І не треба серцю будь-які слова.
В музиці – найвищі ніжні почуття.
В ній любов і туга, та саме життя.
Музика, як море, то штормить, то ні.

Там знаходить серце рятівні вогні.
Музика, як сонце, гріє нам серця,
Їй нема початку і нема кінця.
І чого не зможеш словом досягти,
В музиці розкажеш щиру правду ти.
(Н. Красоткіна)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Визнач тему та основну думку поезії.
- 2 Випиши усі сполучники. Назви їх тип та роль у реченні.

- 5 Прочитай і запиши словосполучення з часткою **не** у 2 колонки: що пишуться разом, що пишуться окремо.

Ніким (не)полагоджений інструмент, (не)старий музикант, (не)зустрів кобзаря, (не)досипали ночей, зовсім (не)задоволені виступом, (не)дописав іще пісню, (не)можливо здогадатися, розповідав (не)билиці.

Ти – творча особистість!

Складіть і розіграйте діалог між восьмикласником / восьмикласницею та його / її дідусем. Дідусь намагається переконати онука / онучку, що ніщо в світі не може зрівнятися з народною музикою. Юнак / дівчина наполягає на тому, що класичну творчість невдовзі повністю витіснять блюз, реп, хіп-хоп.

Поняття про публіцистичний стиль. Лексика публіцистичного стилю

1 Прочитай уважно текст.

Здавна вважалося, щоб полюбити – треба знати, а щоб знати – слід полюбити. І той ставок, освітлений серпиком місяця, і леваду з попасом корів, і крислате дерево на краю села, і Чумацький шлях, усміх незрадливої юнки, мудрий погляд бабусі, чарівний гук кобзи, поклик освітлених вікон маминої хати.

(Не)забуд..те, (не)збайдужйте, (не)зрадьте цих духовних об..регів, з якими ми виростили й виходили в широкий і тр..вожний світ, щоб завжди повертатись, бодайу спогадах, до родин..ого вогнища – до свого посвіту! (За В. Скуратівським)

Збагацуй власне мовлення!

Попас – місце для випасання худоби; пасовисько, випас

Крислатий – який має розложисте гілля, розкішну крону (про дерево, кущ); гіллястий

Юнка – молода дівчина

Посвіт – світло, освітлення

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Визнач тему та основну думку прочитаного тексту.
- 2 Визнач, до якого стилю мовлення належить текст.
- 3 Чи притаманні цьому тексту чіткість, докладність, офіційність?
- 4 Яку лексику використано у тексті?
- 5 Чи є в тексті емоційно забарвлені слова, художні засоби?
- 6 Вислови своє ставлення до проблеми, порушеної в тексті.
- 7 Спиши останній абзац тексту, вставляючи пропущені літери і розкриваючи дужки. Визнач, якою частиною мови є кожне слово.

Публіцистичний стиль – один з найбільш дієвих і широкоживаних. Найважливіша його функція – активний вплив на читача або слухача, переконання у правильності висловлених думок, агітація. Тексти у публіцистичному стилі передають інформацію з метою пропаганди певних ідей серед широких верств населення. Сучасний публіцистичний стиль – це мова преси, радіо і телебачення, ораторське мовлення.

Ознаки публіцистичного стилю: чіткість, докладність, логічний виклад, офіційність.

Мовні засоби:

Лексичні – суспільно-політична лексика, урочисті фрази, політичні гасла та заклики, засоби сатири і гумору.

Синтаксичні – спонукальні та окличні речення, поширені прості речення, звертання, риторичні звертання.

Публіцистичний стиль існує в таких жанрах, як звернення, відозва, прокламація, передмова, стаття, замітка, огляд, інтерв'ю, радіо-, кіно-, телепубліцистика та ін.

Твої літературні проєкти

Склади міні-твір (7-10 речень) за темою «Обереги родинного вогнища».

- 2 Розглянь таблицю. Склади висловлювання про особливості текстів публіцистичного стилю. Поміркуй над структурою і послідовністю висловлювання.

Основні жанри публіцистичного стилю	Мета текстів публіцистичного стилю	Ознаки публіцистичного стилю
лист у газету, фейлетон, інтерв'ю, репортаж, нарис, стаття, допис; радіо-, кіно-, телепубліцистика	передача точної та яскравої інформації у доступній формі про найважливіші події в житті нашої країни та за кордоном, а також вплив на читача (слухача)	інформативність, фактичність, логічність, образність, відвертість

- 3 Прочитай текст. Визнач, до якого стилю він належить.

Національний менталітет

Чи помітили ви, як часто вживається сьогодні термін «*менталітет*»? Чи всі розуміють значення цього слова?

Виявляється, навіть ті, хто це слово якнайчастіше вживає, не завжди сходяться у тлумаченні його суті. Одні розуміють менталітет як сукупність ознак певної нації. Інші – як особливі риси нації, що виявляються в певні періоди історичного розвитку.

Звичайно, кожній нації притаманні певні ознаки. Протягом століть вони не змінюються. Хіба в такому разі можна говорити про «відродження менталітету»? Навіщо відроджувати те, що є постійним і сталим?

Чи варто все те, що було логічним і доречним у певний історичний *період*, механічно переносити до іншої епохи? Ми захоплюємося героїзмом запорожців, проте не можемо не брати до уваги того, що козакам були властиві не лише благородні риси. Адже вони були живими людьми, яким довелося жити в добу кривавих воєн, заплутаних, часом не всім зрозумілих *інтриг*.

Розуміти менталітет треба насамперед як те, що народжується, змінюється, зникає залежно від рівня духовності суспільства, його культури.

(За Н. Черченка)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 До якого типу мовлення належить цей текст?
- 2 Визнач у тексті стильові ознаки публіцистичного стилю.
- 3 Як розуміють значення слова **менталітет** у суспільстві? Як ти його розумієш?
- 4 Яким, на твою думку, є український менталітет?
- 5 Знайди в тексті виділені слова, визнач, до якої лексики за походженням вони належать. Добери власне українські відповідники до поданих слів.

Ти – творча особистість!

Склади замітку до газети (5-10 речень) за темою «Розмаїття народів, мов і культур у Республіці Молдова».

ПОГЛИБЛЮЙ ГРАМОТНІСТЬ!

Словосполучення. Типи словосполучень за способом вираження головного слова

1 Прочитай вірш.

Мамина спадщина

Ненька мені в спадщину лишила
Доброзичливість, душі тепло,
Сірі очі та волосся біле, –
вже його снігами замело.

До старих – увагу і пошану,
До малечі – ласку і любов;
Підійматись до роботи рано,
Не лінитись, щоб заграла кров.

Не гнівитись дуже на недолю,
І на зло добром відповідать.

Треба наполегливість і волю
Для мети високої зібрать.

Не завжди людині світить сонце,
Набіжать хмарки і дощ крутий,
Але незабаром у віконце
Знов засяє промінь золотий.

Виправдаю сподівання мами,
З рівної дороги не зверну.
У душі я збережу з роками
Юності далекої весну.

(Г. Васютинська)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Визнач тему поезії.
- 2 Розкажи, про яку батьківську спадщину йдеться у творі?
- 3 Як ти розумієш вислів «*З рівної дороги не зверну*»?
- 4 Випиши з тексту 5 словосполучень.

Не є словосполученнями:

- 1) підмет і присудок: *дитина виростає*;
- 2) іменник (займенник) із прийменником: *біля хати, без тебе*;
- 3) стійкі сполучення слів (власні назви, фразеологізми): *Чорне море, наживати п'ятами*;
- 4) однорідні члени речення: *братик і сестричка*;
- 5) складені форми слів: *буду працювати; найбільш працюватий*.

- 2 Прочитай і розподіли у дві колонки: I – словосполучення, II – сполучення слів. Підкресли другу від початку букву в кожному словосполученні чи сполученні слів і прочитай прислів'я.

Два кроки; поблизу школи; класичний або традиційний; учасник олімпіади; щира бесіда; Тихий океан; хтось з вами; онук і онучка; ведмежа послуга; зимові канікули; осінній вечір; дякувати вчителю; опрацювати і вивчити; анотація статті; зійшло сонце; озеро замерзає; сніг на голову; тішить думку; собаку з'їв; академічний театр.

В залежності від частиномовної приналежності головного слова словосполучення діляться на іменні (*рідний край*), прикметникові (*темний від давності*), дієслівні (*читати з захопленням*), прислівникові (*близько до дому*) тощо.

- 3 Прочитай словосполучення. Випиши їх за головним словом у такій послідовності: 1) іменні; 2) дієслівні; 3) прислівникові.

Любов до дітей, вишиваючи рушник, близько до дому, пізно вночі, щира бесіда, читати виразно, червоний від сорому, глибоко під водою, хтось із підлітків, шаную вчителів, гарно малювати, два зошити, рекомендую прочитати, далеко від вас, високо над головою.

- 4 Утвори від дієслівних словосполучень іменні й запиши. Із двома утвореними словосполученнями склади речення з однорідними членами.

ЗРАЗОК:

Мріяти про щастя – мрія про щастя.

Допомагати братові, працювати без перерви, розмовляти з ним, захищати батьківщину, доглядати хворого, будувати дім.

Синтаксис (рум. *sintaxă*, рос. *синтаксис*) – це розділ науки про мову, який вивчає словосполучення і речення.

Пунктуація (рум. *punctuație*, рос. *пунктуация*) – це розділ науки про мову, який вивчає вживання розділових знаків у реченні й у тексті на письмі.

Словосполучення (рум. *îmbinare de cuvinte*, рос. *словосочетание*) – синтаксична одиниця, що утворюється поєднанням двох або більше повнозначних слів на основі підрядного зв'язку.

Словосполучення обов'язково має головне слово і залежне слово. Від головного слова до залежного ставиться запитання: *рідний (який?) край, сидіти (як?) мовчки*.

- 5 Утвори і запиши словосполучення, в яких наведені слова виступали б то в ролі головних, то в ролі залежних слів. Визнач тип кожного словосполучення за способом вираження головного слова.

Вечір, веселий, учитися, вірш.

- 6 Прочитай і переклади українською мовою словосполучення. Запиши лише ті, в яких при перекладі змінюються прийменники.

Любовь к человеку, отдыхать после работы, седьмой по списку, рассказ о героях, каждый из вас, уважение к старшим, шкаф для книг, рассказать об учебе.

Ти – творча особистість!

- 1 Склади за світлиню 3-4 словосполучення різних типів (іменні, дієслівні, прислівникові).
- 2 Напиши невеликий твір-опис (7-10 речень). Використай складені словосполучення.
- 3 Добери заголовок до власного твору.

Свято у селі

Жартівливі пісні

Які пісні називаються родинно-побутовими?
Які родинно-побутові пісні ти вже вивчав/ вивчала?

Жартівливі пісні (рум. *melodii amuzante*, рос. *шуточные песни*) – жанр українського музичного фольклору, що характеризується жартівливим чи сатиричним змістом. Вони відносяться до родинно-побутових пісень.

Жартівливі пісні беруть початок у творчості співців-скоморохів. Згодом вони склалися кобзарями, лірниками, бурсаками, мандрівними дяками, козаками та ін., виконувалися на вулицях, на вечорницях, гулянках, забавах, танцях, розважальних народних зібраннях тощо.

ЧИТАЙ ВДУМЛИВО!

Грицю, Грицю, до роботи!

Грицю, Грицю, до роботи!
В Гриця порвані чоботи.
Грицю, Грицю, до телят!
В Гриця ніженьки болять.

Грицю, Грицю, молотити!
Гриць не здужає робити.
Грицю, Грицю, врубай дров!
Кахи-кахи! Не здоров.

Грицю, Грицю, роби хліб!
Кахи-кахи! Щось охрип.

Грицю, Грицю, до Марусі!
Зараз, зараз уберуся.

Грицю, Грицю, хоч жениться?
Не можу одговоритися!
Грицю, Грицю, кого взяти?
Краще Галі не зіскати!

Галю, серденько моє,
Чи підеш ти за мене?
Стидкий, бридкий, не люблю,
І за тебе не піду!

Ти – творча особистість!

Що ти порадиш лінивому Грицю, щоб стати працьовитим?

Поміркуй і дай відповідь!

Хто	Син, брат, онук
Осміюється	Лінь, неробство
Характер	Танцювальний
Настрій	Жартівливий
	Грайливий
	Веселий
	Сміхотливий
	Усміхнений

ЧИТАЙ ВДУМЛИВО!

Продай, милий, сиві бички...

«Продай, милий, сиві бички,
Купи мені черевички,
Бо я панського роду,
Не ходила боса зроду!»

Продай, милий, дві телиці,
Купи мені дві спідниці,
Бо я панського роду,
Не ходила гола зроду!»

Продай, милий, кіш пшона,
Купи горілки й вина,
Бо я панського роду,
П'ю горілку, як воду!»

Як став милий продавати
Та на милу купувати –
Нічим в хаті запалити,
Ніщо дітям ізварити.

«Чи ти, милий, іздурів?
Чи ти, милий, ізшалів?
Нічим в хаті запалити,
Ніщо дітям ізварити!»

Пішов милий на гору,
Найшов хомут та й дугу,

Притягає додому,
Затягає на милу:

«Ой ти, мила, чорнобрива,
Поїдемо в ліс по дрова!
Тпру, стій, моя люба,
Прив'яжу тебе до дуба!»

Ой став милий дров рубати
Та на сонце поглядати.
А сонечко вже нерано,
А йому ще тих дров мало.

Їде милий під гору,
Вдарив милу по чолу:
«Гов, помалу, чорнобрива,
Перевернеш мені дрова!»

Приїхав він до воріт,
Дав їй їсти околіт..
«Ой ти даєш мені їсти,
А я б рада трохи сісти!»

Продай, милий, черевички,
Купи собі сиві бички,
Бо я панського роду,
Не ходила в возі зроду!»

Збагачуй власне мовлення!

Зіска́ти – знайти

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Про що співається у жартівливих піснях?
- 2 Які за характером і настроєм жартівливі пісні?
- 3 До чого спонукають жартівливі пісні?
- 4 Яким способом чоловік прагне провчити свою примхливу дружину у пісні «Продай, милий, сиві бички»?
- 5 Виразно прочитай діалог. Яке його значення в пісні?
- 6 Знайди в пісні дієслівні словосполучення. Запиши у зошит 5 словосполучень.
- 7 Перепиши 7 строфу у зошит. Підкресли службові частини мови.

Ти – творча особистість!

- 1 Зі слів таблиці утвори літературний термін.
- 2 Які ти знаєш колискові та жартівливі молдовські пісні? Заспівай!

Родинно-побутові пісні – це	
твори	це народні
та взаємини	музично-поетичні
це народні	твори
музично-поетичні	про життя
в ній	родини
про життя	та взаємини
родини	в ній

ПОГЛИБЛЮЙ ГРАМОТНІСТЬ!

Види підрядного зв'язку між словами у словосполученні

- 1 Прочитай вірш.

Як живеш, моє рідне село,
Де стежини з дитинства у юність,
Усе, що було, віджило,
Та у серці моїм не забулось.

Я до тебе колись ще вернусь
У ключі журавлинім весною,
І там від ключа відіб'юся,
Та навіки зостанусь з тобою.

І нехай собі ген журавлі
Долітають до теплого краю,
А я припаду до землі,
Бо ріднішої в мене немає.

Розчинюсь я у рідних вітрах,
Стану сивим туманом в долині,
Проросту полинами в полях,
Засвищу солов'єм на калині.

(В. Поята)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Визнач основну думку поезії.
- 2 Знайди і випиши по 2 дієслівних і іменних словосполучення.

У словосполученні слова можуть з'єднуватись трьома видами підрядного зв'язку: узгодження, керування, прилягання.

Узгодження (рос. *согласование*) – вид підрядного зв'язку, при якому рід, число і відмінки залежного слова повністю збігається з родом, числом та форми певного відмінка: *уважний учень, уважного учня, уважному учневі*.

Керування (рос. *управление*) – вид підрядного зв'язку, при якому головне слово вимагає від залежного певного відмінка: *читати (що?) книжку, зустріти (кого?) товариша*.

Прилягання (рос. *примыкание*) – вид підрядного зв'язку, при якому залежне слово має незмінну форму і приєднується до головного тільки за змістом: *читати (як?) лежачи, їхати (куди?) далеко*.

- 2 Прочитай. Визнач вид підрядного зв'язку слів у словосполученнях.

Вечірнє небо, вчасно прийти, люблю природу, рідна Молдова, буджацькі краєвиди, долина Прута, виїхав до Ришкан, швидко їхати, Сороцька фортеця, вчитися сумлінно, піклуватися про дітей.

- 3 Прочитай і запиши словосполучення, розкриваючи дужки. Визнач вид підрядного зв'язку.

Біля (наша) школи, перед (осінній) канікулами, на (зелений) полі, біля (новий) будинку, з (хороший) другом, для (сімейний) свята, не вірю (свій) очам, з (цікавий) пропозицією, поряд з (твій) будинком, з (радісний) настроєм.

- 4 Добери потрібну відмінкову форму іменника, утворивши словосполучення зв'язком керування.

ЗРАЗОК:

Схожий (чим?) характером, (з ким?) з матір'ю, (на кого?) на батька.

Нагадувати (кому? про що?); взяти (що? у кого? для кого?), розповісти (що? кому? про що?); чекати (кого? що?); поїхати (куди? до кого?).

- 5 Утвори словосполучення з поданими словами. Визнач вид підрядного зв'язку.

Розповідати, малюю, близько, школа, корисно, завдання.

- Виконай синтаксичний розбір 3 словосполучень.

- 6 Прочитай текст. Переклади українською мовою. Добери заголовок.

Если идёте по улице с товарищем, не разговаривайте и не смейтесь громко. Не толкайте прохожих и не мешайте транспорту. Если встретишь знакомых, поздоровайся.

- Назви словосполучення. Виконай синтаксичний розбір 3 словосполучень.

Синтаксичний розбір словосполучення

Послідовність розбору

1. Визнач головне й залежне слово.
2. Постав запитання від головного слова до залежного.
3. Визнач, якими частинами мови виражено головне й залежне слово.
4. Укажи, за допомогою чого здійснюється граматичний зв'язок між словами.

Зразок письмового розбору

Прихилилась до шибки жоржина. (М. Луків)

до чого?

прихилилась до шибки
(дієсл.) (імен.)

Зразок усного розбору

У словосполученні *прихилилась до шибки* головне слово – *прихилилась*, залежне – *шибки*. *Прихилилась* (до чого?) *до шибки*.

Головне слово виражене дієсловом, залежне – іменником. Залежне слово пов'язане з головним за допомогою прийменника *до* та закінчення.

З ТЕОРІЇ ЛІТЕРАТУРИ

Соціально-побутові пісні: козацькі, чумацькі, кріпацькі

Соціально-побутові пісні (рум. *cântece sociale*, рос. *социально-бытовые песни*) – це великий масив епічних народнопісенних творів про економічні та політичні умови життя різних соціальних груп населення, про їхню історичну роль у становленні та розвитку українського суспільства, у формуванні національних норм етики й моралі.

Усі різновиди соціально-побутових пісень об'єднує те, що в них відображено настрої народу, викликані різними явищами суспільного життя. У соціально-побутових піснях відтворено життя наших пращурів, яке, через різні обставини, примушувало їх заради миру, спокою та добробуту своїх родин покидати домівки й іти в козацькі походи, чумакувати, а то й не зі своєї волі відбувати солдатчину чи жити у кріпацтві.

До соціально-побутових відносяться козацькі, чумацькі, кріпацькі пісні.

Довідка:

Козак – вільна людина, переважно із селян або міської бідноти, що осіла на південних землях України й брала участь у боротьбі проти загарбників.

Чумак – візник і торгівець, який перевозив на волах хліб, сіль, рибу та інші товари для продажу.

Кріпак – селянин, прикріплений до земельного наділу за часів панщини, праця і майно якого були власністю поміщика.

Козацькі пісні

Козацькі пісні – ліричні твори з козацької доби в історії України, в яких оспівано героїчну боротьбу проти іноземних поневолювачів, життя і побут козацьких родин.

Це цікаво!

Козацтво – це історичне явище ефективної організації громад, їх економічного та політичного устрою, військової справи, виховання молоді та інших важливих чинників.

Впродовж усієї історії козацтво відіграло величезну роль у державотворенні України. Визвольна війна українського народу під проводом Богдана Хмельницького завершилася створенням самостійної козацької держави – України. Фундаментом всього українського козацтва була Запорізька Січ. Це був політичний центр республіки. Гетьмани Запорізької Січі мали великі урядові повноваження. Вони захищали землі і народ від зовнішнього ворога, вели міжнародні переговори від імені народу, вирішували глобальні питання, що стосувалися загального розвитку держави.

Українське козацтво має довгу уславлену історію. Перші офіційні згадки про козаків можна знайти ще у 1492 році. Саме тоді запорожці нанесли нищівну поразку турецькій військово-морській галері і визволили з полону своїх побратимів. Ось з цієї розповіді і починаються літописи про мужні подвиги і легендарні походи козаків.

Ілля Рєпін. *Запорожці пишуть листа турецькому султану*

Пісні цього циклу найтісніше пов'язані з історією України. У них оспівано героїзм захисників рідної землі, їхню готовність пожертвувати родинним затишком і навіть життям заради її незалежності. Саме в козацьких піснях досягають емоційної вершини мотиви прощання з родиною та героїчної загибелі козака. Тужливий настрій самотнього, безталанного козака, його загибель тонко передано в пісні «Стоїть явір над водою».

ЧИТАЙ ВДУМЛИВО!

Стоїть явір над водою

Стоїть явір над водою,
В воду похилився,
На козака пригодонька:
Козак зажурився.

Не хилися, явороньку,
Ще ж ти зелененький.
Не журися, козаченьку,
Ще ж ти молоденький!

Не рад явір не хилитися –
Вода корінь миє!
Не рад козак журитися,
Та серденько ниє.

Ой поїхав з України
Козак молоденький –
Оріхове сіделечко,
Ще й кінь вороненький.

Ой поїхав на чужбину
Та там і загинув,
Свою рідну Україну
Навіки покинув.

Звелів собі насипати
Високу могилу,
Звелів собі посадити
Червону калину:

«Будуть пташки прилітати,
Калиноньку їсти,
Будуть мені приносити
З України вісті!»

Збагацуй власне мовлення!

Чужбіна – чужа сторона

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Як ти думаєш, які події примусили козака поїхати на чужбину?
- 2 Знайди у пісні «Стоїть явір над водою» фрагмент, де зображено душевні переживання козака на тлі сумної природи, і зачитай його.
- 3 З яким почуттям козак покидає батьківщину?
- 4 Що посадять на могилі козака?
- 5 Які образи в пісні «Стоїть явір над водою» є типовими для усної народної творчості? Як ти розумієш заповіт козака?
- 6 Знайди у пісні і запиши по три словосполучення із зв'язком узгодження та керування.
- 7 Знайди в мережі Інтернет козацькі пісні і прослухай.

Ти – творча особистість!

Якби тобі довелося покласти на музику слова пісні «Стоїть явір над водою», то якими б вони були за ритмом і настроєм? Які музичні інструменти довелося б використати?

ЧИТАЙ ВДУМЛИВО!

Ой гай, мати

Ой гай, мати, ой гай, мати,
Ой гай зелененький...
Ой поїхав з України
Козак молоденький.

Виїжджавши, шапку знявши,
Низенько вклонився:
«Ой прощайте, слобожани,
Може, з ким сварився!»

Хоч сварився, не сварився,
Аби помирився,
Як виїхав на битий шлях –
Слізоньками вмився.

«Приливайте доріженьку,
Щоб не журилася;

Розважайте рідну неньку,
Щоб не журилася!

Приливайте доріженьку,
Що куриться курно;
Розважайте дівчиноньку,
Що журиється журно!»

Приливали доріженьку –
Вона все куриться;
Розважали рідну неньку –
Вона все журиється.

«Не жаль мені доріженьки,
Що пилом припала,
А жаль мені дівчиноньки,
Що дурно пропала!»

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 На які цикли поділяють соціально-побутові пісні? Що в них є спільного?
- 2 Над чим журиється козак, виїжджаючи з України?
- 3 Про кого він піклується? Чому?
- 4 Що об'єднує ці дві пісні? Запиши відповідь на запитання одним поширеним реченням.
- 5 Визнач художні засоби у козацьких піснях (по 2-3 приклади): епітети, пестливі слова, персоніфікації, звертання.

Ти – творча особистість!

- 1 Чому, на твою думку, народ використовує слова зі зменшувально-пестливими суфіксами на адресу дорослих (адже ними в побуті здебільшого наділяють малих дітей)?
- 2 Випиши у зошит пестливі слова з прочитаних козацьких пісень.
- 3 Кого характеризують такі слова?

Твої літературні проєкти

Підготуй коротке усне повідомлення про українське козацтво.

Чумацькі пісні

Чумацькі пісні – народні пісні про життя, побут, пригоди й переживання чумаків. Чумацький промисел в Україні відомий з XV ст., а його розквіт припадає на XVIII – поч. XIX ст. Чумаки торгували переважно рибою та сіллю, яку привозили на волах з Дону і з берегів Чорного й Азовського морів.

Довгий шлях, невлаштованість побуту, небезпека ворожих нападів, хвороби і смерть на чужині – основні мотиви чумацьких пісень. У них показано й причини, які змушували селян вдаватись до чумакування. У піснях цього циклу відтворено їхнє життя в дорозі, напади грабіжників і розлуку з родиною. У чумацьких піснях часто розповідається і про причини, які змушували селян поневірятися.

ЧИТАЙ ВДУМЛИВО!

Ой по горах сніги лежать

Ой по горах сніги лежать,
По долинах води стоять,
А по шляхах маки цвітуть;
То ж не маки червоненькі,
То чумаки молоденькі
Битим шляхом у Крим ідуть.
Гомін, гомін по діброві,
Туман поле покриває,
Мати сина прикликає:
– Вернись, сину, додомоньку,

Змию тобі головоньку!
– Ізмий, мамо, сама собі
Або моїй рідній сестрі:
Мене змиють дрібні дощі,
А розчешуть густі терни,
А висушить ясне сонце,
А розкуйдить буйний вітер!
Пішов чумац співаючи,
Стара мати – ридаючи...

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Про кого ця пісня?
- 2 Яке враження вона справила на тебе?
- 3 Хто такі чумаки? Що ти про них знаєш?
- 4 Яка головна тема та ідея пісні?
- 5 Визнач у пісні розповідні та спонукальні речення. Сформулюй за змістом пісні три питальних речення.
- 6 Знайди у пісні словосполучення із підрядним зв'язком узгодження.

Твої літературні проєкти

- 1 Знайди у мережі Інтернет чумацькі пісні, прослухай та прокоментуй їх.

Ой у полі криниченька

Ой у полі криниченька –
 З неї вода протікає,
 Ой там чумаки молоденький
 Сірі воли напуває.
 Воли ревуть, води не п'ють:
 В Крим доріженьку чують...
 Ой бог знає, бог відає,
 Де чумаченьки ночують.
 Ой ночують чумаченьки
 В степу край дороги –
 Розпустили сірі воли
 По зеленій діброві.
 Ой умер чумаки молоденький
 У неділоньку вранці, –
 Поховали та чумаченька
 Та в зеленім байраці.
 Висипали над чумаком
 Та високу могилу.
 Посадили в головоньках
 Та червону калину.
 Прилетіла зозуленька

Та й сказала: «Куку!»
 – Подай, милий, подай, орле,
 Та хоч правую руку!
 – Ой рад би я, моя мила,
 Обидві подати, –
 Та налягла сира земля,
 Що не можна підняти!

Іван Айвазовський. Чумаки на відпочинку

Збагацуй власне мовлення!

Байра́к– сухий або вологий яр

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Чим чумацькі пісні близькі до козацьких? Знайди для підтвердження своєї думки у піснях постійні епітети, зменшувально-пестливі слова, окличні речення, діалоги.
- 2 Про що розповідають чумацькі пісні?
- 3 Як перегукуються ці пісні з репродукцією картини І. Айвазовського «Чумаки на відпочинку»?
- 4 З якого куплету настрої у пісні «Ой у полі криниченька» різко змінюється? Чому?
- 5 Знайди і назви образи у пісні «Ой у полі криниченька».
- 6 Яка із соціально-побутових пісень тобі найбільше сподобалася? Чим саме? У відповіді використай прості речення.
- 7 Визнач й випиши у зошит художні засоби з прочитаних соціально-побутових пісень (по 2-3 приклади):

• епітети;   • порівняння;   • пестливі слова;   • повтори.

Прочитайте виразно за ролями пісню «Ой у полі криниченька».

Твої літературні проєкти

Поміркуй, чому всі народи світу, зокрема й український, бережуть свої пісні, передаючи їх з покоління в покоління? Вислови свої думки письмово (4-5 речень).

З ТЕОРІЇ ЛІТЕРАТУРИ

Кріпацькі пісні

Кріпацькі пісні відображають тяжке підневільне життя селян, протест проти приниження людської гідності й безправ'я.

Глибокою реалістичністю у змалюванні нестерпного становища поневоленого селянства відзначаються кріпацькі пісні. Тяжка панщина, знущання поміщика і його посіпак, безправність і зубожіння кріпаків, протест проти поневолення – основні теми цих пісень, пройнятих непримиренністю і ненавистю до гнобителів. У них з такою нещадністю викривалося кріпацтво, що сам собою напрашувався висновок про необхідність його знищення.

ЧИТАЙ ВДУМЛИВО!

Із-за гори вітер віє

Із-за гори вітер віє,
А в долині тихо;
Добре було на Україні,
А тепера лихо!

За молодих панів стало
Трудно на роботу:
Увесь тиждень на панщині,
А собі в суботу.

А в неділю до схід сонця
В усі дзвони дзвонять,
Десятчики підвіконню
На панщину гонять:

Чоловікам за неводом
Раненько вставати,
Старим бабам крупи драти
Та ще й плаття прати,

Молодицям по світлицях
Мости шарувати,
Малим дітям пір'я драти
І тютюн в'язати.

Хвалилася наша пані –
Добре в неї жити...
Ой та брешеш же ти, пані!
Плачуть наші діти!

Збагачуй власне мовлення!

Посіпа́ка – прислужник

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 У пісні сказано: «Добре було на Україні...». Про які часи, на твою думку, йдеться?
- 2 Назви види робіт, згадані у пісні. В яку пору року вони виконувалися? Обґрунтуй своє твердження.
- 3 Чому панщина була кріпакам ненависною, адже ці ж роботи вони виконували й у власному господарстві?
- 4 Знайди у пісні і зачитай складні речення. Доведи, що вони є складними.

Ти – творча особистість!

Розкажи, що ти знаєш про кріпацтво (коли виникло; у чому полягала особиста залежність кріпака від пана; коли було скасовано).

Речення як найменша одиниця спілкування. Речення прості і складні, двоскладні й односкладні

- 1 Прочитай поезію О. Кишканюк «Дністер».

Пливе у даль віків замріяний Дністер.
Гойдає сині хвилі теплий вітер.
У думках – рани, біль,
що рвались з берегів, у пам'яті для нас zostались жити.
Навічно задрімав часів далеких гомін.
Тепер лише гроза тривожить гори.
І знову ллють дощі, і знову світить промінь,
трава росте, і пахнуть осоки.
А гордий Дністр пливе, не оглядаючись назад.
Хвилюється, вирує водоспадом.
На дно ховає свій душевний плач
і серед ночі світить зорепадом.

(О. Кишканюк)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Яким зображений Дністер?
- 2 Спиши виділені рядки. Підкресли граматичні основи в реченнях. Визнач вид речень за будовою. Знайди просте речення.
- 3 Знайди і запиши по 3 словосполучення з різними видами зв'язку: керування, узгодження, прилягання.
- 4 Назви дієслівні словосполучення.
- 5 Які художні засоби допомагають уявити зображене у вірші?
- 6 Усно опиши пейзаж поезії.

Речення (рум. *propoziție*, рос. *предложение*) як синтаксична одиниця складається з однієї або більше граматичних основ. За структурою речення поділяються на прості й складні. Прості речення мають одну граматичну основу: *Люблю я пісню солов'їну* (А. Загрудний). Складні речення мають дві і більше граматичні основи, що становлять одне смислове ціле: *Українська мова мене не тільки вабить як письменника, вона дивує й захоплює* (В. Шевчук).

2 Прочитай речення мовчки. Спиши і виділи граматичні основи (підмет і присудок).

1. Ранком зимова діброва мовчала. (*Леся Українка*) 2. У лісі гуляє заметіль. Сердитий вітер грається зі снігом. (*Ю. Збанацький*) 3. Віє вітер. Грім гуркоче. Синім полум'ям палають хмари вгорі. Світла ніч стояла над горами. (*О. Гончар*) 4. Сонячний промінь пробивається через гущавину віт. (*Г. Тютюнник*) 5. Достигають вишні. Медом пахнуть вранішні вітри. (*Г. Тютюнник*)

3 Прочитай текст. Добери заголовок.

Давним-давно жили в наших краях поряд з людьми велетні. Для них, високих, як тополі, кожен пагорб був за один крок, а старий Тирас переступали вони за три кроки. Звичайні жінки виношували дітей дев'ять місяців, а дружини велетнів – дев'яносто дев'ять місяців. Ось чому велетнів ставало все менше, і все менше місця для життя вони знаходили на цій землі.

Якось донька велетня, яка не знала про існування людей, побачила чоловіка, який поганяв волом. Юна велетня пішла до батьків, щоб спитати про дивне створіння. І вони розповіли їй про людей і про те, що скоро велетні повністю зникнуть, а люди захоплять усю землю, як мурахи. **Велетня вирішила знайти чоловіка з возом та вбити його. Після довгих пошуків вона заплакала з досади. Її хвилі сліз наздогнали віз і вола. Кажуть, що ці сльози перетворилися на річку, яку місцеві жителі назвали Бик, бо сусідні народи так називали волів.**

З того часу тече річка Бик, перетинаючи Кишинів. І тільки вона нагадує нам, що колись мешкали велетні й у Молдові...

Збагачай власне мовлення!

Тірас – давня назва річки Дністер

Різновиди простих речень

За метою висловлювання		
Розповідне	Питальне	Спонукальне
<i>Легкий ранковий вітер приніс благодатну прохолоду.</i>	<i>Чи довго нам судилося страждати?</i>	<i>Згадай, народе, своє коріння.</i>
За емоційністю висловлювання		
Окличне		Неокличне
<i>Плекаймо мову — неоціненний Божий дар!</i>		<i>Мова — пресвята Богородиця нашого народу.</i>
За характером граматичної основи		
Двоскладне		Односкладне
Підмет і присудок		Один головний член
<i>Вранішнє сонце пробудило молоду діброву.</i>		<i>Розвидняється.</i>
За наявністю головних членів		
Поширене		Непоширене
<i>Віддавна дівчата ворожили на святвечір.</i>		<i>Настало свято.</i>

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Визнач жанр тексту.
- 2 Що нового ти дізнався / дізналася про походження назви цієї річки?
- 3 Охарактеризуй виділені речення за метою висловлювання, емоційністю, структурою, за характером граматичної основи, за наявністю головних членів.

4 Прочитай текст.

Широкою долиною між двома рядками розложистих гір тихо тече по Васильківщині невеличка річка Раствавиця. Серед долин зеленіють розкішні густі та високі верби, там ніби потонуло в вербах село Вербівка...

В кінці села, коло самої Раствавиці, стояла хата старого Петра Джері. Невеличка хата насилу світилась білими стінами через густий рядок верб. Коло хати ріс невеликий старий садочок. Вербовий частокіл до самого берега прийнявся й пустивод себе широке гілля; вербові кілки, колись густо повтикані в землю, стали високими вербами раздельно. Навіть вербова кошара й вербовий хлів вже прийняли на вогкій землі й були наготові розростись гілляками. *(І. Нечуй-Левицький)*

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Визнач тему тексту.
- 2 З'ясуй тип тексту та стиль мовлення.
- 3 Випиши прості двоскладні речення. Підкресли граматичні основи.

5

Складіть діалог за однією з ситуацій. Використайте різні за метою висловлювання і побудовою речення.

1. На уроці біології ви вирушили на екскурсію у посадку біля школи, щоб поспостерігати за осінніми деревами. А побачили замість посадки смітник. Ви з друзями не залишилися байдужими.

2. Ви з другом/подругою берете участь у шкільній радіопередачі «Екологія мого міста/села». Один із вас – оптиміст, стверджує, що все у нас гаразд, ніяких екологічних проблем не існує, а другий, навпаки, занепокоєний станом природи.

Комічне у літературі. Види комічного

Ти вже знаєш, що в художніх творах події, персонажі, їхні вчинки, взаємини можуть зображуватися в серйозному або комічному плані.

Комічне (від гр. – веселий, смішний) – *те, що здається нам не таким, яким, на нашу думку, має бути.*

Основні види комічного – гумор, сатира, сарказм.

Гумор (від лат. – волога, смішний до сліз) – *співчутливе, доброзичливе висміювання негативних явищ життя або вад людського характеру.* Завдання гумору: висміяти негативні явища, вади людської вдачі з тим, щоб виправити їх.

Сатира (від лат. – суміш, усяка всячина) – *різка, глузливе висміювання негативних явищ суспільного життя або рис людського характеру.* Завдання сатири – висміяти все порочне в суспільстві й людині з тим, щоб викоренити його.

Сарказм (від гр. – роздираю м'ясо) – *різка, глумлива, в'їдлива, гнівна насмішка, сповнена ненависті до об'єкту висміювання.* Завдання сарказму – зганьбити глибоко порочні явища, викрити аморальну й антигромадянську сутність з тим, щоб знищити ці явища, бо виправити їх не можна.

Є жанри, у творах яких всі події, вчинки, поведінка персонажів зображені в комічному плані. З цих жанрів тобі вже відома байка.

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Поясни, які події, вчинки й поведінку персонажів ми вважаємо комічними? Наведи приклади.
- 2 Зістав гумор, сатиру й сарказм: що вони висміюють? Яким чином? З якою метою?

Байка

Байки навчають бачити у тваринах людські недоліки, а отже, й уникати їх. У кожній байці є висновок, що повчає читача. Повчальний висновок у байці називається мораллю.

Байка має алегоричний зміст, що є однією з основних ознак цього літературного жанру. Наділення тварин, рослин, предметів і явищ рисами людського характеру називається **алегорією**.

Байка – це невеликий, здебільшого віршований повчально-гумористичний чи сатиричний твір алегоричного змісту.

Євген Гребінка (1812-1848)

Поет, байкар, педагог. Романтичні вірші поета відразу набули розголосу. Його «Очи черные» та «Помню, я еще молодухой была» стали народними романсами. Найвизначніше місце в художньому доробку Є. Гребінки українською мовою належить байкам.

Є. Гребінка брав участь в організації викупу Тараса Шевченка з кріпацтва, збирав твори українською мовою і клопотався про їх випуск.

1840 року Гребінка допоміг Шевченкові у виданні «Кобзаря». Письменник заохочував Шевченка до поетичної творчості, обіцяючи видати вірші. Таким чином з'явився на світ 1840 року Шевченків «Кобзар» невеличкою книжечкою.

Ведмежий суд

Лисичка подала у суд таку бумагу:
Що бачила вона, як попелястий Віл
На панській винниці пив, як мошеник,
брагу, їв сіно, і овес, і сіль.
Суддею був Ведмідь, Вовки були підсудки,
Давай вони його по-своєму судить
Трохи не цілі сутки.
«Як можна гріх такий зробіть!
Воно було б зовсім не диво,
Коли б він їв собі м'ясиво», –
Ведмідь сердито став ревіть;

«А то він сіно їв!» – Вовки завили.
Віл щось почав був говорити,
Да судді річ його спочинку перебили,
Бо він ситенький був. І так визначили.
І приказали записати:
«Понеже Віл признався попелястий,
Що він їв сіно, сіль, овес і всякі сласті,
Так за такі гріхи його четвертувати
І м'ясо розідрати суддям на рівні часті.
Лисичці ж ратиці оддати».

Збагачуй власне мовлення!

Понéже – адже, бо, так як

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 У чому був звинувачений попелястий Віл? Перечитай відповідні рядки.
- 2 Чи помилував би суд Вола, «коли б він їв собі м'ясиво»? Доведи свою думку.
- 3 Чому Вола не дали виправдатись? Дай відповідь складним реченням.
- 4 Яку роль у судовому процесі виконує Лисичка? Аргументуй відповідь простим поширеним реченням.
- 5 Яку мету переслідували судді та підсудки, виносячи смертний вирок Волові? Відповідаючи, використовуй слова й вислови з тексту.

Ти – творча особистість!

До якого висновку підводить читача цей твір? Чому в байці немає повчальної частини? Вияви в ньому ознаки байки.

Твої літературні проєкти

Перечитай байку «Ведмежий суд» так, щоб засобами виразності відтворити лицемірство й підступництво судових чиновників.

ЧИТАЙ ВДУМЛИВО!

Леонід Глібов (1827-1893)

Письменник, поет, байкар. Широке визнання в українській літературі Глібов здобув як байкар. Усього він написав понад сотню творів цього жанру. Перша збірка «Байки Леоніда Глібова» містила 36 творів. Вона вийшла у Києві 1863 року, але згодом царський уряд її заборонив, бо вбачав критику на самодержавство. Крім того вийшов указ (Валуєвський циркуляр 1863 р.), який забороняв писати українською мовою.

Леонід Глібов був вчителем Петра Антоновича Косача – батька Лесі Українки. Лесю згодом виховували на творах відомого байкаря.

Цікаво!

Дитячі твори, надруковані в різних виданнях, поет підписував псевдонімом дідусь Кенир.

Вовк та Ягня

На світі вже давно ведеться,
Що нижчий перед вищим гнеться,
А більший меншого кусає та ще й б'є –
Затим що сила є...
Примір не довго б показати,
Та – цур йому! Нащо чіпать?..
А щоб кінці як-небудь поховать,
Я хочу байку розказати.
Улітку, саме серед дня,
Пустуючи, дурне Ягня
Само забилося до річки –
Напитися водички.

От чи пило, чи ні – глядить:
Аж суне Вовк – такий страшенний
Та здоровенний!
Та так прямисінько й біжить
До бідного Ягняти.
Ягняті нікуди тікати;
Стоїть, сердешне, та дрижить...
А Вовк, неначе комісар, кричить
(Він, щоб присікаться,
знайшов причину):
– Нащо се ти, собачий сину,
Тут каламутиш берег мій

Та квапиш ніс поганий свій
У чистую оцюю воду?
Та я тобі за сюю шкоду
Ти знаєш, що зроблю?..
Як муху, задавлю!
– Ні, паночку, – Ягня йому мовляє,
– Водиці я не сколотив,
Бо ще й не пив;
А хоч би й пив, то шкоди в тім немає,
Бо я стою зовсім не там,
Де треба пити вам,
Та ще й вода од вас сюди збігає...
–Так себто я брешу? –
тут Вовк йому гукнув. –
Чи бач! Ще і базікать стало...
Такого ще поганця не бувало!..
Здається, ти й позаторік тут був
Та капості мені робив... Тривай же!
Ти думаєш, що я забув?
–Помилуйте! – йому Ягнятко каже,
–На світі я ще й году не прожив.
–Так брат твій був.
– Нема братів.
– Так, може, батько,
Коли не дядько...
Або ж хто-небудь з ваших був...
Хіба не знаю я, не чув,
Що ви усі мене б із'їли,
Якби вловили?
Собаки й вівчарі твої,
Усі ви – вороги мої:
Од вас мені життя немає...
Ще мало я терпів?

–Так чим же я вам досадив? –
Ягнятко, плачучи, питає.
– Цить, капосне! Либонь, не знає...
Ще й огризається, щеня!
Що ти за птиця?! Ти – Ягня!
Як сміло ти мене питати?
Вовк, може, їсти захотів!..
Не вам про теє, дурням, знати! –
І – Вовк Ягнятко задавив...
Нащо йому про теє знати,
Що, може, плаче бідна мати
Та побивається, як рибонька об лід:
Він Вовк, він пан... йому не слід...

Збагачуй власне мовлення!

Присіка́ться – приставати, придиратися

Базі́кати – говорити

Байка у Глібова – мініатюрна повість, у якій буденне життя, колорит українського побуту, деталізація персонажів, їх мова і дії складають враження безпосереднього спілкування з тодішньою дійсністю.

Звернення Леоніда Глібова до читачів:

«Здається, байка просто бреше, А насправді ясну правду чеше.
Нікого в світі не мине. Читайте, згадуйте мене!»

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Про що йдеться у творі? Які герої діють у байці?
- 2 За яких обставин зустрілися Вовк і Ягня? У який час зустрілися герої?
- 3 Як автор коментує цю зустріч? Чому?
- 4 Чому Вовк накинувся на Ягня?
- 5 Ким є Ягня для Вовка? Чому Вовк одразу не з'їв Ягня, а почав до нього чіплятися?
- 6 Чим провинилося Ягнятко перед Вовком? Які обвинувачення Вовк висуває Ягнятці?
- 7 Яким постає перед нами Вовк? Яка його мова?
- 8 Яким ми бачимо Ягня? Як звучить перша репліка Ягняти?
- 9 Які слова вживає Ягня, звертаючись до Вовка?
- 10 Чи змінюється мова Ягняти в суперечці? Чи є Ягня боягузом?
- 11 Яким зображений Вовк у байці? Чи співпадає його опис з малюнком?
- 12 Хто перемагає в суперечці? Чому?
- 13 За що Вовк з'їв Ягня? Яка справжня причина?
- 14 Які репліки героїв допомагають розкрити характер їхніх вчинків? Випиши з байки відповідні словосполучення та речення.
- 15 Склади поради вовку та ягнятці щодо спілкування з іншими. Використай спонукальні речення.

Ти – творча особистість!

- 1 Чи правильно поводить себе Вовк? Як потрібно поводитись з слабшими та меншими від себе?
- 2 Вправа «Незакінчене речення»: Я би не хотів бути схожим на тварину..., тому що ...

Твої літературні проєкти

Чи вважаєш ти Вовка злочинцем? Спробуй дати відповідь на це запитання за допомогою гри «Увага! Суд іде!».

Цікаво

Після смерті Леоніда Глібова за справу видання збірки творів взявся його син Олександр Глібов. Він звертається з проханням про видання повної збірки творів батька. Першого разу отримує категоричну відмову, а другого разу Головне управління дає дозвіл на видання байок. Проте, отримавши висновок Санкт-Петербурзького цензурного комітету, забороняє друкувати збірку.

Леонід Глібов у своїх байках викриває людські вади. У байці «Мірошник» автор в образі героя твору Хоми-мірошника показує такі негативні риси характеру, як ледарство, надмірна безтурботність, байдужість до стану справ у своїх господарствах.

Леонід Глібов Мірошник

Мірошник мав хороший млин.
В хазяйстві неабищо він:
Про се гаразд усякий знає,
Хто хлібець має.
Млин у Мірошника був водяний.
Мірошник той Хоמוю звався,
І був він чоловік такий,
Що не гаразд за діло брався;
А інший раз
Буває дорогий і час.
Вода раз греблю просмоктала...
Ну що ж! Узять би й загатить.
Так ні! Мірошник спить та спить.
Вода ж біжить... іще більш прорвала;
Хоми й за вухом не свербить.
Хто йде – мерщій у млин загляне:
– Ой Хоמו, Хоמו, схаменись!
Он скоро вже й води не стане;
Піди лиш, брате, подивись! –
А він їх слуха щось не дуже:
– Нехай лиш! Річка – не калюжа;
Води ще стане на весь вік! –
З Хоми сміються добрі люде:
– Тоді побачимо, як буде, –
Дурний ти, Хоמו, чоловік! –
І справді сталось, як казали:
Вода зійшла – колеса стали.
Злякався Мірошник та й біжить
Притьмом до прірви, щоб гатить.
Курей тим часом із десятків
Прийшло напитися води.

Уздрів Мірошник сих паньматок.
– Бач, капосні! – кричить. – Куди?
У мене й так води немає,
Ще й ви сюди?! –
І зозла палицю хапає...
Шпурнув – та й всіх курей побив.
А млин стоїть, хоч прірву й загатив;
І що робити – не втямає...
Ні з чим зостався мій Хома:
Води нема, й курей чортма.
На світі є такі пани:
Без діла сотні всюди сують,
А за недогарок вони
Людей і лають, і мордують.
(Вони се так, бач, хазяйнують!).
Та й диво, що у них
Хазяйство піде все на сміх!

Водяний млин

Збагачай власне мовлення!

Паньма́тка – мати

Чортма́ – нема, немає

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 З чого починається байка?
- 2 Чи відчув ти у вступі авторську засторогу? У чому вона полягає?
- 3 Що сталося з греблею?
- 4 Як реагував Хома на небезпеку, яка наближалася?
- 5 Чим скінчилася історія з греблею? Чому саме так?
- 6 Який з Хоми господар? Охарактеризуй героя іменними словосполученнями. Склади 3-4 простих двоскладних речення.
- 7 Прочитай мораль байки. Чи багато серед нас таких хамуватих мірошників? Дай аргументовану відповідь поширеним реченням.

Твої літературні проекти

З байки «Мірошник» добери цитати до характеристики Хоми.

ЧИТАЙ ВДУМЛИВО!

У байці «Цуцик» піднімаються переважно морально-етичні проблеми. Своє перо сатирика байкар спрямував на висміювання паразитизму, лакейства, лицемірства, прислужництва, егоїзму. В алегоричному образі Цуцика автор засуджує зрадництво, паразитизм, моральну ницість. Йому автор протиставляє Бровка, в алегоричному образі якого втілено риси чесного щирого, працюючого трудівника, з високим почуттям гідності.

Леонід Глібов Цуцик

Раз на вікні, у панському будинку,
Патлатий Цуцик спочивав;
То ляже на бочок, то догори на спинку
Або на лапки морду клав.
Якраз проти вікна, звичайно під барканом,
Дворовий пес Бровко лежав
І думав: «Бач, яким він паном,
Ледачий Цуцик, став».
– Здоров був, Цуцику! Знічев'я спочиваєш?
Прийшовши під вікно, Бровко озвався.
– Се ти, Бровко?.. Чого-бо так гукаєш? –
Промовив той. – Аж я злякався...
Ну, як же ти там поживаєш?
– Нащо питать! Либонь, не знаєш
Собачого життя мого? –
Сказав Бровко. – Далеко до твого...

Живу собі, бо треба жити;
Двір стережу і день і ніч;
Всього доводиться терпіти,
Не так, як ти, панич;
Та ще к тому і їжа препогана,
Хлиснеш помий, коли дадуть,
А як невлад загавкаєш на пана,
То ще й під боки натовчуть.
– Жаль! – каже Цуцик. – Що ж робити!
Буває всяк, –
Обуха батогом не перебити;
А от мені – хоч і довіку б так...
Живу у горницях, на килимах качаюсь,
Жартуючи на сміх;
Частенько з панночками граюсь
І лащуся до них;

І м'яко спать мені, і ласо можна їсти,
 І бігаю не в бур'янах,
 Сухенькі лапки, хвостик чистий,
 Не так, як твій, у реп'яхах...
 – Ет, реп'ялами дорікаєш! –
 Сказав Бровко. – А пам'ятаєш,
 Як у пекарні був щеням?
 Чи так жилося там?
 Замурзаний під лавкою тинявся... –
 Веселий Цуцик засміявся
 І каже: – То колись було,
 Та загуло...
 Дивись тепер, а не рівняй малого! –
 І він спесиво глянув на Бровка.
 – Як бачу, ти не робиш там нічого, –
 Сказав Бровко, – за що ж се честь така?
 – Дурний Бровко! Не розумієш, –
 Звиняй, що так кажу, –
 Я те роблю, чого ти не зумієш:
 На задніх лапках я по-вченому служу. –
 «Щоб ти сказивсь!» – Бровко собі шепоче,
 А вимовити не посмів,
 Бо Цуцик дуже запанів:
 Скубне й Бровка, коли захоче.
 Бровко мовчить, і я мовчу.
 Води не сколочу...
 Вам сміх, мені гостинців в'язка.
 Чи гарна моя казка?

Збагачуй власне мовлення!

Баркán – паркан

Знічів'я – з нічого робити

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Як проводить життя Цуцик? Зачитай відповідні рядки. Визнач вид речень за характером граматичної основи.
- 2 Як ставиться Цуцик до Бровка? На підтвердження своєї думки використай з байки різні речення за метою висловлювання.
- 3 Ким був Цуцик у минулому? Дай відповідь одним поширеним реченням.
- 4 Яким постає Бровко у байці?
- 5 На чиєму боці автор байки?
- 6 Яке ідейне спрямування байки?
- 7 Чого навчають байки?

Ти – творча особистість!

За допомогою тексту, уяви собі героїв байки: Цуцика та Бровка. Визнач їх основні риси.

Перевір свої знання

I Прочитай текст.

Світ великий. Історія його – не менша. Ми вивчаємо історію різних держав. Проте, яку б країну не вивчали, які захоплюючі історичні події не відкривалися б перед нами, ми завжди повинні пам'ятати про історію свого народу, землі, на якій живемо.

Пам'ять – одна з найважливіших властивостей людини. Так як не можна забувати власного батька і матір, бо вони дали життя, дім, у якому народився і виріс, так не можна забувати свій народ та його історію. Ми – частинка народу. **Без всіх нас немає ні народу, ні історії.**

Так як не можна забувати своїх рідних, близьких ні в хвилини радості, ні в години печалі, так не можна забувати нашої землі, бо це – першооснова.

З неї ми вийшли, до неї і прийдемо. Люди не є людьми, якщо вони не мають ні мови, ні пам'яті, ні землі, ні роду. **Пам'ятаймо про це!**

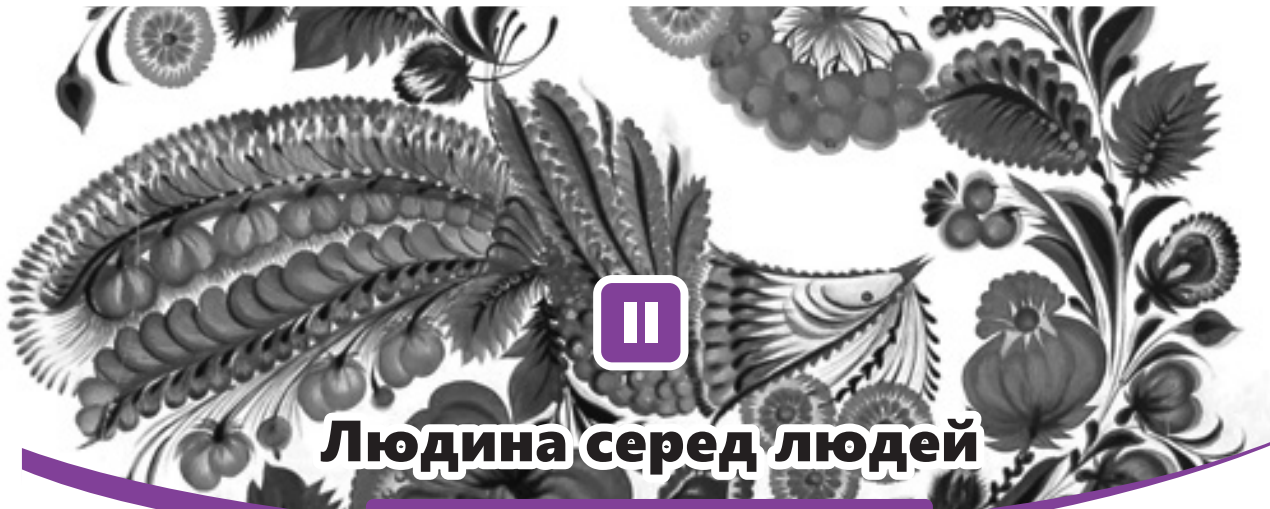
Ми не знаємо, що принесе нам завтрашній день. Людина завжди жила і живе вірою та надією на краще. Але пам'ятаймо, що ніщо не приходить само собою, як і не змінюється без людини.

Щоб жити краще – потрібно краще працювати. Це стосується всіх: мене, батьків, друзів, сусідів. **Людська праця потребує знань. Знання здобуваються в навчанні. Вчімось.** Зробімо так, щоб день сьогоднішній став гордістю для майбутнього. (За В. Мисаном)

II Виконай завдання.

1. Визнач тему тексту.
2. Добери заголовок.
3. Визнач тип тексту та стиль мовлення.
4. Вибери тільки словосполучення.
а) для майбутнього; б) без людини; в) настала мить; г) історична подія.
5. Вкажи вид словосполучення за головним словом та підрядним зв'язком: *слухати з захопленням; завтрашній день; захистити тебе; години печалі; краще жити.*
6. Вкажи вид виділених речень за будовою та складом граматичних основ.
7. Напиши твір (8-10 речень) за однією з тем «Ми – частинка народу», «Пісенне слово в нашому житті». Використай різні за метою висловлювання та структурою речення.

Людина серед людей

РОЗВИВАЙ МОВЛЕННЯ!

Особливості текстів художнього, наукового, офіційно-ділового та публіцистичного стилів

1 Прочитай уривок з повісті Н. Бічуї «Шпага Славка Беркути».

Вона сиділа за другою партою, біля вікна. Дивилася більше у вікно, ніж на дошку; їй робили зауваження – кумедно морщила носа і по-дитячому обіцяла: «Більше не буду». А за мить знову дивилась у вікно. І хтозна, що могла вона там угледіти, бо крізь шибки виднілася тільки стіна будинку на протилежному боці вулиці та вершечок тополі.

Сьомий «Б» тоді ще був четвертим, коли Лілі вперше з'явилася на порозі класу. Просунулась у двері світло-руса пелехата голова, і тоненький голос повідомив: – Хелло! А мене вам зараз представлять!

Через десять хвилин четвертий «Б» довідався, що йому неймовірно пощастило, – нова учениця виявилася просто-таки незвичайною дівчинкою. По-перше, знала англійську мову так само добре, як українську, бо, бачите, брат її вчиться на англійському відділенні в університеті. По-друге, безліч разів виступала по телевізору в дитячих передачах, по-третє, знімалася в кіно. По-четверте, вчиться у балетній студії театру.

Під час перерви вона сідала на учительський стіл, гойдала довгими ногами в строкатих панчохах і, страшенно горда з загальної уваги, перелічувала усі свої таланти.

– А тоді, як я знімалася в кіно, режисер сказав, що я обов'язково стану кіноактрисою. У мене є мільйон фотографій – і я, і режисер, і Ганна Романюк... Що? Ти не чула про Ганну Романюк? А хто така Майя Плісецька – ти знаєш? А що таке па-де-де і батман – ти знаєш? Чекайте, зараз я вам дещо покажу!

Лілі зіскакувала зі столу, стіл відсували під стінку, парти – далі, до купи, і Лілі показувала балетні па, дівчатка пробували повторити за нею кожен рух, а хлопчики і чмихали зневажливо, і чудувались, і розпитували; учитель приходив якраз у ту мить, коли Лілі переконувала клас, що може простояти на пальцях рівно десять хвилин.

А потім усі звикли до розповідей Лілі, і Славко Беркута якось навіть махнув рукою і сказав:

– Кінчай хвалитись! От я умію на руках ходити! Е! А ти вмієш? Ні? От бачиш!

– Подумаєш, на руках! Ти ж все одно в кіно не знімався!
 – Зате... зате я в сорочці народився! – раптом сказав Славко.

Лілі засміялась:

– І ще в тебе вуха великі.

Славко почервонів і ледве втримався, аби не затулити вуха руками.

Перепадало відтоді Славкові з тими вухами, Лілі дивилась на нього ласкавим поглядом, кивала головою:

– Ти не журися, Славчику, в усіх єгипетських фараонів були ще більші вуха! Не віриш? А ти подивись, подивись – навіть у бога Озіріса вуха, як лопухи, бачиш?

Вона й сама не довго ображалася, що її перестали слухати і розпитувати про знімання в кіно. Мугикала пісеньки на уроках, носила в клас паяца з великим червоним ротом від вуха до вуха: натягне клоуна на долоню, а він вклоняється, плеще короткими ручками і показує язика: спробуй тоді відповідати урок, як тобі клоун язика показує!

А після кожного зауваження за якийсь вибрик кумедно морщила ніс і дуже щиро обіцяла: «Я більше не буду, от побачите!» (Н. Бічуя)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Визнач, до якого стилю мовлення належить цей текст.
- 2 Чому неймовірно пощастило учням?
- 3 Якою була нова учениця Лілі?
- 4 Як ти вважаєш, чи легко Лілі знайшла спільну мову з новими однокласниками? Відповідь аргументуй словами з тексту.
- 5 Знайди в тексті прості двоскладні речення, спиши їх, зроби синтаксичний розбір.

2 Попрацюй з таблицею. Визнач особливості кожного стилю мовлення.

Стилі мовлення	Мовленнєва ситуація		
	Обставини спілкування	Функція висловлювання	Стильові ознаки
Розмовний	неофіційні	бесіда, розмова	емоційність, невимушеність
Науковий	офіційні	пояснення, повідомлення	логічність, точність
Офіційно-діловий	офіційні	повідомлення, документація	точність, офіційність
Публіцистичний	офіційні	плив, переконання, інформація	конкретність, емоційність
Художній	офіційні	вплив, зображення, опис, діяння	образність, конкретність, емоційність

3 Прослухай виразне читання тексту однокласником / однокласницею.

Правдомовний, чесний, точний, обов'язковий

Багато хлопців і дівчат люблять говорити неправду і з часом так звикають до цього, що не вважають це злом. А тим часом говорити неправду, брехати – осоружна прикмета. **Тих, що звикли до (не)правдивості, люди (не) люблять (не) шанують і вже (ні)коли (не) вірять, хоч би вони (де)коли й говорили (най)щирішу правду.** Щоб позбутися якоїсь неприємності, спокусливим є просто так, для викрутку, трішки збрехати. З цього й починається. А з маленької брехні виростає велика, і тоді вже важко зупинитися, бо одна брехня породжує багато нових. Отже, пообіцяй собі не піддаватися спокусі, аби не втратити власної гідності. Бережи честі змолоду! (З журналу)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 До якого стилю мовлення належить текст? Визнач його стильові ознаки і особливості. Доведи своє твердження.
- 2 Чи погоджуєшся ти з тим, що не треба говорити неправду?
- 3 Прокоментуй народну приказку **Бережи честь змолоду**. Як ти її розумієш?
- 4 Випиши з тексту виділене речення, вставляючи розділові знаки та розкриваючи дужки. Поясни правопис слів з *не* та *ні*.

4 Прочитай і запиши словосполучення за стилями мовлення у такій послідовності:

а) розмовний; б) науковий; в) офіційно-діловий; г) публіцистичний; д) художній.

Спитаємо бабусю, єднальні сполучники, двотижневий термін, заради перемоги добра, краплиста роса, пречудовий настрій, складносурядне речення, порядок денний, об'єднаймося задля перемоги, зелене море трав, купити цукерочок, паралельні прямі, здійснювати відповідну перевірку, бережіть собори душ, ягоди почервоніли, милозвучно лунає.

- З трьома словосполученнями склади двоскладні речення. Зроби їх синтаксичний розбір.

5 Прочитай текст. Визнач, що виражає заголовок: тему чи основну думку? Схарактеризуй ситуацію мовлення, в якій можливе таке висловлення (назви адресата, мету й місце спілкування).

Чесць

Захищати свою честь.

Що ж означає «захищати честь»? І чому треба захищати щось, здавалося б, ефемерне? Проте захист честі – це захист власних поглядів, принципів, своєї життєвої позиції, свого світогляду, бо якщо ти втратив свою честь – значить ти просто не зумів захистити себе самого, свої життєві принципи. Зберегти честь, захистити її – це означає зберегти свою людську гідність, захистити її від пониження.

Є ще один вислів «Бережи честь замолоду». Про що каже це народне прислів'я? Про те, що в юності, коли в людини все ще нестійке, можна легко, непо-

мітно втратити свою честь, чесне ім'я, гідність: один раз сфальшувати, вдруге збрехати, втретє пообіцяти і не виконати...

І ось уже ти втратив своє чесне ім'я, і йде за тобою слава людини пустої, легковажної; один за одним відходять від тебе люди, бо немає нічого гіршого за ненадійного друга.

Поняття честі з часом змінювалося, у різні епохи люди надавали йому різних значень. Облишмо історію, видатних людей, візьмо звичайнісіньку ситуацію в школі зі звичайнісінькими людьми і надамо слово восьмикласникові.

«...У класі з'явився новий учень – Микола Тимашко, дуже тихий, скромний. Спочатку на нього ніхто не звертав уваги, аж поки верховода класу Ігор не обрав його за об'єкт для своїх дотепів. Микола ніколи не ображався, сам сміявся з себе, коли справді було смішно, і навіть поважав Ігоря за гострий розум, за кмітливість. Навчався Микола так собі: все бувало – і шістки, і дванадцятки. А Ігор був відмінник.

Якось ми, восьмикласники, писали складну контрольну роботу з алгебри. Я сидів недалеко від Миколи і бачив, як він передав щось нашому «блискучому» Ігореві. Певно, списував з Ігоревої чернетки...

Контрольну ми написали так погано, що мусили її переписувати. У класі була одна найвища оцінка – всі шість задач розв'язав Ігор. А у Миколи – найнижча: у нього в зошиті було зовсім чисто.

Коли учитель зачитував оцінки, я раптом згадав: Миколина рука подає Ігореві дрібно списані аркушики чернетки. Якщо Микола передав чернетку Ігореві, то, виходить, уже списав задачі? Чому ж у його зошиті нічого не написано? Дивно.

Я поділився своїми думками з Танею Вороною. Вона знизала плечима: «Дурниці...». А після уроків підійшла до мене і сказала: «Знаєш, в Ігоря конячий почерк, а Микола наче бісером сипле. Який був у чернетці?». Я пригадав, що папір був списаний дрібно-дрібно. «Виходить, це Миколина чернетка! – вигукнула Таня. – І взагалі, я чула від брата, що Микола здібний математик, що він переміг у математичному конкурсі, але не звернула на це уваги».

Так ми дізналися про цю історію. Наступного дня зібрали весь клас і сказали Ігореві. Я не дуже вірив, що все, про що ми здогадувалися з Танею, правда.

Ігор таки списав у Миколи! Він випросив чернетку і вже до дзвінка не повернув. Подумав, що Миколі байдуже, яка буде оцінка, він же не відмінник, а Ігореві, як він сам висловився, треба було захистити свою честь.

На це Таня сказала: «Не честь, а надмірне честолюбство; не змішуй, будь ласка, честь і бажання завжди, у всьому, будь-якими шляхами бути кращим за інших. А от Миколину честь ми повинні захистити, коли вже він сам такий тишко. Учителю має знати, хто розв'язав задачі».

І справедливість узяла гору: найвищу оцінку одержав Микола, а Ігореві довелося попріти біля дошки, виконуючи всі шість задач контрольної, які він ледь (та й то не всі!) розв'язав.

Як виявилось, Микола справді здібний математик, Ігор завжди в нього списував, та ще й глузував з нього, тішив своє честолюбство, себелюбство і таке інше. І дуже прикро за Миколу: адже він і далі, мабуть, терпітиме Ігореве кепкування. Тепер дуелі не потрібні, але ж власний голос у людини мусить бути!».

(За К. Васильєвою)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Визнач, до якого стилю мовлення належить прочитаний текст. Назви мовні засоби, характерні для цього стилю.
- 2 Прочитай текст удруге. Утвори до нього складний план. За планом стисло перекажи прочитане (усно).
- 3 Як ти вважаєш, чи добре вчинив Ігор, «*захищаючи свою честь*»?
- 4 Що значить для тебе «*захищати честь*»?
- 5 Випиши з тексту 5 речень, різних за метою висловлювання та інтонацією. Зроби їх синтаксичний розбір.

ПОГЛИБЛЮЙ ГРАМОТНІСТЬ!

Головні та другорядні члени речення

- 1 Прочитай поезію О. Сапріянчук-Маротчак. Як ти її розумієш? Чого вона навчає?

Старайся щастя бачити в усьому:
в краплинах зливи, в променях згори,
в нічному небі та в ударах грому.
і сам собі частіше говори,
що ти щасливий, маєш все для цього:
здоров'я, рідних й головне – життя.
Не забувай подякувати Богу
за кожен день, за кожне почуття,
яке прожив і переніс крізь душу...
Не жди тривоги і лиха теж не жди.
Повір, ніхто твій спокій не порушить,
як будеш в собі впевнений завжди...

(О. Сапріянчук-Маротчак)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Спиши виділений уривок. Підкресли граматичні основи в реченнях.
- 2 З'ясуй, чи всі речення або їх частини мають два головні члени – підмет і присудок? Зачитай спочатку речення з двома головними членами, а потім – з одним.

2 Розглянь таблицю. Пригадай відомості про головні та другорядні члени речення.

Головні члени речення		Другорядні члени речення		
Підмет	Присудок	Додаток	Означення	Обставина
Хто? Що?	Що робить? Що зробить? Хто/ що він є? Який він є?	Кого? Чого? Кому? Чому? Кого? Що? Ким? Чим? На/у кому? На/у чому?	Який? Чий? Котрий?	Як? Де? Куди? Звідки? Коли? З якою метою? Чому?
_____	=====	-----	~~~~~	.....
На землю глянули тихії <u>зорі</u> .	<u>Ліс</u> <u>дрімав</u> у ранковій тиші. Вірний приятель – то найдорожчий <u>скарб</u> .	Вітер з <u>гаєм</u> розмовляє, шепоче з <u>осикою</u> .	<u>Теплий</u> <u>краплистий</u> дощ зостав птахів і людей серед поля.	<u>Уранці</u> (коли?) йшли (як?) <u>бадьоро</u> , <u>швидко</u> , <u>легко</u> : вітер дув (як?) <u>збоку</u>

3 Прочитай текст уголос, добираючи з довідки підмети. Спиши, уставляючи, де необхідно, м'який знак.

Укриваєт.ся багрянцем ... . стоїт.. на узліс..сі, ніби сумує, що надійшов ... . Ча-
сом ... тихо зронит.. вирізьблений свій лист. Золота ... опустила свої віти й теж жу-
рит..ся, що невдовзі прийдут.. холоди. Деякі ... ще не хочут.. здатися, пос..пішают..
доц..вісти, поки перші ... не вдарят.. по них.

Високо вгорі гомінким передзвоном курличуть ..., поспішаючи на південь. Десь
перегукуються вгорі над ними і дикі ... (За О. Копиленком)

ДОВІДКА:

клен, він, дерево, вересень, берізка, квіти, приморозки, журавлі, гуси.

4 Прочитай текст. Визнач, до якого стилю мовлення він належить.

Бути Людиною з великої літери не так уже й легко. **Потрібно вміти любити поважати жертвувати своїми інтересами заради інших, бути безкорисливим.** Того, хто по-справжньому вміє це робити, називають людяним. Звісно, кожен з нас любить свою сім'ю друзів однодумців, і це абсолютно нормальне почуття. **Од-нак слід уміти любити не лише тих, хто близький по крові або духовно.** Справж-нім виявом любові до ближнього є доброзичливе ставлення і до противників, і до просто незнайомих людей. **Саме вміння щиро чуйно ставитися до інших бути уважним до їхніх потреб бачити визнавати й поважати їхні позитивні якості, а головне – не чинити їм шкоди за будь-яких обставин і є справжньою людяністю.**

Справжня людина повинна бути доброзичливою, чесною, мужньою. Не можна бути заздрисним і злим. Людина, яка допомагає рідним, близьким і просто тим, хто потребує підтримки в скрутну хвилину, заслуговує на пошану. Справжня лю-дина піклується про своїх батьків, бо це найближчі люди на землі. Вона радіє успіхам друзів не бажає зла оточенню. Утверджувати добро, не робити зла - таким є життя справжньої людини.

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Добери заголовок до прочитаного тексту.
- 2 Як ти розумієш вислів «бути Людиною з великої літери»?
- 3 Запиши виділені речення, вставляючи пропущені розділові знаки. Знайди в них і підкресли другорядні члени речення.

5 Прочитай речення, знайди фразеологізми, випиши і поясни їх значення.

1. Кожен живе своїм розумом, на чужий не зважає. (Є. Гуцало)
2. Тут Денис так глянув на Трохима, що у того усі жижки задрижали і в душі похолонуло. (Г. Квітка-Основ'яненко)
3. Орися сиділа позаду Василя ні жива ні мертва. (П. Автомонов)
4. Одним днем живе, як та качка: ряски нахапався, воло набив, і чого йому ще... (О. Гончар)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Випиши речення з фразеологізмами.
- 2 Підкресли в них другорядні члени речення.
- 3 Як ти розумієш вислів «ні жива ні мертва»?

6 Склади речення, в яких подані слова і словосполучення виступали б означеннями.

Високого зросту, великий, імені Т. Шевченка, з дерева, з карими очима, верхи, років двадцяти, зопалу, сьогодні, писати, брата, чорні.

- У складених реченнях підкресли головні члени речення.

З ТЕОРІЇ ЛІТЕРАТУРИ

Драматичний твір

Драма (дав.-гр. δράμα – «дія», «діяння», «дійство») – один з літературних родів, який змальовує світ у формі дії. Драматичні твори здебільшого призначені для сценічного втілення.

Драма як рід літератури має такі жанри: драма, комедія, трагедія.

Драма – твір, в основу якого покладено гострий життєвий конфлікт, що зумовлює напруженість дії, складні переживання персонажів.

Драматичний конфлікт розгортається і втілюється через сюжет твору.

Українська мова, як будь-яка мова, має свої особливості, що визначають стиль та виразність драматичного твору. Прогресивне використання діалектів, національного колориту та української фольклорної спадщини додає оригінальності та національного характеру до українських драматичних творів.

Сюжет художнього твору. Елементи сюжету

Сюжет – зображення подій в інтерпретації автора.

Елементи сюжету:

1. **Експозиція** – частина сюжету, в якій розкриваються місце, час, обставини і середовище дії, а також називаються персонажі наступних подій.
2. **Зав'язка** – елемент сюжету, який охоплює виникнення конфлікту, перше безпосереднє зіткнення протидіючих сил, що зумовлює розвиток усіх подальших подій у творі.
3. **Розвиток дії** – елемент сюжету, що полягає в зображенні подій, стосунків персонажів, їхніх вчинків, зіткнень, симпатій та антипатій, виявлення життєвих протиріч.
4. **Кульмінація** – елемент сюжету, що полягає у вирішальному, найгострішому зіткненні сил, які ведуть боротьбу; момент найбільшого напруження у розвиткові змальованих у творі подій.
5. **Розв'язка** – елемент сюжету, що охоплює зображення наслідків, до яких привело розв'язання покладених в основу твору конфліктів.

Комедія

Комедія (грецьк. komodia, від komos – весела процесія і ode – пісня) – *драматичний твір, у якому засобами гумору та сатири розвінчуються негативні суспільні та побутові явища, розкривається смішне в навколишній дійсності чи людині.*

Дія і мовлення як основні засоби творення образу

Образи в комедіях створюються за допомогою розкриття їх мовлення (гумор, сатира, сарказм) та вчинків.

Іван Карпенко-Карий (1845-1907)

Письменник, драматург. Творчість І. Карпенка-Карого своєрідно підсумувала майже столітній розвиток української драматургії, піднявши її на новий рівень. Вражаючи тематичним і жанровим багатством, вона у своїй цілісності являє собою різноманітну картину життя України протягом століть.

Написав низку сатиричних комедій «Розумний і дурень», «Мартин Боруля», «Сто тисяч», «Хазяїн», «Суєта», «Житейське море», які стали відомі глядачеві наприкінці XIX – на початку XX ст. Драматург зосередив увагу на створенні реалістичних характерів героїв, подбавши про достовірність ситуацій, гостроту конфліктів. Він відобразив різке розшарування в українському селі пореформеного періоду, появу капіталістів-аграріїв, жорстокий визиск селян, безправне становище української інтелігенції.

Він зіграв головні ролі майже в усіх своїх 18 п'єсах, а також у п'єсах І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка, М. Кропивницького, М. Старицького.

Сто тисяч Комедія в 4 діях (Скорочено)

Дійові люди:

Герасим Никодимович Калитка – багатий селянин.

Параска – жінка його.

Роман – син їх.

Савка – кум Герасима, селянин.

Банавентура – Копач.

Невідомий – єврей.

Гершко – фактор.

Мотря – наймичка.

Клим – робітник.

Дія перша

Ява I

В хаті яку хвилину нема нікого; входить Невідомий.

Невідомий. Нікого нема... Охо-хо-х! Трудно теперечки жить на світі. А через чево і трудно? Через того, що багато розумних понаставало... Усі торгують, а покупателі тільки глазами купують, і торговлі нема – один убиток. Так я сібе видумал нову комерцію: хорошій будет гендель, ежелі удасться... Попробуєм!...

Ява II і III

З розмови Романа з Невідомим довідуємося, що Калитка бачився з останнім у місті, і вони домовилися про зустріч у хаті Герасима.

Ява IV

Копач і Роман.

Копач. Ха-ха-ха! Заметь – це пройдисвіт! Я їх багато бачив, у мене опит і практика. Я на них насмотрелся... Командовал зводом, так пров'янт і фураж часто получав, знаю їх, да і они меня знають! Тепер літ трідцять в одставкє, по світу вольно я хожу і в очі сміливо усім гляжу... Стихи... Ха-ха-ха! А батько купчу й досі ще не совершив?

Роман. Ще в городі.

Копач. Хотів поздравити його з приобретенієм земелькі... А Прасковєя Івановна?..

Роман. У попа.

Копач. Так! Торічеллієва пустота... Хе-хе-хе! Ти цього не знаєш – це з фізیکі. В таким разі – адіо! К обіду я прийду. (*Пішов.*)

Ява V

Роман і наймичка Мотря розмовляють про те, що згодою батьків вони мають восени одружитися.

Ява VI

Герасим і Роман.

Герасим. А ви чого тут збіглись, роботи нема, чи що?

Роман. Та я розірвав рукав... Мотря зашила.

Герасим. А мати ж де?

Роман. Пішли до попа...

Герасим. Знайшла празник. Іди ж до роботи, бо там роти пороззявляють та й стоятимуть. Нехай коней розпряжуть, а зброю зараз однеси в комору, щоб якої реміняки не порізали на батоги.

Роман. Добре. Тут жид якийсь питав вас і Копач. (*Вийшов.*)

Герасим (один). Єврей-то діло, а Копач-морока. Ху! Слава богу, справився з ділами: совершив купчу, і земельки прибавилось. І бумага зелена, мов земля, укрита ярстом!.. Ох земелько, свята земелько, божа ти дочечко! Як радісно тебе загрібати до купи, в одні руки... Приобрітав би тебе без ліку. Легко по своїй власній землі ходить. Глянеш оком навколо – усе твоє: там череда пасеться, там орють на пар, а тут зазеленіла вже пшениця і колосується жито; і все то гроші, гроші, гроші... Кусочками, шматочками купував, а вже і у мене набралось: тепер маю двісті десятин – шматочок кругленький! Але що ж це за шматочок! Он у Жолудя шматочок – так-так, – однієї шпанки ходить дванадцять тисяч, чотири чи п'ять гуртів випасається скоту. Та що? Свиной одних, мабуть, з тисяча, бо то ж зимою тільки біля свиней шість чоловіка день при дні працює!.. І яким побитом Жолудь достав таку силу грошей – не зрозумію... Я сам пам'ятаю, як Жолудь купував баранців, сам їх різав, торгував м'ясом у різницях, а тепер – багатир. Де ж воно набралось? Не інакше, як нечистим путем! Тут недоїдаєш, недопиваєш, день при дні працюєш, жінка з діжі рук не виймає – і тільки ж всього-на-всього двісті десятин, а то ж, мабуть, і в десять тисяч не вбереш. Не спиться мені, не їсться мені... Під боком живе панок Смоквинов, мотається і туди й сюди, заложив і перезаложив, – видно, що замотався: от-от продасть або й продадуть землю... Ай, кусочок же, двісті п'ятдесят десятин, земля не перепахана, ставок рибний, і поруч з моєю, межа з межею. Що ж, копиталу не хватає... Маю п'ять тисяч, а ще треба не багато, не мало – п'ятнадцять тисяч! Де ти їх візьмеш? Прямо, як іржа, точить мене ця думка! Де їх взяти?.. Де?.. Хіба послухать єврейчика, піти на одчай, купити за п'ять тисяч сто тисяч фальшивих і розпускать їх помаленьку: то робітникам, то воли купувать на ярмарках... Мужик не дуже-то шурупає в грошах, йому як розмальована бумажка, то й гроші. Страшно тільки, щоб не влопатись... Обіщав єврей сьогодні привезти напоказ. Може, це він уже й заходив. Цікаво дуже бачити фальшиві гроші.

Ява VII

Савка і Герасим.

Савка. Здрастуйте, куме! Добре, що я вас дома застав.

Герасим. А навіщо ж то я вам так пильно потрібен?

Савка. Відгадайте! Шкода, не відгадаєте... Грошей позичте, куме! Карбованців з сотню, до Семена.

Герасим. Я ж кажу, що так!.. Виходить: недовго думавши – давай! Хіба у мене банк, чи що?

Савка. Та до кого ж ти і вдаришся? Єврей злупе такого проценту, що ніяк не викрутишся потім.

Герасим. Хто ж тепер, куме, не лупить? Лупи та дай.

Савка. То вже лупить краще ви, куме, та дайте.

Герасим. Нема! Хоч носа відкрити, то й десятки зайвої не витрусиш – всі віддав за землю.

Савка. Де ж ті гроші, куме?

Герасим. Та господь їх знає. Я сам не раз, не два над цим думав.

Савка. Чув я, що Жолудь нечисті гроші має, від самого, не при хаті згадуючи, сатани, то, може, й другі так саме достали... Тільки де ж вони з ним познайомились і як? От що цікаво! Вже ж і я не полохливого десятка, пішов би до нього в гості у саме пекло: надокучило отак раз у раз позичати, нехай би дав, іродів син! Чи душу йому, луципірові, треба, то нехай би брав, бо без душі, мабуть, легше, як без грошей. Я вам, куме, признаюсь, що сам ходив під Івана Купайла, як мені казано, на роздоріжжя... Повірите, звав, нехай бог простить, Гната безп'ятого! Так що ж – не вийшов, тільки налякав.

Герасим. Цікаво! Розкажіть, будь ласка...

Савка. Знаєте, за третім разом, як я гукнув: вийди до мене, безп'ятий, я тобі в ніжки уклонюся, до смерті слугою твоїм буду!.. А він – і тепер моторошно – зайцем мимо мене – тільки фа! аж свиснув, та хо-хо-хо! То я тікав з того місця, мало дух з мене не виперло... Прости господи! Дві неділі слабів: бувало, тільки що шерхне, так увесь і затремтю, і волосся на голові підніметься. На превелику силу одшептала Гаврилиха.

Герасим. Не надіявся, куме, щоб ви такі сміливі були...

Савка. Ну, а що ж його робить, коли грошей треба день у день! От і тепер: післязавтрього строк платить Жолудю за землю, держу там у нього шматочок, а тут не вистача. Договір же такий: як грошей в строк не віддам – хліб зостанеться за Жолудьом без суда. Та що там балакать! От, ей, правду вам кажу, куме: якби знав, що за цим разом дасть, – знову пішов би кликати, так грошей треба.

Герасим. Сміливі, сміливі ви, куме, з вами і не такі діла можна робить.

Савка. Ха! Чого там бояться? Страшно тільки без грошей, а з грішми, сказано ж, і чорт не брат.

Герасим (набік). Треба це на ус закрутить.

Савка. Куме! Та, може ж, таки нашлася б у вас там яка сотняга? Позичте! Батьком буду величать.

Герасим. Що його робить? Хіба от що: я, знаєте, сам позичив оце у Хаскеля для домашнього обіходу; тільки платю п'ять процентів у місяць. Коли дасте п'ять процентів, то я поділюся з вами, так уже, для кума.

Савка. П'ять?.. Та що маєш робить... І за це велике спасибі, давайте.

Герасим. Принесіть же мені запродажню запись на воли.

Савка. Як? Хіба ж я вам воли продав?

Герасим. Вийде так, ніби продали... Ніби! Розумієте? А я ті самі воли віддам вам до Семена, а на Семена ви віддасте мені сто карбованців і запродажню я розірву, а як не віддасте, то я візьму воли... Так коротча справа.

Савка. Це добра справа!.. То й воли до вас вести, чи як?

Герасим. Ні. Ви підіть у волость, то писар знає і напише таку запродажню як слід, а ви запродажню принесете мені, то я вам гроші дам.

Савка. Та візьміть, куме, векселя, навіщо вам ця плутанина?

Герасим. Ні, куме, я переконався, що запродажня надешніше векселя...

Савка. Так... Ну, добре. То вже ж, мабуть, завтра принесу. А ви дома будете завтра?

Герасим. Дома.

Савка. Так... Прощайте. *(Набік)* Е, куме, мабуть, і в тебе нечисті гроші, і в тебе душа вже не своя. *(Зітхає, виходить)*

Герасим (сам). Одважний чоловік! До чорта ходив і на все піде за гроші, а я візьму з нього вексель. Найшов дурня! Продай воли – бери гроші... не віддаси грошей – давай воли, бо то ж мої, я вже їх купив, я вже не буду править грошей, а воли давай. Так надійніше.

Ява VIII

Герасим і Невідомий.

Невідомий. Здрастуйте вам!

Герасим. Здрастуй. *(Набік)* Той самий єврей... аж мороз поза шкурою пішов. Ну що?

Невідомий (озирається). А нічого...

Герасим. Приніс?

Невідомий. Є.

Герасим (зітхнув). Показуй.

Невідомий (оглядається кругом, загляда у вікно, потім виймає гроші, все нові, несе до столу, розклада на столі). Теперечки пізнавайте, почтенний, де тут фальшиві, а де настоящі?

Герасим (довго розгляда, придивляється на світ). От так штука! От так штука! Не вгадаю! *(Розгляда)* Не вгадаю!

Невідомий (знову зазира у вікно). І ніхто не вгадає. Я присягну на Біблію, що всякий прийме! Ето робота первий сорт. Ми не робимо такой дрянї, як другі... їх роблять у англичан, і англичанин їх возить, а я у нього агентом.

Герасим. Ну й зроблені, ну й зроблені – прямо настоящі, і не кажи... Як дві каплі води, всі однакові... руб – руб, три – три – однаковісінькі! Покажи ж, будь ласка, котра фальшива?

Невідомий. Оце одна – руб, а це друга – три.

Герасим. Оці-о? Оці? Та ти давай мені таких грошей хоч лантух – прийму. Як же ти їх розбираєш?

Невідомий. Ми?.. Ето секрет. Нащо вам усе знать? Товар нравиться – візьміть, не нравиться – не беріть. Ми не нуждаємося в покупателях; ми їх розпустили і розпускаємо, може, мільон, і всі благодарять... Ви знаєте, теперечки етих денег скрізь доволі, може, і у вас у кишені єсть такі самі.

Герасим. Ну, так! Звідкіля вони у мене візьмуться? Хіба дав хто, справді? Ану, глянь. *(Показує свої гроші)*

Невідомий (розгляди). Как нема, коли є!.. От одна трьохрубльовая, от друга... Хе-хе-хе! Ето усе нашей фабрики.

Герасим. Свят, свят, свят! Та ти брешеш?

Невідомий. Побей меня бог.

Герасим. Диво! От так штука! Оце, кажеш, фальшиві? Це я взяв від Жолудьова приказчика. Виходить, їх і у Жолудя доволі є... Он як люде багатіють. Я їх помітю: надірву краї... От тільки одно мені дивно: чом же ти сам не торгуєш на ці гроші, а тільки другим наділяєш?

Невідомий. Ви все любопитнічаєте. Ну, а отчего ви не продайте фальшивих денег? Відіте, у всякого своя комерція. У нас фабрика на весь свет, другой такой фабрики нема; ми продаюм тисячу за п'ятдесят рублей... Разві ето не торговля, по-вашему? Ми заробляємо мільони, а люде в двадцять раз больше... Ну, а якби ми самі на еті деньгі товари купували? Хто б тоді так дешево робив гроші?

Герасим. І то правда. *(Розгляда гроші)* Не надивуюсь! Настоящі, натуральні! Помітю й ці. *(Надрива краї)*

Невідомий. У нас порядок; фірма почтенная, товар з Лондона прямо ідьот в кожаних мішках; ежелі возьмете, то скажіть, скільки вам нужно, – я буду телеграму пускати у Адессу, і англичанин сам вивезет їх на нашу станцію.

Герасим. Розпалилась до них моя душа... Сто тисяч візьму!

Невідомий. Нехай вам бог допомагає! А коли вивезти?

Герасим. Сьогодні у нас субота... У понеділок можна?

Невідомий. Можна, зачём не можна – усе можна!

Герасим. А ці дві бумажки ти дай мені, – може, я пробу зроблю: куплю на них що-небудь.

Невідомий. Навіщо, коли у вас свої є... А между прочім, візьміть. Так у понедельнік увечері ви будете на вокзалі у тому місці, де для мужчін і для дам, – розумієте?

Герасим. Розумію.

Невідомий. Прощайте. (*Іде*) Дай вам бог з моєї легкої руки зробиться мільонером!

Герасим. Спасибі!...

Невідомий виходить.

Герасим (сам). Тепер коли б розмінять фальшиві гроші в казначействі... Самому страшно, щоб не влопаться... Хіба кума взять у компаньйони? Що ж, коли він чорта не боявся, то не побоїться казначея, щоб розмінять гроші. Кращого компаньйона, як кум, не знайти!

Яви IX, X, XI, XII

Калитка має намір показати свого Романа багатієві Пузирю, щоб потім висватати одну з його дочок. Роман нагадує батькові про обіцянку женитися не на наймичці, а на хазяйській дочці. Посватати Мотрю він обіцяв для того, «щоб вона стала на роботі».

Роман розповідає Копачеві, що Калитка, видаючи заміж дочку, не додав п'ять тисяч приданого, і весілля перетворилося на загальну бійку. «Волосся літало по хаті, як павутина восени». Роман його зібрав і, «щоб дурно не пропало», зробив аж два квачі підмазувати колеса дьогтем. Хлопець сумнівається, чи одержать вони придане від Пузирів. На це Герасим каже: «Я не такий дурень, щоб мене обманули. Я обманю хоч кого, мене чорта лисого обманить хто».

ДІЯ ДРУГА

Ява II

Герасим (за вікном). Вставайте ж, вставайте! Не мніться. Чепіга зайшла, пора скотину порать.

Копач. Еге! Герасим вже по хазяйству гасає – невсипущий.

Входе Герасим.

Герасим. О, і ви вже встали? Чого так рано? Полежали б ще.

Копач. Не спитьсья. Почув, що ви встали, та й я піднявся. А знаєте, що я придумав?

Герасим. А що?

Копач. Ви б зробили калакольчик у ту хату... Тут віршовка над ліжком. От прокинулись, пора вставать – зараз: дзінь, дзінь, дзінь, сам ще лежиш, а там встають.

Герасим. Та це чортзна-що! Я буду лежать, то всі будуть лежать. (*Загляда у двері*) Чи не послули знову, щось тихо у тій хаті? От вам і дзвінок, і вигідає ж, скажи на милость. Ану, ану!

Копач. Оце саме добра пора копать, не душно, холодком можна бог знає скільки викопать. Воно ще рано, тільки на світ благословиться.

Герасим. Та де воно вам рано? Вони надолужать: то вмиваннячком, то взуваннячком, або як почнуть богу молиться, то й сонце зійде. Хоч би ж молилось, а то стоїть, чухається та шепче собі губами, аби простоять більше без роботи. Вже ж я їм і отченаша даю, як затоплю, то зараз і на землі (*Одчиня двері навстяж і стоїть на дверях*) Кажете – рано, вже світ білий, кури піднімаються. Так і хазяйство

проспиш! Стара, а стара! Параско, пора до коров, чого ви там мнетесь? Ану, ану! Хлопці, гайда з хати! Тільки коти в таку пору сидять у хаті на печі, а робітники та собаки надворі повинні бути. Це хто вийшов? Клим? Ти що ото несеш під пахвою? А йди сюди, я полапаю.

Входить Клим.

Ява III

Ті ж і Клим.

Клим. Що? Хліба взяв окраєць, – поки до обіда, то їсти захочеться.

Герасим. І тобі не гріх? Неділя свята, а ти ні світ ні зоря вже й жереш! Не пропадеш, як до обіда попостиш хоч раз у тиждень. Однеси хліб назад. Стара, Параско!

Ява IV

Ті ж і Параска.

Параска (на дверях, з дійницею в руках). Чого ти гвалтуєш?

Герасим. Що це в тебе за порядки? Диви! Хто хоче, той і бере без спросу, мабуть, ти хліба не запираєш?

Параска. Оце вигадав! Де ж таки, щоб хліб був незапертий, нехай бог милує, все заперто.

Герасим. Один візьме, другий візьме – так і хліба не настачиш! Де ти взяв хліб?

Клим. Та я ще вчора за вечерею заховав окраєць.

Герасим. Чуєш, Параско? Хліб крадуть у тебе з-під носа, гарна хазяйка! Чого ж Мотря глядить?

Параска. Ну, а що ж я зроблю, коли хватають, як на зарванській вулиці? Чи чуєш, Мотре, вже хліб крадуть, скоро самим нічого буде їсти... *(Пішла)*

Герасим. Це так, це так! Однеси зараз назад – гріх у неділю снідати.

Клим. Якби я спав у неділю, то й не снідав би, а то з цієї пори до обіда на ногах – не ївши охлянеш.

Герасим. Бійся бога! Хіба ти з'їси до обіда пів-хліба?

Клим. Атож! Бога треба бояться, щоб не з'їсти до обіда півхліба.

Герасим. Одріж собі скибку, подавись ти нею, а то однеси назад.

Клим. Поживишся скибкою, як собака мухою. *(Пішов)*

Герасим (до Копача). Така з'їжа, така з'їжа, що й сказати не можна! Повірите: з млина привезуть пуд тридцять борошна, не встиєш оглянутися – вже з'їли. Настає день, то роботи не бачиш, а тільки чуєш, як губами плямкають.

Копач. Сарана.

Герасим. Гірш! Повірите, що у них тільки и думка – як би до сніданку; а після сніданку все погляда на сонце – коли б скоріше обідати. Чи воно таке ненажерливе, чи господь його знає! По обіді: сюди тень, туди тень – давай полуднувати, та ще коли б хоч їли скоріше, а то жує та й жує, прямо душу з тебе вимотує: хліб з'їдає і час гаїть! Він собі чавкає, а сонце не стоїть, котиться наниз; йому ж того тільки й треба аби мерщій до вечері.

Копач. Хе-хе-хе! Ви опит великий в цім ділі маєте.

Герасим. Та ні, ви те візьміть: ти мізкуєш, ти крутиш головою, де того взяти, де того, як обернутися, щоб земельки прикупити, та за думками і не їсться тобі, і не спиться тобі... Мене вже ці думки зовсім ізсушили... До того додумаєшся, що іноді здається, наче хто вхопив тебе за ноги і крутить кругом себе! А вони до того байду-жі, тільки й думають: їсти і спати – і жеруть, і жеруть, як з немочі, а сплять як мертві.

Копач (зітхнувши). Щасливі люде... Я й сам від думок не сплю.

Яви V і VI

Калитка відправляє Романа з Копачем до Пузирів. Хлопець не хоче їхати з Бонавентурою, боячись, що з нього сміятимуться люди. На це Герасим каже: «З посміху люди бувають. От як викопає гроші, тоді нехай сміються...». Залишившись сам, Герасим уважно розглядає гроші, які дав йому Невідомий.

Зайшовши до кімнати, Параска висловлює незгоду з його наміром одружити Романа з Пузирівною, бо дуже хоче мати за невістку покірну, роботящу й хазяйновиту Мотрю, яка вміє смачно пекти й варити. Герасим заперечує: «Не треба мені ні доброго хліба, ні доброго борщу, бо чим краще спече, а смачніше зваре, тим більше робітники з'їдять... Мені треба невістку з приданим, з грішми».

Ява VII

Ті ж і Савка.

Савка. Здрастуйте, з неділею будьте здорові.

Герасим. Спасибі, будьте і ви здорові.

Савка. А ви з старою, як сизі голуби, і досі буркочете?

Герасим. Еге!.. Нема нікого, то ми собі удвох...

Савка. Нагадали молодощі і буркотали?

Герасим. Іди, Парасю, по своєму ділу, а у нас своє.

Параска. Бодай ти пропав! *(Вийшла)*

Савка. Бач – «Парасю». Любо й слухать, то все достатки роблять. А ми з старою тільки лаємось і все через гроші: того нема, другого нема – і раз у раз гир-гир-гир, гар-гар-гар! Оце й зараз посварились: виряджав її до церкви, а вона й напосіла: у других, каже, фургони любо глянуть, а я на возі, який ти хазяїн, каже. Така мене злість взяла, що мало-мало не потяг віжками, – а все гроші...

Герасим. Я, слава богу, і фургони маю, та моя стара не хоче їздить. Каже, потрудюсь пішечком для божого храму, а скотинка нехай одпочине.

Савка. От через те вам і бог дає! Охо-хи-х! Приніс же я запродажню... А Роман куди збирається їхати?

Герасим (лічить гроші). Хочу свинку і кнурця купити у Пузиря, – хвалять завод... *(Перелічивши, ліче другий раз)* Що то гроші, куме! Свині завідські, коні завідські, вівці завідські... *(Дає гроші)*

Савка. І де вони набрали таку силу грошви? Вже, куме, хоч ви мені що хочете кажіть, а я знаю, що більше нігде було достать грошей, тільки од нечистого. Їх дід, кажуть, знався з нечистим, він як умирав, то доти не вмер, поки стелю не розібрали. *(Хова гроші)*

Герасим. То було колись. А тепер, куме, такі люде понаставали, що чорт, не при хаті згадуючи, боїться і носа показати меж них. Так, хіба зведе дурну дівку з чужим чоловіком, поскоромить яку непутящу молодичку з недолітком, посварить батька з сином, зведе на бійку приятелів, а щоб він узяв у розумного чоловіка душу і за це дав йому грошей? Шкода: і душі не візьме, і грошей не дасть, бо чоловік його обмане... Тільки вдариться до доброго аблаката, то той таку машину підведе, що у чорта очі на роги повилазять. Ні, куме, тепер не ті часи... *(Таємниче)* Люде самі уміють робити гроші краще від чорта.

Савка. Тобто фальшиві?

Сцена з вистави «Сто тисяч» Національного драматичного театру ім. Івана Франка

Герасим (озирається, запира двері). Еге. Та ще й які гроші. В вік вічний не розбереш, чи вони фальшиві, чи вони настоящі.

Савка. Не віряться мені, щоб такі гроші були. Я пам'ятаю, як один панок наробив фальшивих грошей, аж з Варшави привозив майстрів, а тільки випустив, за раз і піймався.

Герасим. Ну, а якби були такі гроші, що всяке прийме, то ви б згоднісь достать таких грошей.

Савка. Я? З охотою. Коли люде багатіють, то чом же нам не попробувать щастя... Надокучили прокляті злидні!.. Тільки горе моє – грошей нема; а без грошей же не достанеш і фальшивих бумажок. Та й де вони є отакі, як це ви кажете?

Герасим. Є... є... куме... Та ви зараз від мене прийняли на десять рублів фальшивих бумажок.

Савка (витага гроші з кишені). Що це ви, куме... Господь з вами! Мені так страшно стало, як тоді, коли ходив викликать безп'ятого... *(Розгляда)* Де ж вони тут? Це ви на глум мене піднімаєте?.. Гроші всі натуральні, як є!

Герасим. Отже, побий мене бог, меж ними є фальшиві, і таких грошей можна купить скільки хочеш... Пристанете у компанію? Купимо сто тисяч.

Савка. Стривайте, куме, помовчіть, нехай я опам'ятаюсь, бо з мене мало дух не випре... Сто тисяч! *(Тре голову, потім тяжко зітхає)* Ні... Куме, може, ви жартуєте зо мною?

Герасим. Не до жартів мені, куме, самому. Бодай я завтра сонця не побачив, коли жартую.

Савка. Покажіть же мені, котра настояща, а котрі фальшиві.

Герасим. Угадайте самі.

Савка (розглядає). Не вгадаю.

Герасим. Оце вони! Ну як таких грошей не купить? *(Вийма з пачки три бумажки по три і одну рубльову)*

Савка. Ніколи в світі б не подумав, що це фальшиві.

Герасим. Отже, невважаючи на те, що гроші зроблені дуже добре, все-таки перше, ніж купить таку суму, їдьте ви, куме, хоч зараз в казначейство і розмінійте ці гроші; як казначей прийме, то всяке прийме...

Савка. А як казначей не прийме та протокола зроблять, га?

Герасим. Е, куме, ви чорта не боялись, а протокола боїтесь.

Савка. То-то бо й є, що чорт не такий страшний, як його малюють, а протокол...

Герасим. Дурниця! Скажете, що ви продали незнакомому чоловікові воли і між іншими грішми взяли й ці, а я посвідчу, що іменно так, то й край.

Савка. Добре, їду! Тільки договір краще грошей! Скільки ви мені дасте, як купите?

Герасим. А скільки хочете?

Савка. Скільки? Від кожної тисячі, що купите, мені сто карбованців.

Герасим. Багато буде. Я ж таки буду гроші свої кривні терять, а ви тільки поміч мені дасте. Візьміть п'ятдесят від тисячі.

Савка. Ні, куме! Коли вже труситься, то хоч знать за віщо.

Герасим. А, нехай буде по-вашому. Отоді, куме, заживем, га?

Савка. Заживем! Об землю злидні, а, розторгувавшись, ще прикупимо... А тим часом гаяться нічого: давайте мені цих безбілетних окрімно, а замість їх дайте настоящих десять.

Обмінюють гроші.

Може, й це такі? Хе-хе-хе!

Герасим. Ні, більше десятки нема.

Савка. Прощайте, зараз їду до Жолудя, а звідтіля у город. *(Пішов)*

Герасим. Нехай вам бог допомагає і щастить на добрее діло... Якось полегкість на серці, і наче душа моя почуває удачу. Коли б господь поміг, тоді земелька Смоквинова наша!

Яви VIII, IX, X

Мотря дізнається про те, що Роман їде на оглядини до Пузирів. Це її дуже схвилювало й образило.

Копач радить Калитці посадити в низині садок. Герасим заперечує: «Нам земля потрібна, нам нема часу по садку ходити на проходку». Побачивши, що Копач узяв у дорогу шматок мала й хліба, Герасим обурюються: «Отакого робітника візьми, за рік і вуха об'їсть».

Ява XI

Герасим і Параска.

Параска. Звели і нам коней запрягти.

Герасим. Навіщо?

Параска. У церкву поїду з Мотрею.

Герасим. Ще що вигадай! До церкви можна й пішки піти, тут недалеко – три верстви.

Параска. Туди три та назад три, то вже шість.

Герасим. Люде в Київ ходять за чотириста верстов, а ти не хочеш потрудитись для божого дому й шість верстов, – ай-ай-ай, а ще й богомольна! Важко вже тобі пішки піти до божого дому шість верстов... Худобу ганять в празник гріх. Блажен чоловік, іже скоти милує.

Параска. Що ж, тобі більше коней жаль, ніж жінки?

Герасим. Скотина гроші коштує, вона цілий тиждень робить на нас, а в неділю, що мала б відпочити, – гони в церкву. Це не по-божому і не по-хазяйськи.

Параска. Та й я ж цілісінький тиждень на ногах і роблю не покладаючи рук.

Герасим. То ти, а то коняка... Ти собі робиш, а коняка тобі. Та й знову – робота до роботи не приходиться. Хіба ти борону або плуга тягаєш? От якби ви вдвох з Мотрею крумера попотягали, то інча річ... Не дам коней. Пожалій скотину раз, вона тобі послуже десять раз... Іди пішки, господь прийме твої труди і дасть тобі здоров'я.

Параска. Та чи ти ж з розумом? Всяке знає, що ми хазяїни неабиякі, а я буду тьопатися стільки світу пішки до церкви.

Герасим. Ото-то бо й є, що хазяїни, і кожний скаже, що це по-хазяйськи: скотинка одпочива, а хазяйка пішки. Іди, іди, Параско, пішки. Бог прийме твої труди... а коні одпочинуть – завтра робота...

Параска. Сором людям в очі дивиться!! Та ми ж пішки поспіємо на шапкобрання. Так буде, як у ту неділю: люде з церкви, а ми в церкву.

Герасим. Не мніться, то поспієте і на херувими... а коней гріх ганять у неділю.

Параска. А бодай ти пропав з своїми кіньми разом.

Герасим. Параско! Не лайся, щоб я часом ради неділі не дав тобі по потилиці.

Параска. Бий, бодай тобі руки посохли! І змолоду з синяків не виходила, бий і на старість! У! Харциз – коняку жаліє, а жінку бити збирається. Тьфу!

Герасим. От же вдарю!

Параска. Бий, бий, я не тікаю!

Герасим. Ах ти ж, відьма чортова, то ти оце мене дратувать заходила, та я...
(Кидається на Параску, хватає за очіпок)

Входить Копач. Калитка цілує Параску.

ДІЯ ТРЕТЯ

Декорація та ж.

Ява I

Герасим одягнутий лежить на лаві, спить; а потім Роман.

Герасим (сонний, бормоче). Став рибний! Риба все линина... лини, карасі... (Стогне)
Входить Роман.

Роман. Ого, батько сплять і досі. Що за знак? Чи не випили, буває, вчора? Тільки вони не охочі гулять, хіба хто могорича поставив, а на свої не будуть пить. Від своєї, кажуть, у грудях пухне. Навідаюсь потім, вчора приїхав пізно і не бачився ще з батьком. (*Виходе*)

Герасим (сонний, бормоче, так бува в кошмарі). Ва-ва-ва! О-о-о-ші! Го-ом, го-ом! (*Балака ясніше*) Кругом, кругом все моє. (*Спить тихо, потім знову так саме*) Е-е-а-ам, а-а-ам. (*Говоре хутко*) Не дам, не дам, не дам! (*Стогне*) У-у-у! (*Схоплюється*) Господи помилуй! (*Оглядається кругом*) Спав... Тьфу, снилось що кум гроші однімав. (*Витира ніт*) Аж упрів, так боровся, не давав. А робітники, мабуть, сплять. (*Біжить до дверей, одчиняє і кричить*) Хлопці, вставайте, Чепіга зайшла.

Ява II

Входе Роман.

Роман. Де там Чепіга, вже сонце зійшло, давно всі на роботі.

Герасим. Ото диви, як заснув! Побудив усіх, а сам тільки прикурнув – і до цієї пори проспав. А ти ж чого це дома?

Роман. Підстовба зламалась, та я заніс до коваля, а поки зварить – зайшов додому.

Герасим. Чорт на вас настачить, – катюги, залізо ламають! Чого ти так запізнився, мабуть, упівночі приїхав від Пузирів?

Роман. Та задержали.

Герасим. Ну, ну, розкажуй: як приймали, чим частували? Чи уподобались дівчата? Га?

Роман. У них були гості: пани якісь, офіцери.

Герасим. Хе-хе-хе! І ти рядом з панамі, з офіцерами? Он куди Калитка заліз, що то гроші!

Роман. Та мене, тату, у горниці і не кликали, я на кухні й обідав.

Герасим. Оце гарно... А сто чортів їх матері – хазяйського сина і в хату не закликали! Ну, а Банавентура ж що?

Роман. Бодай той Банавентура сказився! Тільки під'їхав під крильце, а він зараз зскочив з фургона і почав кумедію приставлять: вірші читає, по-турецькому, чи що, балака. Люде аж за животи беруться та регочуть, а він рад, що на посміх здався, та ще гірше! Тут вийшов і Пузир. Тож регоче і закликає його у хату. Банавентура, показуючи на мене, каже: кличте ж і його, це Калитчин син – хазяїн гарний... А Пузир одказує: голяк масті, чирва світить! Нехай, каже, розпряга коні та йде у застольну, там і пообідає, у мене гості не такі, щоб рядом його посадить.

Герасим. Ах ти ж погань! Мужва репана! Давно лизала панам руки, за верству шапку скидала, а тепер розжилася, кумпанію з панамі водить і зараз морду пиндючить і перед своїм братом! Ах ти ж. Пузир з горохом! Та я як позичав князеві гроші, то рядом сидів... Чого ж ти там зостався? Було б круть – і додому.

Роман. Ждав Банавентури, думав свиней купити... Свині завідські, остроухі, гарні свині, я бачив.

Герасим. Та нехай їм чорт з їх завідськими свиньми, коли вони самі гірш свиней.

Роман. Бачив я й дочок Пузиревих – ходили з охвицерами на проходку. Одягнені по-панячи й ходять з вихилясами – настоящі панночки.

Герасим. Чортзна-що, покручі! Роботи з неї ніякої, знаю я: все подай, все прийми, від дзеркала вірвовкою не відтягнеш, надвір – не то зимою, а й літом – виходе тільки на шпацір! На біса нам білоручки, дармоїди... Стривай лишень, хтось, либонь, під'їхав. (*Біжить до вікна*) Чи не кум Савка вернувся? І ноги затрусилась. Іди по своєму ділу.

Роман вийшов.

Ой Пузирі! Глядіть, щоб ви не полопались, а замість вас Калитку розіпре грошвою... Отоді я вам покажу, як хазяйнувать! Я не буду панувать, ні! Як їв борщ та кашу, так і їстиму, як мазав чоботи дьохтьом, так і мазатиму, а зате всю землю навкруги скуплю. Ідеш день – чия земля? Калитчина; їдеш два – чия земля? Калитчина; їдеш три – чия земля? Калитчина... Диханіє спирає... А скотини, а овець розведу – земля під товаром буде стогнать, отоді і я скажу про Пузиря: голяк масті, чирва світить!

Ява III

Фактор Гершко радить Калитці, як заволодіти землею поміщика Смоквинова. Для цього треба дати поміщикові п'ять тисяч карбованців, повернути які він не зможе, і земля перейде до Калитки. За свій «труд» Гершко править сто карбованців, але Калитка дає йому лише двадцять завдатку.

Ява IV

Герасим (сам). От збіглися діла докупи... Упустить землю Смоквинова, та ще у такі лапи, як у Жолудя, – гріх смертельний, все одно, що посиротить свою землю на віки вічні, бо від Жолудя вже не поживишся. А тут знову, як його упустить случай: дать п'ять, а взять сто тисяч! Серце перестає битися, як подумаю: за п'ять – сто тисяч! Господи! Коли б тільки кум благополучно розміняв, а тоді я й Гершка обманю, на біса мені його факторство здалося? Сам куплю у Смоквинова землю. Аби тільки гроші. А кума нема. А господи, чого він бариться? Ну що, як кума арештували? От тобі й сто тисяч.

Входе Савка. Кум! Слава богу, діждався, думав-умру. Що?...

Ява V

Савка розповідає своєму кумові Калитці, як він перехвилювався, поки купував за «фальшиві» гроші гербову марку та розмінював їх у казначействі. На радощах вони випивають. А щоб замаскувати справжню причину гульні, Герасим вигадав іншу – влаштовує заручини Романа з Мотрею.

Ява VI

Ті ж, Мотря, Параска й Роман.

Герасим. Випий, стара.

Параска. Що це з ним? (*П'є*) Будьте здорові.

Герасим. Обідив Пузир Романа! Не закликав у хату, так я женю Романа на Мотрі. Мотре, підеш за Романа?

Мотря. Атож!

Герасим. Стара, що ти скажеш?

Параска. Я рада, що ти мене послухав! Такої невістки пошукать.

Герасим. А ти, Романе?

Роман. Спасибі вам, тату, що ви уважили мою просьбу...

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Декорація та ж.

Яви I-VI

Гершко просить Романа передати батькові, щоб той завтра був у Смоквинова з грішми, бо Жолудь може перекупити землю. Бонаventura пропонує Романові разом копати скарб у наміченому місці, на що парубок дає згоду. Параска стривожена поведінкою Герасима, який спочатку не хотів давати коней до церкви, а потім «і сам поїхав, і цілу обідню стояв навколішках»; то не хотів Мотрю сватати за Романа, то раптом влаштував заручини; «ніколи не гуляв, а то так добре випили з кумом»; «звелів, щоб вечеря була готова, щоб ставні були зачинені, свічка поставлена на столі і щоб і ляльки тут не було».

Ява VII

Входить тихо Герасим, а за ним Савка несе на плечах здоровий шкіряний мішок (у таких мішках тоді перевозили гроші).

Герасим. Ідіть же ви, куме, розпряжіть коней і поставте їх біля фургона.

Савка. Ходім удвох.

Герасим. От тобі й маєш!.. А хто ж буде біля грошей?

Савка. Хіба ж їх хто візьме тут?

Герасим. Е, куме, на гріх майстера нема! Краще я тут посидю – береженого і бог береже.

Савка. І одходить од грошей не хочеться, так би й держався за мішок. (*Вийшов*)

Ява VIII

Герасим сам. Світить свічку, засвітив, поставив, глянув на мішок, поцілував його.

Герасим. О тепер Пузир нехай скаже: голяк масті, чирва світить! Ще поміряться – хто голяк. Він думає, що дуже розумний. Ні, братіку, – потягайся ще зо мною. Хе-хе-хе! Я не то що, я й жида сьогодні обманив; поки мішок розшили – дзвінок, він вийняв пачку, глянув я на неї – гроші... всередині колотиться, а сам думаю, як би його обманить; другий дзвінок – єврей зашамотався, бере мішок, не дає... «Давай гроші», – каже. Слово за слово, а тут – третій; я тоді йому тиць замість п'яťох та тільки три тисячі. Ха-ха-ха! Отак ушквар! А він, не лічивши, прямо в вагон.

Входить Параска.

Ява IX

Від жінки Герасим дізнався, що до нього прибігав Гершко і казав, щоб він завтра в обідню пору був у Смоквинова з грішми, бо «Жолудь землю перекупує». Поглянувши на мішок, Герасим сміється. Параска хоче знати, що він привіз, але той розлютився і мало не побив її. Параска налякалася і вибігла.

Ява X

Герасим, а потім Савка.

Герасим. От цікаве бісове насіння, так і загляда, а жидом перелякала на смерть... Жолудь землю перекупує!.. Ха-ха-ха! Завтра чуть світ отнесу йому гроші, переплатю по десять рублів на десятині, а не попустю, щоб Жолудь купив.

Входить Савка.

Савка. Ну, куме, нігде нічирк! Давайте мені моє, та, поки глуха північ, я собі піду.

Герасим. Куме, де ви дінете таку силу грошей? Нехай у мене будуть на схові.

Савка. Ні, так не буде, я знайду, де своє сховати, а ви ховайте своє.

Герасим. Візьміть собі яку тисячу, бо зараз попадемося, а решту через год.

Савка. Куме!.. Давайте моє мені... З мене печінка мало не витрусилася, поки це діло скінчилось, та щоб я не мав в руках свого заробітку, а заглядав вам у вічі, як цуцик? Вам цього хочеться, я знаю вас добре, бачу, куди ви гнете, але гляньте сюди. (*Виймо, ніж з-за халяви*) Бачите? Не розпалюйте ж мене, бо тут вам і амінь, коли почнете крутити.

Герасим (виймо, з-за халяви ніж). А ви думаєте, що я без запасу? Ха-ха-ха! Тільки, знаєте, це все чортзна-що! (*Хова ножа*) Це я для дороги мав... здіймайте лиш свиту, закривайте вікно, та будемо ділитися...

Закривають вікна свитами.

Я хотів як краще, бо у вас ніколи грошей не було, то зараз що-небудь і виявиться... а коли ви так боїтесь, то беріть собі, бог з вами.

Савка. Не журіться, я зумію заховати, аби було що. (*Підходить до мішка*)

Герасим. То вам п'ять тисяч?

Савка. Десять... десять... кажу вам, десять... не розпалюйте мене!

Герасим. Та не кричіть-бо! Беріть, беріть десять... (*Набик*) Щоб тебе за печінку взяло. (*Вийма з мішка пачки по тисячі, навхрест оперезані бумагою, а кум розгляди*) Оце одна, а це друга, а це третя...

Савка. Стривайте... куме, гляньте...

Герасим. А що?

Савка. Та це не гроші, це чистісенька бумага.

Герасим. Як?!

Савка. Чиста бумага! От так машину підвела єврейська голова, тільки на трьох пачках спереду і ззаду наклеєні гроші, а то все чиста бумага.

Герасим (хвата пачки одну за другою, перегляда). Бумага!.. Обманив!.. Куме, він же гроші давав, я сам бачив! (*Хвата знов бумажки, розрива і кида*) Сама бумага... чистісенька бумага!.. (*Несамовито*) Ха-ха-ха!... Сто тисяч!! Ха-ха-ха!

Савка. Отже збожеволіє! Куме, заспокойтесь; що з воза впало, те пропало.

Герасим озирється, хватає пояс на лаві і біжить з хати.

Куме, куме! Куди ви? Господь з вами! Схаменіться, що з воза впало, те пропало.
Входе Параска.

Ява XI

Савка і Параска.

Параска. Що тут таке? Боже мій милостивий, кажіть, куме, куди він побіг, чого він так галаснув?

Савка. Сором признатися. Гляньте: оце добро ми купили за п'ять тисяч.

Параска. Як?

Савка. Так. Обманив єврей: дав чистих бумажок замість грошей. А може, то й не жид був, може, нечиста сила перекинулася в жида і отуманила нас так, що ми не роздивились і прийняли бумагу чисту за гроші.

Параска. А господи, господи! Бач, яке нещастя скоїлось; чула моя душа, що з ним щось недобре діється. Та чого ж він побіг?

Савка. Я й сам до пам'яті ніяк не прийду, всередині все колотиться.

Голос Копача: «Поможіть, рятуйте!»

Чуєте? Хтось кричить!..

Параска. Ох куме, голубчику, у мене й руки, і ноги тремтять, – ходім.

Ява XII

Ті ж. Копач і Герасим.

Копач (несе Герасима на плечах). Та допоможіть-бо!

Помагають і кладуть Герасима на ліжко.

Параска. Що з ним, що з ним, скажіть на милість божу?

Копач. Це, я вам скажу, реприманд! Качайте його, отак, отак! (*Качає Герасима*) Ну, реприманд!

Параска. Та що воно? Що? Ради бога, скажіть, що то за болість така?

Копач. Та яка там болість! Стривайте, я розкажу, а ви тим часом тріть груди, добре тріть. Так, так... Ви мене слухайте... стоп! (*Прислухається до серця*) Тріть, тріть, тріть... Опит – велике діло... Серце наче ворухиться... А-а. Та й перелякав же ти мене, Никодимович, мало не вмер від страху, ну, й йому б не жити на світі, якби не мій опит.

Савка. Кажіть, що трапилось?

Копач. Все по порядку – коло одного центра. Ножа!

Дають ножа.

Івановна, лийте йому води ложкою в рот.

Наливають води.

Ковтнув, єй-богу, ковтнув. Не журіться! Щастя маєте, що я ліг в клуні спать... Ліг, знаєте, я в клуні спать, і так мене один предмет заняв, що я й задрімав з думкою про нього; коли це сниться мені, що Роман позабирав копили кам'яні, – пам'ятаєте? Я вам розказував? Що на Боковеньці? Позабирав ті копили та й повісив надо мною їх. Тільки що оце сниться, аж щось мене по носі чирк, чирк... я рукою лапнув вгору, піймав за ногу, нога гойднулася, задрігала і вирвалася, та як захарчить. Я схопився мов несамовитий, але зараз опам'ятався, запалив сірничок, дивлюся – і в очах потемніло! На перекладині висить Никодимович.

Параска. Боже мій, боже, яке тяжке нещастя!

Копач. Но! Опит – велике діло! Я зараз вийняв перочинний ніж і перерізав пояса... і Никодимович упав на землю. Гляньте – дише.

Герасим поворушився і спазматичне в себе потягнув воздух.

Підводьте, підводьте. Ніби позіхає, дрижить

Підводять Герасима, він ще потягнув у себе воздух і витирає піт.

Параска (плаче). Старий, старий!

Герасим. Де я? (*Спазми*)

Копач. Пийте воду. (*Подає.*)

Герасим п'є.

Що з вами? Що це ви вигадали?

Савка. Та годі, куме! Буде здоров'я – будуть і гроші, а я навіки від них одрікаюся, ніколи в світі не буду хотіть більше, ніж бог дає. Такої пригоди ніколи не ждав.

Копач. Які гроші?

Савка. Он гляньте, як нас обманили.

Копач. А-а! Зразу догадався! Опит – велике діло! На тім тижні в городі була така сама okazія! І багато видурили?

Савка. П'ять тисяч...

Герасим (закльовується воздухом). Ой... ой!...

Копач. Бризкайте водою.

Бризкають. Герасим піднімається.

Та годі вам, Никодимович, убивається. Заспокойтесь нащот грошей! От поїдемо на Боковеньку, там є гроші, там є сила грошей, вірте, що достанем. Мені само про-

віденіє указує цей путь... Примети які: скала, копил так і копил так, а посередині кам'яна фігура... не я буду...

Герасим. Обікрали... ограбили... Пропала земля Смоквинова! Нащо ви мене зняли з вірьовки? Краще смерть, ніж така потеря! (*Ридає*)

Завіса.

(1890)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Яке враження справила на тебе комедія? Що найбільше вразило? Запам'яталось?
- 2 Що називається драмою? З чого складається драматичний твір? Скільки дій має п'єса «Сто тисяч»? Поясни простими двоскладними реченнями.
- 3 Яка епоха відображена в комедії? Які риси цієї епохи знайшли відображення в характері головного персонажа
- 4 Які проблеми розкриває І. Карпенко-Карий у творі?
- 5 Хто головний герой комедії «Сто тисяч»? Охарактеризуй героя, використовуючи поширені речення.
- 6 Що становить основний зміст життя Герасима Калитки? Підтверди свої висновки текстом.
- 7 Вибери з II і III яв другої дії висловлювання Калитки, що характеризують його як людину користолюбної вдачі.
- 8 Яким чином хотіли розбагатіти герої? На кого з них гроші, прагнення до наживи впливали найбільше? Чому? Аргументуй складним реченням.
- 9 Скажи, чи наявні гумор та сатира у п'єсі? Що і як висміює письменник у п'єсі?
- 10 З кого насміхається автор твору? Чи можна ці образи вважати комічними?
- 11 Який жанр твору «Сто тисяч»? Що трагічного, а що комічного у творі?
- 12 В чому трагізм ситуації, в яку потрапив Калитка?

Ти – творча особистість!

- 1 Чому сміються люди? Як посмішка впливає на оточуючих?
- 2 Розкажи, скільки тобі потрібно грошей і для чого?
- 3 Дай відповідь на запитання:
  - Драматичний твір, у якому зображено конфлікт героя з суспільством, твір часто закінчується гибеллю героя – це ...
  - Зіткнення, боротьба протилежних поглядів, думок – це ...
  - Твір, призначений для постановки на сцені – це ...
  - Драматичний твір, в якому висміюються негативні риси характеру героя та вади суспільства – це ...
  - Чого навчила тебе п'єса І. Карпенка-Карого «Сто тисяч»?
  - Чи є, на твій погляд, актуальними проблеми трагікомедії для сучасного життя?

Твої літературні проєкти

Закінчи! «Незакінчене речення»

Під час уроку я зрозумів/ зрозуміла, що ...

Я ніколи не буду ...

Головним у житті є ...

«Після знайомства з трагікомедією І. Карпенка-Карого «Сто тисяч» я зрозумів / зрозуміла ...»

ПОГЛИБЛЮЙ ГРАМОТНІСТЬ!

Підмет і присудок як головні члени речення. Способи вираження підмета

1 Прочитай текст.

Гумор – це еліксир молодості. Кажуть, що почуття гумору визначає здоров'я нації – і фізичне, і душевне. Це так. Але разом із тим сміх – чудовий засіб комунікації. Всі люди сміються: сміються дід і дитина, козак і гречкосій, космонавт і садівник, батько і мати, дівчина і хлопець, німець і японець, бог і чорт, віруючий та атеїст – усі представники людської породи. Усмішка здорової людини – найкращий вияв інтелекту. Хороший сміх сам по собі, посмішка над кимось, коли сміються не першими, а останніми. Але найкращий сміх – це самоіронія, коли людина ніби дивиться на себе збоку й насміхається над своїми власними недоліками або оптимістично аналізує недоліки середовища й обставин, що визначають її долю. (За М. Никончуком)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Визнач, до якого типу мовлення належить текст.
- 2 Добери заголовок до прочитаного тексту.
- 3 Що для тебе позначає гумор?
- 4 Чим відрізняються гумор і сатира?
- 5 Пригадай, що таке граматична основа? Який член речення називається підметом, а який присудком?

Граматична основа – це центр речення, який складається найчастіше з підмета і присудка. Наприклад: Народ пише історію своєї країни.

Підмет – це головний член речення, що називає предмет, особу чи явище, які виконують дію і про які йдеться в реченні. Підмет відповідає на запитання *хто? що?* Підмет підкреслюємо в реченні однією рисою: Людина – це не просто слово.

Присудок – це головний член речення, що називає дію, яку виконує підмет, його стан чи ознаку. Присудок відповідає на запитання *що робить підмет? що робитиме? що робив? хто він? що він таке?* У реченні присудок підкреслюємо двома рисками: Людина живе і виховується серед людей.

2 Спиши речення. Підкресли граматичні основи. Чи всі речення є двоскладними?

1. Я люблю тебе, мій краю. (К. Друк) 2. Червоне – то любов, а чорне – то журба. (Д. Павличко) 3. Все віддане – твоє. Даруй – ставай багатим. (І. Драч) 4. Старий посміхнувся комусь – чи отаві, чи смерті. (І. Римарук). 5. Схилили вниз голівки щойно розквітлі підсніжники. (М. Стельмах) 6. Калина – дерево нашого українського народу. (Народна творчість) 7. Над полем у високості співали вже жайворонки. (М. Коцюбинський) 8. Народи світу хочуть миру. Серця людей просять пісні. Нехай же звучить пісня миру. (М. Подолян) 9. Гучне «ура!» пронеслось тоді над луками. (Л. Первомайський) 10. Будь-яке завтра розпочинається сьогодні. 11. Пізнати себе – то школа нелегка. (П. Воронько). 12. Тільки «так» чи «ні», «за» чи «проти» мало сьогодні сенс. (П. Загребельний) 13. «І вражою злою кров'ю волю окропіте» – з дитинства знайомі слова. (О. Гончар) 14. І плакати – це також щастя. (О. Олесь)

- Склади речення, в яких слова **край, народ, старий** виступали би в одних випадках головними членами речення, а інших – другорядними.

Збагачуй власне мовлення!

Отáva – трава, що виросла на місці скошеної

3 Виразно прочитай вірш.

Степ п..р..йти – жит..я прожити,
то не такі прості слова.
Життя утворено від ж..та,
бо хліб – усьому голова.
Раніш од сон..чка устати,
погладить колос на ходу!
ні, я, мабуть, не в космонавти –
у хлібороби я піду.

(О. Орач)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Визнач основну думку поезії. Добери заголовок.
- 2 Поясни, як ти розумієш вислів «Степ перейти – життя прожити».
- 3 Спиши вірш, уставляючи пропущені букви. Усно поясни вимову та написання слів, у які ти вставив / вставила букви.
- 4 Пригадай, який член речення називається підметом, а який – присудком? Підкресли головні члени речення. З'ясуй, чим виражений підмет.

Підмет означає предмет чи особу, про які що-небудь говориться в реченні. Підмет відповідає на запитання **хто?** або **що?** Наприклад: Сонце сяє (Сонце підмет, бо відповідає на запитання **що?** сяє присудок, тому що відповідає на запитання **що робить сонце?**).

Від підмета залежить присудок. Присудок, характеризуючи підмет, відповідає на запитання **що робить підмет? що з ним робиться?** (Листя жовкне), **який він є?** (Учень старанний, тобто його стан, бо він старається), **хто він чи що він є?** (Микола Лисенко – композитор, Михайло Коцюбинський – письменник, Марс – планета).

4 Спиши речення.

1. Моя **душа** чекає дива. **Вона** тривогою щемить. (Д. Павличко) 2. Тільки **хоробрі** перемагають. (Народна творчість) 3. Хай **нездійснене** здійсниться у твоїм житті. (К. Тищенко) 4. **Один** у полі не воїн. (Народна творчість) 5. **Жити** – значить творити. (О. Гончар) 6. «**Кру**» та «**кру**» лине в далину імлисту. (І. Нехода) 7. Твоє «**ні**» мене не дуже радує. (Марко Черемшина) 8. **Чорне море** о такій порі виблискує тисячами зірок. (Остан Вишня) 9. «**Сонце заходить, гори чорніють...**» – поезія Тараса Шевченка, написана на засланні. (Є. Кирилюк)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Зверни увагу на виділені слова.
- 2 З'ясуй, яким членом речення вони виступають, якою частиною мови виражені.
- 3 Сформулюй висновок про способи вираження підмета.

За способом вираження підмет може бути **простим** (виражений одним словом) і **складеним** (вираженим нерозкладним словосполученням).

Найчастіше **підмет** виражається **іменником** або **займенником** у називному відмінку. Наприклад: *З кожною хвилиною все яскравіше жеврів схід. Світлішало небо. Згасли зорі. Усе тоне у пахучій черемшині, усе пахне молодістю й життям* (М. Рильський).

Способи вираження простого підмета	Приклади
Іменник або займенник у називному відмінку однини	<i>Згасли <u>зорі</u>. <u>Хтось</u> уже приніс книгу.</i>
Слова інших частин мови у значенні іменника	<i><u>Майбутнє</u> належить нам. Загриміло «<u>Ура!</u>». Ось ідуть <u>закохані</u> і <u>юні</u>.</i>
Неозначена форма дієслова	<i>Без праці <u>жити</u> – тільки небо коптити.</i>

5 Запиши речення в такій послідовності:

- з підметом, вираженим іменником;
- з підметом, вираженим займенником;
- з підметом, вираженим прикметником;
- з підметом, вираженим числівником;
- з підметом, вираженим дієсловом;
- з підметом, вираженим вигуком.

1. Весна днем красна. 2. Я – нащадок свого роду. 3. Улєсливий словами голубить, а справами гудить. 4. П'ятеро ледачого вмовляли, та працювати не переконали. 5. А навмання блукати – вдома не бувати. 6. «Ух» і «ах» у роботі не допоможуть. 7. Сон солодший від меду. 8. Кожен щасливий по-своєму. 9. Сміливі ведуть за собою. 10. Радісно один скаче, а другий від горя плаче. 11. Волю здобути – щасливому бути. (*Народна творчість*)

Способи вираження складеного підмета	Приклади
Стійкі словосполучення	<i><u>Сава Андрійович</u> раптом замовк</i> (О. Довженко).
Сполучення кількісного числівника або іменника, що має кількісне значення, з іменником	<i><u>Чотири літа</u> пролетіло</i> (А. Малишко). <i>Там над водою <u>купка людей</u> лагодилась сідати в човен</i> (М. Коцюбинський).

Сполучення іменника в називному відмінку з іменником в орудному відмінку з прийменником з

Межи втікачами були й **Остан з Соломією** (М. Коцюбинський).

Словосполучення *Остан з Соломією*, *батько з сином* виступають складеним підметом лише тоді, коли присудок при них стоїть у множині. Наприклад: *Батько з сином пішли на панський тік молотити* (І. Нечуй-Левицький).

Якщо присудок вжито в однині, то словосполучення виступає підметом і додатком. Наприклад: *Батько з сином думав, думав, де б то взяти грошей, і надумав продати кабана* (І. Нечуй-Левицький).

6 Спиши речення, підкресли підмети. Укажи, які з них виражені словосполученнями.

1. У кімнаті запанувала тиша. (Д. Бедзик) 2. У просторій кімнаті танцювало відразу декілька десятків пар. 3. Ольга Дмитрівна з нетерпінням чекала приїзду старшої доньки. (Ю. Збанацький) 4. Про яготинський період перебування Т. Шевченка в Україні збереглося чимало свідчень. (П. Жур) 5. Минуло два тижні. 6. Дехто з учнів викликав у неї занепокоєння. 7. Софія Павлівна все зрозуміла. (В. Собко)

ПОГЛИБЛЮЙ ГРАМОТНІСТЬ!

Простий дієслівний присудок. Способи вираження присудка

1 Прочитай виразно поезію Д. Павличка.

Я вірю в те, що вернеться тепло.
Я вірю в щастя, бо воно було.
В майбутньому плоди зберуть багаті
Із дерева, що нині зацвіло.

(Д. Павличко)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1** Випиши з кожного речення граматичну основу, з'ясуй, якою частиною мови виражений кожен головний член речення.
- 2** Визнач тип кожного речення за кількістю граматичних основ.

2 Розглянь схему. Пригадай вивчене про присудок, з'ясуй, яка інформація ще є невідомою для тебе?

Відповідає на запитання *що робить підмет? що з ним робиться? який він? хто він такий?*

Простим дієслівним називається **присудок**, виражений дієсловом дійсного, умовного чи наказового способу.

Простий дієслівний присудок буває виражений дієсловом **бути** в усіх часових і способових формах. Наприклад: *І ми на світі є* – теперішній час. *Я був там недавно* – минулий час. *Незабаром я у тебе буду* – майбутній час. *Був би я там, біди б не сталося* – умовний спосіб.

Простий дієслівний присудок може бути виражений складеною формою майбутнього часу. Такий присудок слід розрізняти з іменним складеним присудком. Наприклад: *Так, я буду крізь сльози сміятись* (Леся Українка), тобто *сміятимусь*. *Я на вбогім сумнім перелозі буду сіять барвисті квітки* (Леся Українка), тобто *сіятиму, посію*.

3 Спиши речення.

1. І в молодій гарячій праці мої хай роки зазвучать. (С. Будний)
2. Я тебе шукатиму, шукатиму. Я тебе чекатиму, чекатиму. (Є. Летюк)
3. Пахне, пахне уся Україна медоцвітом і соками трав. (В. Ткаченко)
4. Пам'ять кожного не мовчить. (В. Бровченко)
5. Коли щеза чиясь у світі мова, щезає разом з нею і народ. (Д. Луценко)
6. Буде щастя стелитись, зацвітати пахуче при хаті. (С. Будний)
7. Бринить-співає наша мова, чарує, тішить і п'янить. (О. Олесь)
8. Ти в світ іди, милий синочку, ти усе спізнай. (С. Руданський)
9. Ішли роки, Ріка собі міліла. (Л. Костенко)
10. Без людської праці вся земля від краю і до краю заросла б бур'янами. (О. Довженко)
11. А блискавка як блисконе! (О. Гончар)
12. За тобою завше будуть мандрувати очі материнські і білява хата. (В. Симоненко)

Збагацуй власне мовлення!

Щеза́ (розм.) – щезає, зникає

Міліти – ставати мілкою, неглибокою

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Підкресли прості дієслівні присудки, укажи спосіб і час дієслова.
- 2 Чи є у цих реченнях ускладнені прості дієслівні присудки? Чим вони ускладнені?

Частки **ну, давай**, що додають відтінок раптовості початку дії, уживають при простому дієслівному присудку, вираженому неозначеною формою дієслова. Наприклад: Заєць ну тікати. А ми давай бігти за ним.

Простий дієслівний присудок може бути виражений також скороченою формою дієслова чи вигуківими словами *сіп* (сіпнути), *хлюп* (хлюпнути), *смик* (смикнути), *хап* (хапнути), *скрип* (скрипнути) та ін. Наприклад: А *хвіртка тихо скрип*. Я *хап* його за руку.

Дієслівний присудок простий, якщо він виражений фразеологізмом: *Пасажир вправ в око дідові* (Д. Бедзик) (тобто, приглянувся).

4 Спиши речення, підкресли присудки.

1. Софія мала рацію. (*В. Врублевська*) 2. Кравчина додержав свого слова. (*О. Довженко*) 3. Невдовзі я опанував собою і підійшов ближче. 4. Але Муха як крізь землю провалився. (*А. Головка*) 5. Ішла людина через Карпати і упала на селі. (*П. Панч*) 6. Я, старий, повік пектиму раків. (*Л. Горлач*) 7. Ось він тобі дасть зараз перцю! (*А. Шиян*) 8. Ми й самі дамо собі раду. (*І. Франко*) 9. Ось так ми поточили ляди, кокетуючи злегенька. (*О. Гончар*) 10. Зі своєю бабою дід глека побив. (*Є. Гуцало*)

5 Прочитай текст. Добери заголовок.

Ти живеш серед людей. Придивися уважно, що відбувається навколо тебе: люди працюють, відпочивають, долають якісь труднощі, досягають мети й знову ставлять перед собою нову мету. Одні не знають, для чого живуть. Інші все роблять в ім'я благородної мети. Люди виражають себе. Кожний виражає себе по-своєму в своїх переконаннях, у відчутті добра і зла, в радості і смутку. Усе це життя людського духу.

Опановуй головне в духовній культурі – культуру людських відносин. Умій розрізнити в людині світле й темне. Якою б непоправною не здавалася тобі людина, побачити у ній зерно добра, честі. Те, що ми називаємо повагою до людини, – це віра в її добрий початок. (*За В. Сухомлинським*)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Визнач тип тексту і стиль мовлення, до якого він належить.
- 2 Сформулюй основну думку тексту.
- 3 Випиши з тексту поради автора.
- 4 Підкресли граматичні основи в останньому реченні. Визнач тип і спосіб вираження присудків.

Ти – творча особистість!

Напиши твір-роздум (7-10 речень) на тему «Жити серед людей – значить...».

Складений дієслівний присудок. Способи вираження

1 Прочитай виразно вірш.

Шукаймо в людях доброти,
Мов зав'язі у кожному цвіті.
І менше стане гіркоти,
І зменшиться тривог на світі.
Шукаймо в людях доброти,
Немов жарин на попелищі,
Що спалахнуть із темноти,
Мов Кобзареві думи віщі.
Шукаймо в людях доброти,
Мов скарбів, що давно забуті.
Щоб суццю стежку віднайти –
До себе,
До людської суті.

(М. Сингаївський)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Сформулюй тему та ідею поезії.
- 2 Знайди у тексті художні засоби (епітети, порівняння, метафори).
- 3 Як ти розумієш вислів *Кобзареві думи віщі*?
- 4 Випиши з кожного речення присудки, з'ясуй, чим вони виражені.
- 5 Визнач, чи всі присудки є простими дієслівними?

Складеним дієслівним присудком є присудок, що складається з неозначеної форми дієслова і допоміжного слова – дієвідмінюваного дієслова чи (рідше) прикметника, дієприкметника. Наприклад: *Я жити хочу серцем, не красою!* (Т. Шевченко). *Сергій Данилович почав розповідати нам історію села* (З газети). *Хто не згоден їхати на екскурсію?* (Розмовне).

У ролі допоміжного слова виступають дієслова:

1) зі значенням початку дії, її продовження (розгортання) чи завершення (закінчення): *братися* (взятися), *стати*, *збиратися*, *заходитися*, *починати* (почати), *продовжувати*, *припинити*, *закінчити*, *завершити* та ін. Наприклад: *Я вірші став писати під вечір золотий* (В. Сосюра). *Дід не переставав думати про своє* (Народна творчість).

2) зі значенням можливості (неможливості), необхідності, бажаності, намагання виконати дію, як-от: *могти*, *бажати*, *хотіти*, *воліти*, *прагнути*, *намагатися*, *мусити*, (не) *сміти*, *погодитися*, *обіцяти*, *любити*, *вміти*, *зуміти*. Наприклад: *Ні, я хочу крізь сльози сміятись...* (Леся Українка). *Щодень перед обличчям невідомого стояти мусить кожен сам на сам* (В. Коломієць).

2 Прочитай і спиши речення, підкресли граматичні основи.

1. Дід не любив старшувати в сім'ї. (*Г. Тютюнник*) 2. Почав накрапати дощ. (*О. Гончар*) 3. Безодні космосу ми мусим осягти. (*В. Сосюра*) 4. Вона кинулась допомагати мамі. (*Д. Бедзик*) 5. Наша юність вмiла вірно жити. (*О. Гончар*) 6. Я готовий винести всі випробування. (*Ю. Збанацький*) 7. І все одно хтось нам повинен відчиняти двері. (*М. Стельмах*) 8. Нас пригоди спинити не в силі. (*П. Грабовський*) 9. Жити щасливо мусять кожна людина. (*Ю. Бедзик*) 10. Я горів бажанням пробитися на широкий шлях театральної творчості. (*В. Селезінка*) 11. Українська пісня може кожне серце полонити. (*М. Рильський*)

- Усно з'ясуй, зі скількох слів складаються присудки і чим вони виражені.

Збагачуй власне мовлення!

Безодня – безмежний простір, глибоке провалля, прірва

У ролі допоміжного слова у складеному дієслівному присудку вживаються прикметникові та дієприкметникові форми: *радий (рад), згоден, згідний, повинен, змушений, готовий (готов), ладний (ладен), зобов'язаний, схильний, покликаний, спроможний* та ін. Наприклад: *А рід цей здатен творити великі справи. Заради друга ладен він знести будь-які труднощі.*

У ролі допоміжного слова дієслівного складеного присудка можуть уживатися і стійкі сполучення слів, як-от: *у змозі, не в змозі, не в силі, мати намір, мати змогу* та ін. Наприклад: *Я маю намір бути програмістом. Маю змогу тренуватися щодня.*

Визначаючи присудок, пам'ятай, що поєднання особової форми дієслова з неозначеною формою не завжди становить складений дієслівний присудок. Наприклад, при дієсловах руху неозначена форма дієслова виконує синтаксичну роль другорядного члена речення – обставини мети, а при дієсловах зі значенням прохання, дозволу чи заборони – синтаксичну роль додатка: *Місяць пливе (з якою метою?) оглядати і небо, і зорі, і землю, і море (т. Шевченко). І виходить русалонька в поле (з якою метою?) виглядати, чи не вийде її милий (з якою метою?) жито жати (Леся Українка).*

3 Прочитай текст. Добери заголовок.

Живучи в постійному **дефіциті** добра, милосердя, любові, ми непомітно для себе спростили, збіднили **етикет** спілкування. Етикет українського й молдовського народів вироблявся впродовж тисячоліть.

В основі спілкування наших народів лежать такі загальнолюдські морально-етичні цінності, як доброзичливість, любов, лагідність, привітність, шаноба, гречність. Про це свідчить багато етикетних форм і правил.

1. Першим вітає молодший старшого. 2. Чоловік вітає жінку (однак руку першою подає жінка). 3. Підлеглий вітає керівника (однак руку подає керівник). 4. Перша фраза вітання належить тому, хто заходить (до оселі, у приміщення), незалежно від віку, посади. 5. Незалежно від статі, віку й посади першим вітається той, хто обганяє знайомого чи проходить повз нього. (*За С. Богдан*)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Визнач тип тексту і стиль мовлення.
- 2 Знайди в тексті виділені слова, визнач, до якої лексики за походженням вони належать. Добери власне українські відповідники до поданих слів.
- 3 Прочитай у тексті етикетні правила. Заміни в них прості присудки складеними дієслівними. Досліди, з яких частин складаються ці присудки.
- 4 Трансформовані речення запиши, підкресли у них присудки.
- 5 Якого відтінку значення надає допоміжне дієслово складеного дієслівного присудка реченню?
- 6 Які форми і способи привітання ти можеш назвати?

ЧИТАЙ ВДУМЛИВО!

Тарас Шевченко (1814-1861)

Поет, прозаїк, живописець. За своє недовге життя Тарас Шевченко залишив велику спадщину в літературі та художньому мистецтві світу. Неоціненний внесок його в розвиток української культури.

Перу Тараса Григоровича Шевченка належать поеми, балади, повісті, збірки віршів та більше 1000 картин.

Творчість великого Кобзаря перекладено на сто мов усього світу, включаючи японську, арабську та корейську.

Тож не лишайтесь осторонь і ви. «Учіться, читайте, й чужому навчайтесь, й свого не цурайтесь».

Сон

На панщині пшеницю жала,
Втомилася; не спочивать
Пішла в снопи, пошкандибала
Івана сина годувать.
Воно сповитеє кричало
У холодочку за снопом.
Розповила, нагодувала,
Попестила; і ніби сном,
Над сином сидя, задрімала.
І сниться їй той син Іван
І уродливий, і багатий,
Не одинокий, а жонатий

Василь Касіян. Ілюстрація до поезії Т. Шевченка «Сон»

На вольній, бачиться, бо й сам
Уже не панський, а на волі;
Та на своїм веселім полі
Свою-таки пшеницю жнуть,
А діточки обід несуть.
І усміхнулася небога,
Проснулася – нема нічого...
На сина глянула, взяла
Його тихенько сповила
Та, щоб дожать до ланового,
Ще копу дожинать пішла.

Збагацуй власне мовлення!

Небѡга – бідолаха (звертання до жінки молодшої за віком)

Панщина – безоплатна праця на пана

Попѣстила – погладила, пожаліла, приголубила

Лановѣ – визначена панським наглядачем норма роботи

Кѡпа – стіг із шістдесяти снопів

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Які часи зображено у творі?
- 2 Хто є головною героїнею? Дай відповідь реченням зі складеним підметом.
- 3 Про що свідчать умови праці селянки?
- 4 Чому кріпачка вимушена була брати немовля із собою на панське поле?
- 5 Чому жінка заснула над дитиною? Що вона побачила під час сну?
- 6 Чим зумовлено те, що їй наснилося? Чи був цей сон віщим для жінки?
- 7 Як жінка сприйняла побачене, прокинувшись від сну?
- 8 Через що героїня твору не могла тривалий час перебувати біля дитини?
- 9 Чи встигне вона, на твій погляд, «дожать до ланового»?
- 10 Про що свідчить закінчення твору?
- 11 Чому доля жінки-кріпачки була важкою?
- 12 Подумай і скажи, про що може мріяти мати? Використай у відповіді речення зі складеними дієслівними присудками.
- 13 Визнач тему та ідею твору.

Ти – творча особистість!

Поміркуй, як сам автор ставиться до героїні своєї поезії?

Людина – творець власного майбутнього. Чи стосується ця фраза героїні твору?

Складений іменний присудок. Способи вираження

1 Прочитай текст.

Жодної хвилинки не віддаючи відпочинку матеріні руки знаходили роботу. Вона володарювала на припічку, в печі, на комині, на миснику... Так багато в житті переробили вони, не зупинялись, не могли зупинитись, а постійно священнодіяли.

Не було, либонь, такого, чого б вони не вміли!

Вранці вмивали її смагляве обличчя. Тягнувши воду з криниці несли відро до хати ставили на лаві брали дрівця розпалювали вогонь чистили картоплю сипали в горщик заливали водою солили рогачем сунули в піч ближче до вогню обіймали голубили пестили. (За Є. Гуцалом)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Визнач, до якого типу мовлення належить текст.
- 2 Добери заголовок до прочитаного тексту.
- 3 Як ти розумієш вислів *материні руки священнодіяли*?
- 4 Спиши текст, розставляючи пропущені розділові знаки.
- 5 Підкресли головні члени речення, назви їх вид, визнач спосіб вираження.

Складеним іменним присудком називається присудок, що складається з допоміжного дієслова-зв'язки та іменної частини. Такий присудок відповідає на запитання: *який (яким?) є підмет? Хто (або що, або ким, чим) він є?*

Дієслово-зв'язка виражає граматичне значення присудка, тобто вказує на час, спосіб, особу чи рід дієслова. У ролі зв'язки іменного складеного присудка в українській мові вживаються такі дієслова: *бути, стати, ставати, вважатися, уявлятися, здаватися, видаватися, називатися, іменуватися, зватися, лишатися, доводитися, робитися* та ін.

Ці дієслова вимагають доповнення найчастіше орудним відмінком іменника або прикметника: *бути (ким? чим?), стати (ким? чим?), видаватися (ким? чим?), називатися (ким? чим?), доводитися, (ким? чим?); бути (яким? котрим? чийим?), стати (яким?), робитися (яким?)* тощо. Наприклад: Микола був (став, виявився) справжнім другом. Мій дід теж Матвієм звався (М. Стельмах).

2 Прочитай і спиши речення.

1. Образ сучасної людини хай стане вашим натхненням. (О. Гончар) 2. Аби серце лишалось гарячим. (Є. Бандуренко) 3. Кажуть, мить чекання здається вічністю. (Т. Коломієць) 4. Бувають злими просто люди. Народ жорстоким не буває.

(М. Гірник) 5. Поет всюди залишається господарем свого настрою. (О. Гончар) 6. Настя здавалася запашною трояндою. (М. Коцюбинський) 7. Мені, малому, палиця ліскова служила за хорошого коня. (Д. Павличко) 8. Зветься річка Вороничка. (М. Бакай)

Збагачай власне мовлення!

Лісковий (діал.) – прикметник до ліска (ліщина)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Визнач у реченнях граматичну основу.
- 2 Охарактеризуй складений іменний присудок: назви граматичні ознаки дієслова-зв'язки (час, спосіб, рід, особу) і засіб вираження іменної частини.

Дієслово-зв'язку *бути* вживаємо в усіх часових формах: *є, був, була, було, були, буде, будуть*. У теперішньому часі зв'язку *є* переважно опускаємо. У такому разі говорять про «нульову» зв'язку. На місці опущеної «нульової» зв'язки *бути* в теперішньому часі (*є*) часто ставлять тире. Наприклад: *Дружба – найбільший скарб* (Народна творчість).

Однак можна вжити дієслово-зв'язку *є* з іменною частиною у формі орудного відмінка: *Дружба є найбільшим скарбом*. Порівняй: *Дружба була найбільшим скарбом*. *Дружба буде найбільшим скарбом*.

3 Прочитай і спиши речення.

1. Утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. (З Конституції України) 2. Яка краса – відродження країни. (О. Олесь) 3. Остап – хлібороб справжній! (А. Головка) 4. Ой, одна я, одна, як билиночка в полі. (Т. Шевченко) 5. У кожної людини своя дорога до щастя. (Р. Іванченко) 6. Я вчасно був попереджений. (Ю. Смолич) 7. Хай же буде і поета слово у поході нашому бійцем. (О. Гончар) 8. Люд без мови – то глина безлика, без'язика отара овець. (Н. Забіла) 9. Щоб кожне слово – наче зблиск, щоб кожне слово – наче зброя. (О. Лупій)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Охарактеризуй складений іменний присудок: назви граматичні ознаки дієслова-зв'язки (час, спосіб, рід, особу) і засіб вираження іменної частини.
- 2 Що пропущено в деяких присудках?

Збагачай власне мовлення!

Безлікий – без чітко окреслених рис, невиразний

- 4 Прочитай речення, випиши з них присудки: 1) прості дієслівні; 2) складені дієслівні; 3) складені іменні.

1. Любий друже, усміхнись мені! (*В. Сосюра*) 2. Я буду крізь сльози сміятись... (*Леся Українка*) 3. Лави противника змушені були відступити. (*П. Кочура*). 4. Люд наш зовсім знедолений був. 5. Плодитися хай не перестають вам добрі справи. 6. Найбільша розвага для мене – книжка. 7. Він ніби почав вагатися. 8. Лякливий цей народ – горобці.

ПОГЛИБЛЮЙ ГРАМОТНІСТЬ!

Тире між підметом і присудком

- 1 Виразно прочитай уривок із вірша О. Сапріянчук-Маротчак. Які почуття він у тебе викликає?

Мудрість не знайти у інтернеті,
не узяти з книги чи кіно.

**Мудрість – це твої падіння й злети,
з втіхи й болю в'язане сукно.**

Мудрість – не посада чи освіта,
не на плечах ношені зірки.

**Мудрість – твоя подорож у квітах
і колючих тернах крізь роки.**

Так, розумним бути кожен може,
бо шедеври творять не святі.

**Але тільки досвід допоможе
висновки зробити у житті.**

(*О. Сапріянчук-Маротчак*)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Визнач головну думку вірша.
- 2 Спиши виділені речення. Визнач їх граматичну основу.
- 3 Які розділові знаки можуть бути між підметом і присудком?
- 4 Коли між підметом і присудком може ставитися тире?

Тире між підметом і складеним іменним присудком можна ставити лише на місці пропущеного дієслова-зв'язки. Порівняйте: Мій брат – художник. Мій брат буде художником. Мій брат став художником.

Тире ставимо між підметом і присудком:

- якщо підмет та іменна частина складеного присудка виражені іменниками, кількісними числівниками у називному відмінку, а дієслова-зв'язки немає. Наприклад: Чотири та три – сім. Весна – художник знаменитий (Л. Костенко);

- якщо підмет і присудок виражені неозначеною формою дієслова. Наприклад: *Життя прожити – не поле перейти* (Народна творчість);

- якщо один із головних членів речення виражений інфінітивом, а другий – іменником у називному відмінку, перед присудком можуть вживатися вказівні частки *це, то, ось, значить*. Наприклад: *А поміч подати – даремна турбота* (М. Коцюбинський). *Вірний приятель – то найкращий скарб* (Г. Сковорода).

2 Прочитай й спиши прислів'я.

1. Без каші обід сирота. 2. Дощ у жнива як п'яте колесо до воза. 3. Вода не кума. 4. Час найліпший лікар. 5. Мала вода великий шум. 6. Вода наша мама. 7. Бублик не хліб. 8. Степ, поля розкіш моя. 9. Голодний з'їсть і холодне. 10. Вогонь то брат води.

- Постав, де необхідно, тире між підметом і присудком. Усно обґрунтуй постановку тире.
- Знайди у вправі іменник спільного роду. Усно уведи його в речення так, щоб у одному реченні він мав значення жіночого роду, а в іншому – чоловічого.

3 Прочитай текст. Спиши, вставляючи пропущені літери.

Надто часто я слухав згадану мелодію з уст мат..рі. А в душі моїй вона знову і знову починаєт..ся ..початку. І з кожного слова поставало в уяві, в думках матери..не життя. Здавалося, все воно перелите в пісню, яка вже не ві..пускала з-під своєї влади. Щоразу вірилося, наче все наспіване – то живе свідчення долі. Як зерно в колоску, визріло в людс..кій душі. Що відбувалося в житті, те й лишилося в пісні. І все злилося в ній – калинова радість і мат..рина печаль. Два найдоро..чі моєму серцю чуття. То з пісні воскресло її життя, зіткане з тужливих і радісних звуків.

(За М. Сингаївським)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Підкресли граматичні основи.
- 2 Визнач, чим виражені підмети і присудки.

Тире не ставимо між підметом і присудком:

- якщо підмет або присудок виражений особовим або іншим займенником. Наприклад: *Я син свого часу* (О. Довженко). Україно! *Ти моя молитва, ти моя розпука вікова* (В. Симоненко). *Я спортсмен, а ти вболівальник.*

Якщо на підмет-займенник падає логічний наголос, то тире ставимо. Наприклад: *Пісня! Вона – серце народу, його душа, його крила* (В. Качкан);

- якщо до складу присудка входять слова *як, мов, наче, неначе, ніби* (іменна частина складеного присудка виражена порівняльним зворотом). Наприклад: *Собор як свіча* (Олесь Гончар). *Струмок серед гаю як стрічечка* (П. Тичина);

за бажанням автор може ставити тире (з метою наголосити). Наприклад: *Ніч – мов криниця без дна* (М. Рильський). *Весна – неначе карусель* (Б.-І. Антонич);

- якщо перед присудком стоїть частка **не**. Наприклад: *Кров не вода, а серце не камінь* (Народна творчість);
- якщо іменна частина присудка виражена прикметником, дієприкметником, займенником, прислівником, іменником у непрямому відмінку. Наприклад: *Я від коріння. Я із первовіку* (Б. Олійник).

4 Прочитай і спиши речення. Встав, де потрібно, тире між підметом і присудком.

1. Гірка твоя усмішка. (*О. Олесь*) 2. Пролісок квітка ніжна, але смілива і нетерпляча. (*Ю. Смолич*) 3. Потім з'являється жовтий козелець. Квітка гаряча, як сонце. Вона м'яка й ніжна. (*Ю. Смолич*) 4. Найбільша з усіх таємниць таємниця твого обличчя. (*Д. Павличко*) 5. Розлука біль, але ще не розстання. Розлука жаль, але ще не журба. (*Т. Севернюк*) 6. Цей гребінь мені до лиця? (*Л. Костенко*) 7. Очі міра, душа віра, совість порука. (*Народна творчість*)

Збагацуй власне мовлення!

Порука – запевнення, гарантія в чому-небудь

Поміркуй і дай відповідь!

У яких випадках ти не поставив/не поставила тире? Чому?

РОЗВИВАЙ МОВЛЕННЯ!

Переказ тексту. Вибірковий переказ тексту

1 Прочитай уважно текст.

Сучасна людина – яка вона?

Кожне наступне покоління відрізняє від попереднього не тільки спосіб життя, але і змінений світогляд. Нічого дивного в цьому немає. Світ навколо нас постійно змінюється. З'являються нові технології, що змінюють наш побут і дають необмежені можливості як для отримання інформації, так і для спілкування.

Що значить бути сучасною людиною? Багато хто вважає, що це поняття нерозривно пов'язане з шаленими перегонами за модним одягом, новою машиною та предметами домашнього вжитку. Звичайно, можна зайти в магазин і придбати там моделі останньої колекції, а також зробити собі стильну зачіску. Доглянута та елегантно одягнена людина завжди приверне до себе увагу оточення. Однак це тільки

зовнішня сторона справи. По одязі людину стрічають, а по розуму вивчають.

Виглядати сучасною людиною, яка дійсно знає собі ціну, допоможуть вміння вести свою розмову та грамотна мова. А ці риси й вміння неможливо придбати в магазині або зробити в перукарні.

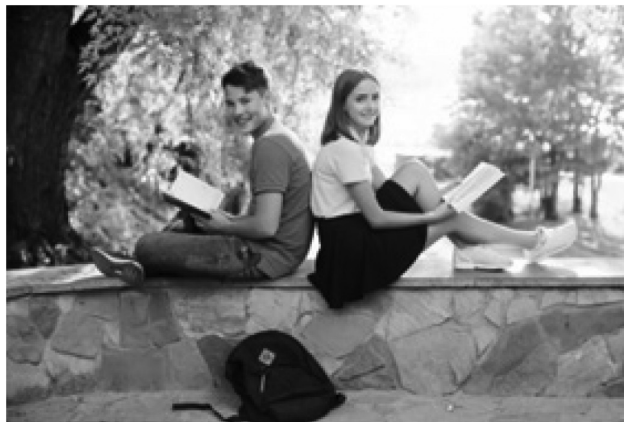
Бути сучасною людиною – це значить мати певний склад думок і стан душі, прагнути *приносити добро людям*, наповнити своє життя *добрими вчинками* та *внутрішньою красою*.

Це зовсім непросто. Йти в ногу з часом можна тільки в результаті наполегливого навчання і постійної роботи над собою. Але результат – життя з відчуттям *щастя* – того вартий, це точно.

Початком наполегливої праці на шляху до самовдосконалення є шкільні роки. Саме в цей період учні отримують свої перші знання та уявлення про життя. Більшість дітей та підлітків прагнуть вивчити комп'ютер та іноземні мови. Вони багато читають та всебічно пізнають світ, постійно відкриваючи щось нове для себе.

Що означає бути сучасною людиною? Не зупинятися на досягнутому, освоювати нові вершини, бути цілеспрямованим і потрібним людям.

(З журналу)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Визнач, до якого стилю мовлення належить цей текст.
- 2 Що значить, на думку автора, бути сучасною людиною?
- 3 Що значить, на твою думку, бути сучасною людиною?
- 4 Поясни лексичне значення виділених слів.
- 5 Знайди в тексті речення зі складеним підметом. Спиши їх, визнач способи вираження підмета.

Ти - творча особистість!

Склади міні-твір (7-10 речень) за темою «Молодь і сучасність».

Переказ – це сприйняття й відтворення змісту висловлювання та складання тексту за готовим матеріалом. Основним критерієм, що визначає цінність переказу, є повнота відтворення висловлювання. Саме на цій основі розрізняють детальні, стислі, вибіркові, творчі перекази тощо.

Переказ, який передбачає передачу якоїсь окремої теми тексту або окремої інформації відповідно до комунікативного завдання, називають **вибірковим**.

Детальний переказ – це переказ із відтворенням змісту тексту з усіма подробицями, що можуть запам'ятатися. У викладі зберігаються специфічні вирази, зміст тексту. Такий переказ збагачує мовлення новими словами та зміцнює пам'ять, виробляє навички послідовного викладу.

2 Прочитай текст, визнач його тему, основну думку, тип і стиль мовлення.

Не забувай про джерело

Учитель питає: «Бачите, діти, ось цей спалений сонцем пустир у долині?»

– Бачимо, – відповідають діти.

– Тож послушайте бувальщину. Ось тут, на місці цього пустиря, багато років тому був глибокий ставок, аж до села, що розкинулось ген під горою. Можна було виплвити човном на середину й веслувати аж до он тих дубів, їх тоді там багато було, а тепер три лишилося, та й ті всихають... На березі верби росли. У лісі водились білки.

То старовинне козацьке село. Викопали тут ставок запорожці після битви під Жовтими Водами. І поселились на його березі. Та стали помічати, що ставок мулом заносить. Зійшлися селяни на раду й ухвалили: кожен, хто скупався в ставку, мусить набрати відро мулу й винести аж туди, за балку, й висипати в поле.

Люди й дотримувались цієї ухвали. Над ставом, на вербових кілках, висіли дерев'яні відра. Для дорослих чоловіків – великі, для жінок, підлітків – менші, для дітей – маленькі. Тільки той, що був у матері на руках, не віддячував працею за радість і задоволення.

Ставок ставав чистіший і глибший. Та ось хтозна-звідки приїхала в село сім'я – батько, мати, четверо синів і дві дочки. Усіх їх прозвали Неприкаяними. Поселились вони на околиці, недалеко від ставка. І дорослі й діти з весни до осені купалися в ставку, а за відра й не брались.

Спочатку люди якось не звертали на те уваги. А потім стали помічати, що чимало підлітків так само роблять: купаються, а мулу не виносять.

Старі люди бралися повчати молодь: «Що ж ви робите?»

А підлітки їм:

– Раз Неприкаяним можна, то й нам не гріх...

Старі хитали головами, та вдіяти нічого не могли. Дерев'яні відра, що висіли на вербових кілках, розсохлись, розсипались, а потім зникли.

Старий звичай забули.

Кожному думалось: «На мій вік вистачить». Та ставок мілів, перетворювався на болото, заростав бур'яном. Настав час, коли вода тут затримувалась тільки весною. А потім і того не стало.

І ставок щез. Тільки спогад про нього зберігся. Подумайте над цією бувальщиною, діти. Напившись води, не забувайте про джерело, з якого вона витікає.

(В. Сухомлинський)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Знайди у тексті ключові слова.
- 2 Випиши із тексту художні засоби. З'ясуй їх роль у тексті.
- 3 Які синтаксичні конструкції використано в тексті, із якою метою?
- 4 Добери синоніми до слів: *пустир*, *бувальщина*, *околиця*, *старі люди*.
- 5 Склади план до поданого тексту.
- 6 Перечитай текст і склади вибірковий переказ тексту за темою «Чому забуто давній звичай?». При складанні вибіркового переказу користуйся пам'яткою.

Як працювати над вибірковим переказом тексту

1. Прочитай текст.
2. Визнач його тему й основну думку.
3. Вдумайся в тему, запропоновану для вибіркового переказу.
4. Вибери із тексту матеріал, необхідний для розкриття теми (він може знаходитися в різних місцях тексту).
5. Випиши ключові слова.
6. Продумай композицію переказу, тип мовлення.
7. Склади план переказу.

ПОГЛИБЛЮЙ ГРАМОТНІСТЬ!

Другорядні члени речення. Додаток, означення, обставина

- 1 Прочитай уголос тексти у лівій і правій колонках. З'ясуй, котрий із них містить більше інформації. У кожному реченні визнач граматичну основу. Свої міркування звір з правилом, поданим після вправи.

Настав ранок. Сонечко встало. Зацвірінчали горобці. Прокинулися люди. Розпочався день.

Настав холодний зимовий ранок. Ясне сонечко повільно встало з-за горизонту. Весело зацвірінчали горобці, шукаючи поживу. У селі прокинулися люди. Розпочався новий день.

Крім граматичної основи, в реченні є **другорядні члени**, які пояснюють головні члени речення або інші другорядні.

За запитаннями розрізняють такі другорядні члени речення: означення, додатки й обставини. Наприклад, у реченні *Нас з любов'ю єднає під сонцем квітуча Молдова*, крім граматичної основи *Молдова єднає*, є означення (*Молдова яка?*) *квітуча*; додаток (*єднає кого?*) *нас*; обставини (*єднає як?*) *з любов'ю* та (*єднає де?*) *під сонцем*.

Підмет і другорядні члени, що його пояснюють, становлять групу підмета (зазвичай означення). Присудок і другорядні члени, що його пояснюють, становлять групу присудка (зазвичай додаток і обставина). Наприклад: Спекотний травень (група підмета) грозовому липню свій таємничий дар передає (група присудка).

Додаток – це другорядний член речення, який відповідає на запитання непрямих відмінків (усі, крім називного), виражений іменником, займенником, числівником. Наприклад: Мені подобаться цікаві книги.

2 Спиши речення, доповнюючи їх за змістом.

1. Виорав чоловік (що?) ... 2. Посіяв на полі (що?) ... 3. Виріс славний льон і вкрився (чим?) ... 4. Сонечко світило (на що?) ... тепленько, хмарка кропила (чим?)...

- Підкресли підмети, присудки й додатки.
- Визнач відмінок іменників.

Означення – це другорядний член речення, який відповідає на запитання **який? чий?** і виражається прикметником, займенником. Наприклад: Яскраве сонечко гріє нас своїми променями.

3 Прочитай і запиши речення.

Бездонне небо, повний місяць, озеро, повите ранковим туманом, пташиний щебет, вологий холодок... Теплі спогади непомітно перекинули мене в інший світ, у світ мого дитинства.

(За Ю. Банацьким)

- Підкресли підмети. Постав від них запитання до означень.
- Визнач граматичну форму (рід, число, відмінок) та спосіб вираження означень.

Обставина – це другорядний член речення, який відповідає на запитання **де? коли? куди? звідки? як?**; виражений прислівником, прийменником з іменником. Наприклад: Сьогодні ввечері я поїду до бабусі.

4 Спиши речення, на місці крапок встав обставини, що відповідають на подані в дужках запитання і є доречними за змістом.

Осінь підкралася (як?) ... . Якось (коли?) ... дмухнув холодний вітер. Цілу ніч він шумів і обривав листя (де?) ... . (Коли?) ... почався рясний дощ. (Коли?) ... ночі коротшали. Надворі стало (як?) ... і (як?) ... .

5 Прочитай і запиши речення, на місці крапок встав пропущені букви.

1. Стоят.. спокійно дерева безл..сті. (П. Филипович) 2. Десь високо-високо у в..рхівках сосон заплутався місяць. (О. Буцень) 3. Лунко р..пить осика. (К. Наріжний) 4. Споконвіку на дніпровських б..р..гах селилися й жили слов'яни. (І. Цюпа) 5. Вден.. сонце піднімаєт..ся все вище й вище, пливе по небу. (В. Сухомлинський)

- Знайди й підкресли обставини.
- Поясни, яким чином ти їх визначив/визначила.

6 Прочитай народні прислів'я.

1. Бережи честь змолоду. 2. Добре ім'я – найкраще багатство. 3. Добре роби – добре й буде. 4. Правду не сховаєш. 5. Дружба – велика сила. 6. Здоров'я – найцінніший скарб. 7. І сила перед розумом никне. 8. Працюймо дружно – не буде сутужно. 9. Красне слово – золотий ключ. 10. Стислість – сестра таланту. 11. Діло майстра величає. 12. Від теплого слова і взимку лід розмерзає. 13. Не соромно не знати, соромно не вчитися.

Працюємо в групах!

- I група: запишіть тільки речення, поширені додатками.
- II група: запишіть тільки речення, поширені означеннями.
- III група: запишіть тільки речення, поширені обставиною.

ЧИТАЙ ВДУМЛИВО!

Не забуваючи ні на мить про свій край і народ, Т. Шевченко часто пригадував свої подорожі по Україні, зокрема перебування в рідному селі, і один з таких спогадів став відомим тепер майже кожній людині віршем «І виріс я на чужині». Те, що побачив тоді Шевченко на батьківщині, вразило його до глибини душі. З почуттям гострого болю розповідає поет про поневіряння своїх земляків у кріпацькій неволі.

І виріс я на чужині...

І виріс я на чужині
 І сивію в чужому краї:
 То самотньому мені
 Здається – кращого немає
 Нічого в бога, як Дніпро
 Та наша слава країна...
 Аж бачу – там тільки добро,
 Де нас нема. В лиху годину,
 Якось недавно довелось
 Мені заїхати в Україну,
 У те найкраще село...
 У те, де мати повивала
 Мене малого і вночі
 На свічку богу заробляла;
 Поклони тяжкій б'ючи,
 Пречистій ставила, молила,

Щоб доля добрая любила
 Її дитину... Добре, мамо,
 Що ти заранне спати лягла,
 А то б ти бога прокляла
 За мій талан.
 Аж страх погано
 У тім хорошому селі:
 Чорніше чорної землі
 Блукають люди. Повсихали
 Сади зелені, погнили
 Біленькі хати, повалились,
 Стави бур'яном поросли.
 Село неначе погоріло,
 Неначе люди подуріли,
 Німі на панщину ідуть
 І діточок своїх ведуть!..

І я, заплакавши, назад
Поїхав знову на чужину.
І не в однім отім селі,
А скрізь на славній Україні
Людей у ярма запрягли
Пани лукаві... Гинуть! Гинуть!
У ярмах лицарські сини!
А препоганії пани
Жидам, братам своїм хорошим,
Остатні продають штани...
Погано дуже, страх погано
В оцій пустині пропадуть!
А ще поганше на Україні
Дивитись, плакати і мовчати!

А як не бачиш того лиха,
То скрізь здається любо, тихо,
І на Україні добро.
Між горами старий Дніпро,
Неначе в молоці дитина,
Красується, любить
На всю Україну.
А понад ним зеленіють
Широкі села,
А у селах у веселих
І люди веселі.
Воно б, може, так і сталося,
Якби не осталося
Сліду панського в Україні!..

(Тарас Шевченко)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Про яке село згадує поет у цьому вірші?
- 2 Чому відвідини рідного села Т. Шевченко називав «лихою годиною»?
- 3 Вмотивуй, чи можна вважати опис умов життя народу одного села узагальненням для всіх сіл України?
- 4 Виразно прочитай уривок від слів «**Аж страх погано...**» до слів «**І діточок своїх ведуть!..**». Визнач вид речень за будовою та характером граматичної основи.
  - а) Яким настроєм проинятий цей опис кріпацького села?
  - б) Чи тільки сум і співчування відчуються в ньому?
- 5 Яку думку висловлює автор поезії після побаченого в Україні?
- 6 Яким описує Т. Шевченко життя людей без панів?
- 7 Зачитай з вірша цитати, де змальовано картину майбутнього українського села. Визнач в них головні та другорядні члени. Уважно подумай, яким тоном потрібно читати цю поезію, в якому темпі, які слова виділяти логічним наголосом.
- 8 Випиши з тексту твору епітети, метафори, порівняння.

Ти – творча особистість!

Чого прагне поет і за яких умов його мрія могла здійснитися? Розкажи про це, посилаючись на слова Т. Шевченка.

Твої літературні проєкти

Склади міні-есе (7-10 речень) за темою «*Коли здійснились мрії поета?*»

Додаток. Прямі й непрямі додатки

1 Прочитай виразно поезію.

Нам озвучився день
З материнської мови,
Нам розвіднівся він
Із її доброти.

Материнську **печаль**,
Що гірчить полиново,
Материнську **сльозу**
Ти собі не прости.
(В. Крищенко)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Чим виражені і на які запитання відповідають виділені члени речення?
- 2 Яким способом вони з'єднані з членами речення, від яких залежать?
- 3 Як називаються такі члени речення?

Додаток – це другорядний член речення, що означає предмет, на який спрямована дія. Додаток відповідає на запитання непрямих відмінків: *кого? чого? кому? чому? кого? що? ким? чим? (на) кому? (на) чому?*

Найчастіше додаток виражений іменником або особовим займенником, іншою частиною мови в значенні іменника. Наприклад: *Ти зр^ікся (чого?) мови рідної. Ганьба тебе (кого?) зустрине на шляху вузькому. Нема (чого?) тепер у тебе роду, ні народу (Д. Павличко).*

Додатки бувають **прямі** та **непрямі**.

Прямий додаток виражається:

- 1) іменником, займенником, іншою частиною мови у значенні іменника у знахідному відмінку без прийменника: *Робоча бджола ме^д (що?) носить (Народна творчість);*
- 2) іменником, займенником, іншою частиною мови в значенні іменника у родовому відмінку без прийменника:
  - а) якщо при присудку є заперечення: *Соняшники чомусь не повертали (чого?) голів до сонця;*
  - б) коли дія переходить на частину предмета: *Вийшла дівчина із хати набрати (чого?) води з криниці;*
  - в) якщо можлива форма паралельного відмінка: *Оля купила (що?) зошит і зошита;*
  - г) якщо іменник позначає неістоту й залежить від предикативного слова (*можна, шкода, жаль*) в безособовому реченні: *Шкода стало (чого?) дерева.*

2 Прочитай і спиши речення.

1. Знову наш малий Микола став збиратися до школи. Олівця поклав він в сумку, книги, ручку, зошит, гумку, м'яч, перо, граблі, подушку, пиріжок, м'яку пампушку, ще стільця, стола і парту, і географічну карту. Сів Микола, дума думку: «Чи усе поклав у сумку?» (За *Н. Кир'ян*) 2. А чи чули ви про зайця, що нічого не боявся?

Лиш боявся він лисиці, а у темряві копиці, ще з рушницями людей і малесеньких дітей. Ще боявся він хрущів, ще шипшинових кущів, ще корови та сови, ще високої трави. (Л. Талалай)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Підкресли додатки. Укажи, чим вони виражені.
- 2 Визнач, які додатки є прямими.

Непрямий додаток – це додаток, ужитий в інших відмінкових формах іменника.

Непрямий додаток виражається:

1) непрямим відмінком іменника, займенника чи іншої частини мови в значенні іменника з прийменником чи без нього: Витчизні хочу я зрости достойним сином. Хлібові шану віддаймо. Малому захотілося пити;

2) іменником, займенником, іншою частиною мови в значенні іменника у знахідному відмінку з прийменником: Дмитро надіявся на звістку;

3) неозначеною формою дієслова: Олег навчив його писати;

4) синтаксично нерозкладним словосполученням та фразеологізмом: Я сфотографувала Чорне море.

- 3 Прочитай речення. Випиши з них у дві колонки словосполучення з прямими та непрямыми додатками. Усно поясни, чим вони виражені.

1. Принесу до хати чорнобривці. (В. Ткаченко) 2. Моя душа чекає дива і вся тривогою щемить. (Д. Павличко) 3. Я бачив ніжні пальці скрипаля. Я бачив пальці молоді ткалі. (М. Подолян) 4. А на лузі трава п'є все менше води. (П. Осадчук) 5. А людство мріяло про мир, – про хліб м'який і твердість слова, про ясність неба, сяйво зір і надранкову колискову. (Р. Братунь) 6. Я іду – поклонитись дружині за чекання, за тугу, за біль. (Р. Братунь) 7. Мати не чує плачу дитини, дитина не чує гукання матері. (П. Загребельний) 8. Я не мислю України поза простором і часом. Я люблю її долини, Дніпр, оспіваний Тарасом. (О. Підсуха)

Інфінітив може виступати **додатком**, якщо зв'язаний з дієсловом, яке **не є допоміжним** і відповідає на запитання **що?**

Порівняймо речення: 1. *Брат радий допомогти* і 2. *Брат попросив допомогти*.

У першому реченні *радий* – допоміжне слово у складеному дієслівному присудку, тому «прив'язує» до себе інфінітив *допомогти*: *радий допомогти* – присудок.

У другому реченні дієслово *попросив* не є допоміжним у складеному дієслівному присудку, тому не «прив'язує» інфінітив; від *попросив* ставимо запитання: *попросив (що?) допомогти*, тому *допомогти* – додаток.

Отже, правильно підкреслити члени речення так:

1. Брат радий допомогти.

2. Брат попросив допомогти.

- 4 Прочитай і запиши словосполучення у три колонки за типом додатку: 1) прямий; 2) непрямий; 3) інфінітивний.

Вирішив не чекати; вдарився об стіл; розбити лоб; прикласти підбіл; запобігти нещастю; з'їсти хліба; ум'яти пиріг; скинути пальто; не чекати на обід; відчинити вікно; розстебнути комір; попросив принести; читання книжки; сперся на диван; заступити прохід; відсунув диван; не було листа; не вписав до листа.

- 5 Прочитай і запиши речення, вставляючи, де потрібно, пропущені.

Совіс..т.. ж..ве в лю..с..кій душі лише на поживному ґрунті совіс.. ності, сорому; совіс..т.. – це знання, багато.... разів помнож..н..е на п..р..ж..ван..я, а похідними цієї дії є сором, ві..повідал..ніс..т.., обов..язок, повин..іс..т... Соромся порожнечі душі. Найбіл..ше соромся того, що в тебе не/має своїх св..ятин.., своїх не/похитних, не/зап..речних істин, не/прав..л, не/принц..пів. (В. Сухомлинський)

- Підкресли додатки. Усно зроби їх синтаксичний розбір.
- Склади і запиши речення зі словами *командувати, рушати, відчувати, ставитись, виконувати*, щоб вони були: 1) додатками; 2) присудками.

РОЗВИВАЙ МОВЛЕННЯ!

Детальний переказ тексту

- 1 Прочитай уважно текст.

Звичайна людина

Стоїть у сухому степу колодязь. Поруч з колодязем – хатка. У ній живуть дідусь з онуком.

Біля колодязя на довгій мотузці відро.

Їдуть подорожні, завертають до колодязя, п'ють воду, дякують дідусеві.

Перетерлась мотузка, упало відро в глибокий колодязь.

Немає в дідуся другого відра. Нічим води витягти, щоб попити.

День не п'ють води дідусь і онук, два дні не п'ють. Мучаться від спраги.

На третій день уранці проїжджає повз дідусеву хатину подорожній з настороженими очима. На возі в нього побачив дідусь відро, прикрите соломою.

Глянув подорожній з настороженими очима на колодязь, глянув на дідуся з онуком, ударив коней батогом і поїхав далі.

– Що це за людина? – питає онук дідуся.

– Це не людина, – відповідає дідусь. Опівдні проїжджає повз дідусеву хатину подорожній з байдужими очима.

Дістає з воза відро, прив'язує до мотузки, витягує води, п'є сам і дає попити дідусеві й онукові, решту води виливає у сухий пісок, відро забирає й рушає далі.

– Що це за людина? – питає онук дідуся.

- Це не людина, – відповідає дідусь.
 Увечері проїжджає повз дідусеву хатину подорожній з добрими очима.
 Дістає з воза відро, прив'язує до мотузки, витягує води, вгамовує спрагу і їде далі, а відро з водою так і залишається стояти на цямрині.
 – Що це за людина? – питає онук.
 – Звичайна людина, – відповідає дідусь.

Поміркуй і дай відповідь!

1. Визнач, до якого стилю належить текст.
2. Яке значення має слово **колодязь**? Чи має воно символічне значення?
3. Сформулюй кілька правил доброї людини.
4. Склади детальний переказ легенди за планом:
  1. Колодязь у степу.
  2. Вчинки подорожніх.
  3. Звичайна людина.
 При складанні детального переказу користуйся пам'яткою.

Як готувати докладний переказ тексту

1. Прочитай (або прослухай) текст.
2. З'ясуй значення незнайомих слів.
3. Визнач стиль мовлення, тип тексту, тему та основну думку висловлювання.
4. Вислови власну думку про прочитаний (прослуханий) текст з погляду його змісту, форми, задуму і мовного оформлення.
5. Склади самостійно складний план тексту.
6. Напиши докладний переказ тексту, підпорядковуючи висловлювання темі й основній думці. Дотримуйся композиції, мовних і стильових особливостей, а також авторського задуму.

ПОГЛИБЛЮЙ ГРАМОТНІСТЬ!

Означення узгоджені і неузгоджені

- 1 Прочитай виразно поезію.

Мені не так багато треба:
 Під ноги росяну траву,
 Вгорі легку хустину неба
 І думки пружну тятиву;
 У степовім краю хатину,
 Квітучу вишню під вікном,
 Любові й ніжності краплину
 І тихий човен із веслом;

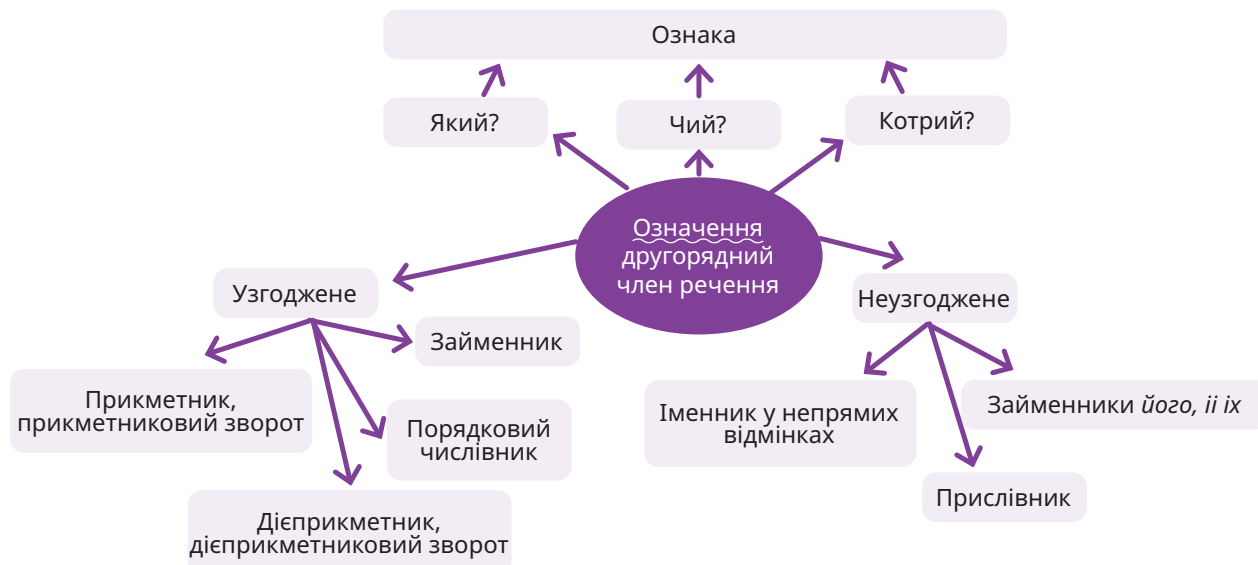
Ворота, всім вітрам відкриті,
 Стежину в щедрім спориші,
 Волошку вранішню у житі
 І пісню мамину в душі;
У серці березня начало,
 Криницю світлу аж до дна.
 І сонця теплого кружало,
 В якому тане сивина.

(В. Тарасенко)

Поміркуй і дай відповідь!

1. Визнач головну думку поезії.
2. Знайди в поезії художні засоби, зокрема художні означення (епітети). Простеж, як вони допомагають досягти образної виразності тексту.
3. Як ти розумієш виділене словосполучення?
4. Пригадай, що таке означення, на які запитання відповідає означення, чим найчастіше виражене.
5. Знайди в тексті означення, визнач, чим вони виражені.

Означення – це другорядний член речення, який вказує на ознаку предмета та відповідає на запитання **який? чий? котрий?** Наприклад: *Наше життя – бурхливий океан* (П. Тичина). *Та хіба ж на світі є хоч одна проста дорога?* (П. Куліш). *Геть же, рабства ночі, ночі зла й негоди* (В. Сосюра).

2. Уклади прислів'я і приказки, доповнивши їх частини.

1. (Усякий) пташка
2. За (один) вченого дають
3. Борода не робить
4. (Розумний) річ
5. (Козацький) роду
6. Не бійся (розумний) ворога,

чоловіка (мудрий).
приємно й слухати.
а бійся (дурний) приятеля.
(свій) гніздо знає.
немає переводу.
десять (невчений).

- Надай означенням відповідну граматичну форму і запиши вислови.
- Зроби синтаксичний розбір будь-яких двох речень.
- Поясни значення одного з прислів'їв.

Означення поділяються на узгоджені й неузгоджені.

Узгодженими називаються означення, поєднані з означуваним іменником зв'язком узгодження. Це означення, виражені прикметниками, дієприкметниками, порядковими числівниками та займенниками прикметникового типу. Наприклад: *А понад ним зеленіють широкі села, а у селах у веселих і люди веселі (Тарас Шевченко).*

- 3** Спиши словосполучення, замінивши в них узгоджені означення на неузгоджені, й навпаки.

ЗРАЗОК: вулиці села – сільські вулиці.

Вулиці села, подруга по школі, лісові квіти, братова книга, людська пам'ять, ваза з кришталю, осінній день, сік з винограду, вода з моря, ключ журавлів, сонячне проміння.

Неузгодженими називаються означення, пов'язані з означуваним іменником зв'язком керування або прилягання.

Неузгоджені означення виражаються:

1) іменниками (бувають безприйменникові і прийменникові): *У Толі був завжди чуб (який?) їжачком (Розмовне); Очі (чий?) жінки відразу налили сльозами (С. Васильченко);*

2) неподільними словосполученнями: *Квитки в театр отримали учні та учениці (які?) старших класів;*

3) займенниками: *І в його (в чий?) уяві виникла школа (А. Головка);*

4) інфінітивами: *А бажання (яке?) читати книги у вас є? (І. Цюпа);*

5) прислівниками: *Цілі дні ходив сумний Семен Микитович після зустрічі (якої?) віч-на-віч зі своєю старістю (О. Копиленко);*

6) дієприслівниками: *Їзда (яка?) стоячи швидко стомлює. Читання (яке?) лежачи псує зір.*

Неузгоджені означення часто можна замінити узгодженими, і навпаки. Наприклад: *Незабаром Іонелова мама приїде додому назавше (З газети). – Незабаром мама Іонела приїде додому назавше.*

- 4** Добери до словосполучень з узгодженими означеннями словосполучення-синоніми з неузгодженими означеннями.

ЗРАЗОК: Електрична сила – сила електрики.

1. Шевченкові твори. 2. Батьків костюм. 3. Весняні дні. 4. Морські глибини. 5. Гірські вершини. 6. Київські каштани. 7. Командирський наказ. 8. Геройський вчинок. 9. Трамвайна зупинка. 10. Кришталева ваза. 11. Книжкова полиця. 12. Харківські вулиці.

- 5** Прочитай і запиши словосполучення у дві колонки за типом означення: 1) узгоджені означення; 2) неузгоджені означення.

Хлопець в окулярах, інший випадок, марна спроба, тюк завбільшки з копицю, згаслий звук, гостра потреба, книжна істина, колишня пригода, пропаша справа, одяг захисного кольору, щира правда, усякі бувальщини, видовище не з приємних, сніг з дощем, статечна поведінка, рука товариша, густий туман.

- 6 Прочитай і спиши речення. Підкресли означення. З'ясуй, чим виражені узгоджені та не-узгоджені означення.

1. Променем сонця я хочу світити в людській оселі. (Д. Павличко) 2. Серце дитини дуже чутливе. (В. Сухомлинський) 3. Час визволення наближався. (В. Кучер) 4. Ця земля не знала жодного мосту з каменю. (П. Загребельний) 5. Заграло, запінилось синє море, і буйнії вітри по морю шумлять, і хвиля гуляє. (Є. Гребінка) 6. А ключі від щастя у наших руках. (М. Стельмах) 7. Над доріжкою з асфальту дві берізки обнялись. (В. Сосюра) 8. У натовпі жінка з золотим волоссям і променистими очима. (А. Головка) 9. Осокори в сорочках з вибіленого полотна позавмирили. (Є. Гуцало) 10. Липи – це розкіш для бджіл. (Б. Лепкий)

ПОГЛИБЛЮЙ ГРАМОТНІСТЬ!

Прикладка як різновид означення

- 1 Прочитай речення. Поміркуй, на які запитання відповідають виділені слова, що вони означають, якою частиною мови виражені. Чи можна вважати їх означеннями? Чому?

1. Село **Троянівка** гніздиться в долині. (Г. Тютюнник) 2. **Сторож**-дід змете з порога сніг і слід твоїх чобіт. (А. Малишко) 3. Краплинами блищать вологі очі **підлітка**-дівчати. (М. Рильський) 4. Під'їхали до зупинки «**Площа Шевченка**». 5. Місяць освітив озеро **Світязь**. 6. Трава **звіробій** має лікувальні властивості.

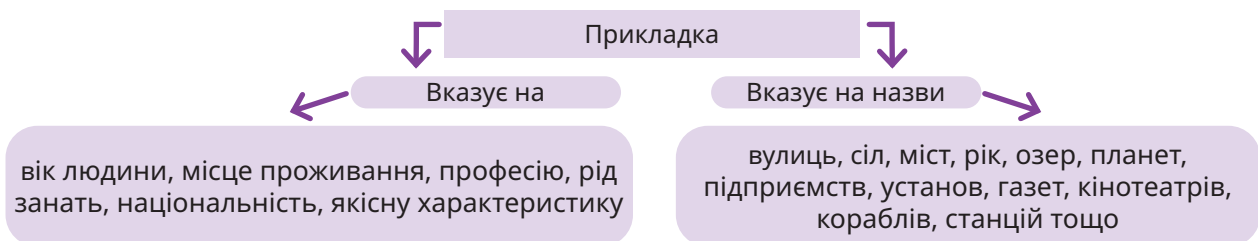
Прикладка – це другорядний член речення, що виражається іменником і є другою назвою предмета, до якого вона відноситься. Прикладка відповідає на запитання який? і підкреслюється як означення. Наприклад: *То хліб, що матінка-гуцулка з долівки вчила піднімати* (Д. Павличко). *Радимо додавати до чаю невеличкі дози трави материнки*.

Прикладкою може виступати як власна, так і загальна назва: *Красуня Тиса й велетень Дніпро* – це все моя прекрасна Україна (Р. Третяков).

Прикладка може узгоджуватися в роді, числі й відмінку з означуваним іменником (*матінка-гуцулка, трава материнка, красуня Тиса*) або ж не повністю узгоджуватися, як-от: *фабрика-гігант, дівчина-водій* (немає узгодження в роді).

- 2 Уведи словосполучення з прикладками у прості речення й запиши їх.

Село Ніхорень, місто Кишинів, газета «Українське слово», роман «Вир», школа-інтернат, учень-восьмикласник, мама Марія, сестра Оксана, красуня осінь, товаріш-киянин.

Правильно визначай прикладки!

З двох іменників – власного імені людини та загальної назви – прикладкою здебільшого буває загальна назва: сестра Зоя, учителька Вероніка Іванівна, письменник Іван Франко, гетьман Богдан Хмельницький.

Коли власна назва не є ім'ям людини, то прикладкою виступає власна назва: річка Уж, місто Ужгород, універмаг «Україна», спорткомплекс «Юність».

Власні імена (прізвища, імена, імена по батькові) є прикладками, якщо вони уточнюють загальну назву: Се новий тухольський боярин, Тугар Вовк, справляв великі лови на грубу звірину (І. Франко).

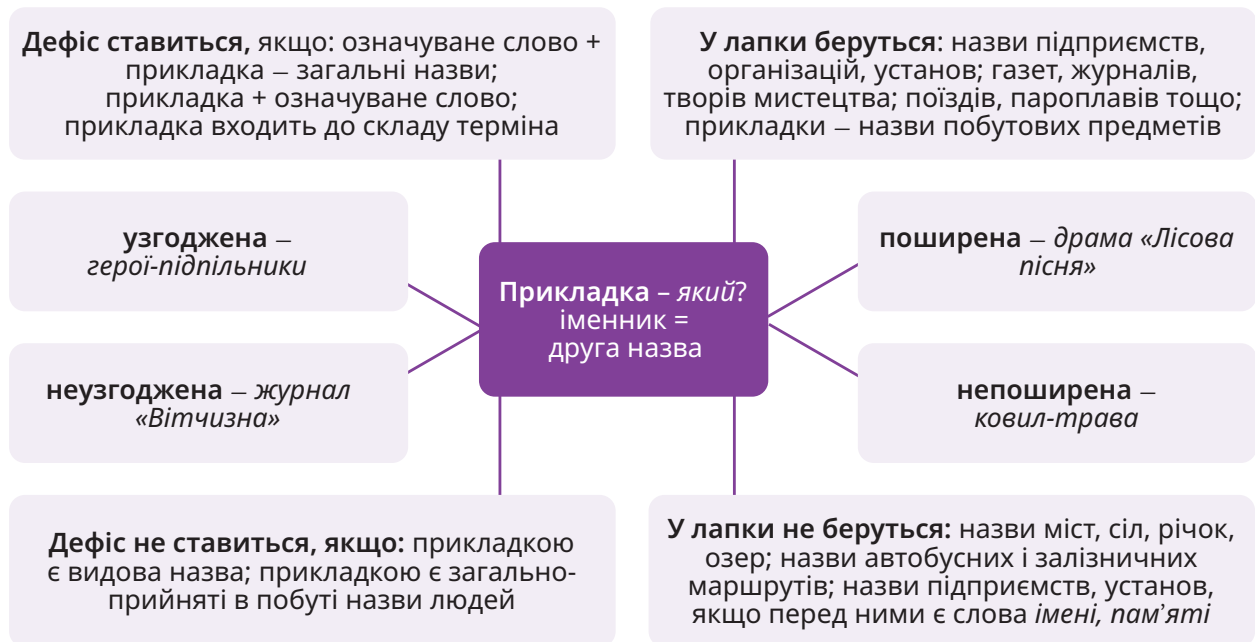
У словосполученні, що складається з двох загальних іменників, прикладкою є те слово, яке має значення якісної характеристики, родової ознаки: учитель-фізик, лікар-хірург, місто-гігант.

Прикладку узгоджуємо з пояснюваним словом – членом речення у відмінку, роді й числі або тільки у відмінку.

Якщо прикладка виступає назвою залізничної станції, порту, журналу тощо, як правило, таку прикладку вживаємо тільки в називному відмінку й не узгоджуємо з пояснюваним словом у непрямих відмінках, наприклад: поблизу станції (якої?) «Київ», у журналі (якому?) «Друг».

3 Склади і запиши речення, щоб у них подані слова були прикладками.

Восьмикласники (восьмикласниці), директор, спортсменка, підручник, команда, учитель, учень (учениця).

- 4 Добери до означуваних слів прикладки, які треба писати через дефіс, окремо або в лапках.

ЗРАЗОК: художник-декоратор, художник Михайло Врубель; картина-вітраж, картина «Мадонна».

Світлина, довідник, твір, симфонія, вірш, салон, конкурс, фестиваль.

- Наведи власні приклади означуваних слів, з якими прикладки треба писати через дефіс і в лапках.

- 5 Згрупуй сполучення слів відповідно до правил правопису. Заповни таблицю.

Прикладки, які пишемо через дефіс	Прикладки, які пишемо окремо

Брати/слов'яни, трава/звіробій, угорець/учений, поет/романтик, місто/Чоп, конструктор/Корольов, дослідники/археологи, знак/символ, книга/реліквія, фізик/Пулюй, замок/фортеця, генерал/губернатор, інтелігент/земляк, пісні/балади, українець/учений, професіонал/ музикант, Синевир/озеро, хатинка/маяк, річка/Теребля, Петефі/ поет, гори/Карпати.

- Уведи у речення по одному прикладу з кожної колонки таблиці й запиши їх. Підкресли прикладки.

ЧИТАЙ ВДУМЛИВО!

Поезія Т. Шевченка «Мені однаково, чи буду» втілює провідні ідеї невільницької лірики поета. У творі ліричний герой, розмірковуючи про власну долю, сумує над долею рідної землі. Найстрашніше для поета – не особисті страждання, а трагічна доля України, яку грабують безжалісні пани, душать її волю і прагнення до відродження.

Мені однаково, чи буду... Тарас Шевченко

Мені однаково, чи буду
Я жить в Україні, чи ні.
Чи хто згадає, чи забуде
Мене в снігу на чужині –

Однаковісінько мені.
В неволі виріс між чужими,
І, неоплаканий своїми,
В неволі, плачучи, умру,
І все з собою заберу –

Кирило Устиянович. Шевченко у засланні

Малого сліду не покину
На нашій славній Україні,
На нашій – не своїй землі.

І не пом'яне батько з сином,
Не скаже синові: – Молись.
Молися, сину: за Україну
Його замучили колись. –

Мені однаково, чи буде
Той син молитися, чи ні...
Та не однаково мені,
Як Україну злії люди
Присплять, лукаві, і в огні
Її, окраденую, збудять...
Ох, не однаково мені.

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Яким настроєм пройнята поезія? Зачитай рядки, які відображають тему поезії. Визнач усі члени речення.
- 2 Пригадай, в яких життєвих обставинах був написаний вірш «Мені однаково...»?
- 3 Над чим Тарас Шевченко розмірковує у творі?
- 4 Чим, на твою думку, зумовлений саме такий початок: «Мені однаково, чи буду Я жить в Україні, чи ні...»?
- 5 На скільки частин можна поділити поезію? Проглянь за текстом.
- 6 Як протиставляються дві змістові частини у поезії? Як формують вони головну думку твору? Доведи це.
- 7 Який мотив звучить у першій частині?
- 8 Що ж байдуже Т. Шевченкові, окрім життя «в Україні»?
- 9 Яка з частин важливіша? Чому? Зачитай головну частину.
- 10 Чим закінчується поезія? Яким чином змінюється настрій ліричного героя? Дай відповідь поширеним реченням.
- 11 Які образи є у поезії, крім ліричного героя?

Ти – творча особистість!

У що вірить поет? Сформулюй ідею твору.

Твої літературні проєкти

Підготуй письмову відповідь на запитання: «У чому полягає прояв справжнього патріотизму?»

ПОГЛИБЛЮЙ ГРАМОТНІСТЬ!

Обставина. Види обставин

- 1 Прочитай спочатку текст із виділеними обставинами, а потім – без них. У якому варіанті зміст повідомлення є більш конкретним, змістовним?

Рахунок

Якось **під вечір**, коли мама поралася **на кухні**, до неї підійшов одинадцятилітній син з аркушем паперу в руках. Хлопчик подав мамі лист. **Витерши руки об фартушок**, мама почала читати:

Рахунок за мою працю: за замітання подвір'я – 5 гривень; прибирання в моїй кімнаті – 5 гривень; догляд за сестричкою – 15 гривень; винесення смиття **щовечора** – 7 гривень; гарні оцінки – 10 гривень. Разом: 42 гривні

Закінчивши читати, мама **лагідно** глянула на сина, взяла ручку й на зворотному боці аркуша написала: за те, що я носила тебе у своєму лоні 9 місяців – 0 гривень; за всі ночі, які я провела біля твого ліжечка, коли ти був хворий – 0 гривень; за всі сніданки, обіди, вечері – 0 гривень; за життя, яке присвячую тобі щодня – 0 гривень.

Закінчивши писати, мама **ніжно** усміхнулася і подала листок синові. Хлопчик **уважно** прочитав написане, і дві великі сльози покотилися по його щоках. Він перегорнув листок і на своєму рахунку написав: «Заплачено»...

Коли в особистих і родинних стосунках з'являються розрахунки, все закінчується. Любов – безрозрахункова, або її не існує.

(За Б. Ферраро)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Визнач тему та ідею прочитаного тексту.
- 2 Як ти думаєш, чи повинні батьки платити дітям гроші за гарні оцінки?
- 3 Чи погоджуєшся ти з висновком автора?
- 4 Випиши з тексту виділені обставини.
- 5 З'ясууй, що означає кожна обставина. Зроби висновок про роль обставини у мовленні.
- 6 Визнач тип мовлення тексту.
- 7 Знайди і прочитай речення з дієприслівниковими зворотами. Визнач їх синтаксичну роль в реченні.
- 8 Поясни орфограми у словах: *подвір'я, прибирання, щовечора, ночі, щодня, написане, з'являються, закінчується, родинних, розрахунки, безрозрахункова.*

Обставина – це другорядний член речення, який вказує на час, місце, причину, мету, умову, спосіб, міру та ступінь дії і відповідає на запитання *коли? де? чому? навіщо? за якої умови? незважаючи на що?* та ін.

Наприклад: *Ніколи* (коли?) *Бачура не чекав* (як?) *так жагуче весни*, як (коли?) цього року (М. Чабанівський). *Жити* (як?) *чесно, трудитися для людей вчили його* (де?) *вдома і в школі* (Д. Бедзик). *Кладем нові дороги* (навіщо?) *на щастя, на добро*. *Тільки* (з якої причини?) *від любові до рідної землі народжується подвиг* (М. Подолян).

За значенням обставини поділяються на такі види: місця; часу; причини; мети; умови; допустові; способу дії; міри та ступеня.

Обставини можуть бути виражені прислівниками, дієприслівниками, відмінковими і прийменниково-відмінковими формами іменників.

Види обставин за значенням

Вид	Що означає	Запитання, на які відповідає	Приклади
Способу дії	Спосіб здійснення дії, вияву ознаки	як? яким способом?	<i>Сидять <u>поруч</u>.</i>
Міри і ступеня	Інтенсивність дії чи ознаки, міри їх вияву	якою мірою? як часто? скільки разів? наскільки?	<i>Постукав <u>тричі</u>.</i>
Місця	Місце дії, напрям руху	де? куди? звідки?	<i>Стомилися в <u>дорозі</u>. Ішов <u>уперед</u>.</i>
Часу	Час дії, її часову межу	коли? з якого часу? доки? відколи? як довго?	<i>Мовчав <u>кілька годин</u>. Завжди <u>хвилювався</u>.</i>
Причини	Причину, підставу виникнення дії	чому? з якої причини? через що?	<i>Розсміявся <u>від радості</u>. Сказав <u>згарячу</u>.</i>
Мети	Мету дії	навіщо? з якою метою? для чого?	<i>Зупинилися <u>на відпочинок</u>. Пішли <u>спати</u>.</i>
Умови	Умову, за якої відбувається чи може відбутися дія	за якої умови?	<i>Прийдемо <u>за наявності запрошення</u>.</i>
Допусту	Умову, всупереч якій відбувається дія	незважаючи на що? усупереч чому?	<i>Прийшов <u>попри всі попередження</u>.</i>

2 Спиши речення, на місці крапок встав обставини, що відповідають на подані запитання.

ЗРАЗОК: Березень підкрався (як?) несподівано.

1. Яюсь (коли?) ... дмухнув теплий вологий вітер.
2. Цілу ніч він шумів голим гіллям (де?) ...
3. (Коли?) ... почався рясний дощ.
4. (Коли?) ... ночі довшають.
5. Дітям стало (як?) ...

3 Прочитай і запиши речення. За запитаннями визнач й підкресли обставини. Усно вкажи, до яких слів вони відносяться і чим виражені.

1. Край шляху калина червона росла землі на окрасу, а людям на радість. На вітрі шуміла, під сонцем цвіла. (Є. Бандуренко)
2. Опівночі айстри в саду розцвіли. (Олександр Олесь)
3. Над лісами, над полями на хмарині сірій відлітає журавлями наше літо в ірій. (І. Нехода)
4. Спадає з клена зелен лист вечірньою годиною, і солов'їний тихий свист гуляє за долиною. (А. Малишко)
5. Маю думку здавна на приміті. При нагоді висловлю таки: мов поганих не існує в світі, є лише погані язики. (А. Бортняк)
6. Живу на повен зріст – не на колінах! (Л. Рубан)
7. Вицвіли в матері очі від чекання. (О. Довженко)
8. У спеку й дощ – без паніки – і ясним гожим днем з учителем ботаніки ми влітку в мандри йдем. (Д. Білоус)

Збагачуй власне мовлення!

Їрій, вірій, ұрій – теплий край, куди відлітають птахи восени
Ма́ти на примі́ті – мати на увазі, пам'ятати

- 4 Пошир речення обставинами мети з довідки та запиши їх. Укажи, з якими членами речення поєднані обставини мети та яким способом зв'язку.

1. У коридорі подзвонили, і Клара пішла до дверей ... 2. І дуб посадили ... проїжджаючим. (Т. Шевченко) 3. Ідуть собі парубки ... до гаю. 4. Пролітає зозуленька над ними ... (Т. Шевченко) 5. ... ми ніколи не шукали собі веселощів. 6. Квіти мої, діти! ... ж вас кохав я, ... доглядав. (Т. Шевченко)

ДОВІДКА: відчиняти, на нічліг, на прикмету, навмисне, кувати, нащо.

Інфінітив може виступати **обставиною**, якщо зв'язаний з дієсловом, яке **не є допоміжним** і відповідає на запитання *навіщо? з якою метою? куди?*

Також перед інфінітивом-обставиною можна вставити сполучник *щоб*.

Наприклад, у реченні *Друзі поїхали розважатися* перед інфінітивом можна вставити *щоб*: *Друзі поїхали, щоб розважатися*. Отже, правильно підкреслити члени речення так: *Друзі поїхали розважатися*.

- 5 Прочитай і запиши речення. Підкресли інфінітиви як члени речення. В яких реченнях інфінітив є обставиною мети?

1. Першою думкою в Сашка було тікати. 2. Василь дуже хотів побачити знайомого. 3. Наталка прийшла навідати подругу. 4. Учитель попросив учнів і учениць занести книги до бібліотеки. 5. Восьмикласники дістали завдання прочитати роман Осипа Назарука. 6. Ніхто не кинувся тікати від цього дощу. 7. Після дощу прибігли в ліс діти збирати гриби.

- 6 Прочитай речення. Випиши обставини часу разом зі словом, до якого вони належать. З'ясуй випадки, коли означення входять до їх складу як обов'язковий компонент, утворюючи нерозкладне словосполучення.

1. Спадає з клена лист вечірньою годиною. (А. Малишко) 2. А сад цвіте! Люблю його в усяку пору – і золотим літом, і багряною осінню, і взимку. (О. Гончар) 3. Як виріс Василь за останнє літо! (О. Довженко). 4. Хай на своїм віку кожен посадить дерево в полі чи у садку. (І. Нехода) 5. Колись, може, навіть на той рік, таки виберемося у Карпати. (М. Лютик) 6. Поважно та тихо у ранню пору на високу гору сходилися полковники. (Т. Шевченко) 7. Раннім присмерком найкраще ловиться форель. (З посібника) 8. 17 червня о шістнадцятій годині розпочнеться випускний вечір. (З газети) 9. За мирного часу в тих бункерах зберігають вино. (О. Гончар)

- 7 Прочитай і спиши речення, підкресли обставини. За запитаннями визнач, до якого члена речення вони належать. Укажи засоби вираження та вид обставини.

1. Прошу, прийми намисто на спомин про гостину. (*Леся Українка*) 2. Щастя треба на всяк випадок, сили треба – на цілий вік. (*Л. Костенко*) 3. Мама берегла цю сукню для винятково урочистих подій. 4. При підвищенні напруги спрацьовує автоматичний вимикач. (*З інструкції*) 5. У випадку небезпеки негайно подасте сигнал. (*З інструкції*) 6. Тут зберігалися запаси зерна на випадок неврожаю чи якогось стихійного лиха. (*З часопису*) 7. Сава командував, голосно викрикуючи. (*О. Кобилянська*) 8. Правильно прожив вік, у злагоді з совістю. (*М. Шумило*) 9. Трояндою розцвітає Туркinya. (*О. Кобилянська*) 10. Ці слова я пишу без гніву і не в розпуці. (*О. Кобилянська*) 11. Великий гурт людей стоїть коло похилої, наполовину розваленної хати. (*Леся Українка*) 12. Я тужу забагато. (*О. Кобилянська*) 13. Весна надто важка. (*Н. Бічуга*) 14. Терентій ледве тримався на ногах. (*О. Довженко*) 15. Це було сказано занадто голосно. (*О. Кобилянська*) 16. Бронко відчув, що від роси ноги промокли до шкарпеток. (*І. Вільде*) 17. Мар'яна наспівувала якусь мелодію тихенько, ледве чутно. (*Н. Бічуга*)

Збагацуй власне мовлення!

Розп'юка – безнадія, відчай

- 8 Прочитай і спиши речення, виділивши за запитаннями обставини допусту. Поясни розділові знаки при цих обставинах.

1. А Чіпка, наперекір світові й людям, якийсь веселий, радий. (*Панас Мирний*) 2. При всій своїй відмінності ці всі плани переселення об'єднує страх перед майбутнім. (*М. Стельмах*) 3. Усупереч зовнішній легковажності Люба напрочуд чесно вміла зберігати таємниці. 4. Незважаючи на ранню пору, то в одному кінці, то в іншому зривалася пісня. 5. Наперекір усьому існує ж таки спадкоємність людяного в людині. (*О. Гончар*)

ПОГЛИБЛЮЙ ГРАМОТНІСТЬ!

Порівняльний зворот

- 1 Прочитай виразно вірш О. Сапріянчук-Маротчак. Визнач головну думку твору.

Мільйони слів звучать, немов трембіти,
тримають простір щастя і невдач.
Та тільки два – найголовніші в світі:
прості старенькі «дякую» й «пробач»...

- Знайди у тексті вірша порівняння та з'ясуй, як воно введене в речення.

- 2 Прочитай речення вголос. Зверни увагу на виділені слова. Чи можна їх вважати окремими членами речення?

1. У нашій раї на землі нічого кращого немає, **як тая мати молодая з своїм дитячком малим.** (Т. Шевченко) 2. Роса розсипалась, **як дощ.** (О. Гончар) 3. Час летів, немов на крилах, і, **мов сон,** життя минало. (Леся Українка)

- Чи можна замість виділити слова в предложениях такі слова-синоніми: **від тої матері молодій з своїм дитячком малим, дощем, на крилах, сном?**

Порівняльний зворот – це сполучення слів, яке шляхом порівняння образно характеризує дію чи якісну ознаку предмета, думки. Наприклад: *Мов дивний сад, шумить життя* (В. Сосюра).

Порівняльний зворот є членом простого речення – найчастіше обставиною способу дії, рідше присудком тощо.

Порівняльний зворот починається сполучниками *як, мов, немов, наче, ніби* тощо.

На письмі порівняльні звороти найчастіше виділяємо комами. Наприклад: *Клас давно для них став рідним, і вони трималися тут невимушено, (як?) як_у_сім'ї.* Порівняймо: *трималися по-сімейному* – обставина способу дії.

Виділяємо комами порівняльні звороти:

1) зі сполучниками *наче, неначе, мов, немов, ніби, ніж, начебто, як ніби, буцім, що,* наприклад: *На конвертики хат літо клеїть віконця, мов марку* (Л. Костенко);

2) звороти з *як*, якщо вони не мають інших відтінків, крім порівняння, наприклад: *Та пісня, як море, і стогне, й рида* (Леся Українка);

3) звороти, що починаються словами *як і*, наприклад: *Сьогодні, як і століття тому, хвилює всіх проблема землі* (З журналу).

4) сполучення *як правило, як звичайно, як завжди, як навмисне*, наприклад: *Кома у такому випадку, як правило, не ставиться.*

Порівняльний зворот не відокремлюємо комами в таких випадках:

- Якщо порівняльний зворот є частиною складеного присудка. У цьому випадку можна поставити тире.

Ненависть і любов – неначе крила.

Коли одне крило в льоту пробіла

Ворожа куля – не склади його.

Бо на однім летіти вже несила.

(Д. Павличко)

- Якщо перед порівняльним зворотом є прислівники майже, зовсім. Хлопці говорили майже як дорослі.

- Якщо порівняльний зворот входить до складу фразеологізмів типу жити як сир в маслі, боятися як вогню тощо.

Запахло сіркою, горілим, і дощ линув як з відра.

- 3** Прочитай речення. Спиши, замінюючи виділені слова і словосполучення порівняльними зворотами. Розстав коми.

ЗРАЗОК:

Однак новина громом впала з ясного неба. – Однак новина впала, як грім, з ясного неба (М. Коцюбинський).

1. Один із юнаків **стрілою** понісся в поле.
2. А ти **зайцем** поводишся, уже й злякався.
3. **Морем лазуровим** цвіте степ.
4. Мати **ясним сонечком** глянула на сина.
5. **Повноводною рікою** шумить натовп.
6. **Сонечком багряним** над нами день встає.
7. У повітрі **заметіллю** кружляли вогники сонячного світла.

Порівняльний зворот-обставина і порівняльний зворот-присудок

Оскільки порівняльний зворот може виконувати і роль присудка, і роль обставини, є ризик сплутати члени речення. Щоб не сплутати їх, потрібно спочатку визначити головні члени речення.

Порівняймо два схожі речення: 1. *Дівчина як калина.* і 2. *Дівчина була гарна й цвіла, як калина.*

У першому реченні *як калина* виступає складеним іменним присудком (дівчина є *як калина*); кому при порівняльному звороті не ставимо, можна за бажанням поставити тире між підметом і присудком.

У другому – *як калина* – обставина (цвіла (як?) як калина); тут порівняльний зворот виділяємо комою.

Отже, правильно визначити члени речення так:

1. Дівчина як калина.
2. Дівчина була гарна й цвіла, як калина.

4 Прочитай речення, спиши їх.

1. До них приєдналась і Ліда Шепель, висока й тонка, як очеретина. (*О. Донченко*)
2. Ще димна даль бриніла в зорях, мов кришталь. (*А. Малишко*)
3. Співак ніби злився воєдино з тисячною аудиторією слухачів. (*І. Ле*)
4. Одеса крізь туман здалеку височіла на березі, мов кістяк старої шхуни. (*Ю. Яновський*)
5. Запахло сіркою, горілим, і дощ линув як із відра. (*П. Мирний*)
6. У долині, мов у ямі, на багнищі город мріє... (*Т. Шевченко*)
7. Тільки обвішаний патронами авангард був наче із заліза. (*Ю. Яновський*)

- Підкресли порівняльні звороти. Поясни, чому в одних реченнях є кома перед порівняльним зворотом, а в інших реченнях коми немає.

5 Прочитай речення. Перероби складні речення на прості з порівняльними зворотами.

ЗРАЗОК:

Важкі хмари, які були неначе велетенські гори, сунули небом. – Важкі хмари, неначе велетенські гори, сунули небом.

1. Річка внизу блищить, як блищить сталевий меч.
2. Мій край розквітне, як весною розквітає сад.
3. Він співав, як співають солов'ї в гаю.
4. На галяві співала дівчина, вона була, як запашна квіточка.
5. На пелюстках квітів, наче вони перли в намисті, мерехтять краплини роси.
6. Здалеку линула мелодія, вона була схожа на скаргу.

- Постав розділові знаки при порівняльних зворотах.
- Зроби синтаксичний розбір одного з речень за власним вибором.

Побачені в рідному краї жахливі картини соціальної несправедливості, розгнужданої панської сваволі глибоко вразили серце поета. Свої роздуми над смыслом людського життя Т. Шевченко висловив у поезії «Минають дні, минають ночі...».

Тарас Шевченко

Минають дні, минають ночі...

Минають дні, минають ночі,
Минає літо; шелестить
Пожовкле листя; гаснуть очі,
Заснули думи, серце спить,
І все заснуло. І не знаю,
Чи я живу, чи доживаю,
Чи так по світу волочусь,
Бо вже не плачу й не сміюсь...

Доле, де ти? Доле, де ти?
Нема ніякої?
Коли доброї жаль, боже,
То дай злої, злої!
Не дай спати ходячому,
Серцем замирати
І гнилою колодою
По світу валятись.
А дай жити, серцем жити
І людей любити,
А коли ні... то проклинать
І світ запалити!
Страшно впасти у кайдани,
Умирать в неволі,
А ще гірше – спати, спати
І спати на волі –
І заснути навік-віки,
І сліду не кинуть
Ніякого: однаково –
Чи жив, чи загинув!
Доле, де ти? Доле, де ти?
Нема ніякої!
Коли доброї жаль, боже,
То дай злої! злої!

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Які картини народного життя побачив Тарас Шевченко, коли повернувся з навчання в Академії мистецтв Петербурга? Які почуття й настрої вони викликали в нього?
- 2 Перечитай перші вісім рядків. Що означають метафоричні вислови: «заснули думи, серце спить», «і все заснуло»?
- 3 В уривку від слів «не дай спати ходячому...» до слів: «Страшно впасти у кайдани» вдумайся у такі слова: «дай жити, серцем жити», «людей любити», «світ запалити». Розкрий зміст цих висловів. Які засоби художньої мови використав поет?
- 4 Яке життя найбільше жахає поета? Знайди у вірші відповідні рядки.
- 5 Виділи рядки, що повторюються. Якої долі бажає собі поет? Чому?
- 6 До якого роду і жанру слід віднести цей вірш?
- 7 За поданим планом здійсни аналіз поезії «Минають дні, минають ночі...»:
  - Ім'я автора, назва твору, час, умови написання.
  - Основні мотиви вірша.
  - Образи.
  - Мовні засоби художньої виразності (епітети, метафори, порівняння, повтори, анафора, персоніфікація, гіпербола). Їхня роль у художньому творі.
  - Провідна ідея твору.

Твої літературні проєкти

З'ясування авторського задуму вірша.

«Незакінчене речення»: «Я думаю, що поет цим твором хотів сказати, що...».

Т. Шевченко. Автопортрет з свічкою

Перевір свої знання

I Прочитай текст.

У світі є батьки і діти. Твій батько і твоя мати – діти своїх батьків і матерів – твоїх дідусів і бабусь. Рід людський складається з поколінь – це велика мудрість нашого буття. Одночасно живуть у світі кілька поколінь – покоління, що відходить; перебуває в розквіті творчих сил, висхідне; і покоління, яке тільки-но з'явилося на світ і починає усвідомлювати своє буття. Крім безлічі інших відносин, наше життя рухається також відносинами поколінь. Ти – в поколінні висхідному. Перед тобою – високо над горизонтом сонце, до полудня ще дуже далеко, життя уявляється тобі неозорим, чарівно прекрасним, яскравим і разом з тим загадковим полем, ти сповнений сил і райдужних надій. Попереду тебе два покоління – покоління, для якого сонце в zenіті, і покоління, чиє сонце схилилося на захід.

Людина смертна, але безсмертний народ. Його безсмертя – в наступності поколінь. *Мудріст.. віків зберігаєт..ся в книжках і нашій історії а б..гатства народн..ї душі зберігают..ся в пам..яті серці у вчинках старших поколін.. – тво..х батьків.* Тим, ким ти став і ким станеш у майбутньому, ти зобов'язаний старшим поколінням.

Повага, шанування старших поколінь – закон нашого життя. Поважати старших треба тому, що вони мудріші, духовно багатші за тебе.

Кожної хвилини спілкування із старшими умій вчитися в них. Не будь самовпевненим. Не думай, що коли ти молодий і сповнений сил, – ти все можеш. Є речі, які посилені тільки для старості, тому що в ній – мудрість багатьох поколінь. Воля і слово старших – закон для всіх нас.

(В. Сухомлинський)

II Виконай завдання.

1. Сформулюй тему тексту.
2. Добери заголовок.
3. Які проблеми порушено у тексті?
4. Випиши з тексту виділене речення. Встав пропущені літери та розділові знаки. Поясни, як ти розумієш його зміст?
5. Підкресли у виписаному реченні головні та другорядні члени.

Реальність і мрії

РОЗВИВАЙ МОВЛЕННЯ!

Твір-опис місцевості

1 Прочитай уважно уривок з повісті О. Довженка «Зачарована Десна».

Неприємно ходить босому по стерні або сміятись у церкві, коли зробиться смішно. І їхати на возі з сіном неприємно, коли віз ось-ось перекинеться в річку. Неприємно дивитись на великий вогонь, а от на малий – приємно. І приємно обнімати лоша. Або прокинутись удосвіта і побачити в хаті теля, що найшлося вночі. Приємно бродити по теплих калюжах після грому й дощу, чи ловити щучок руками, скаламутивши воду, або дивитись, як тягнуть волока. Приємно знайти в траві пташине кубло. Приємно їсти паску і крашанки. Приємно, коли яблуко, про яке думали, що кисле, виявляється солодким. Приємно, коли позіхає дід і коли дзвонять до вечерні літом. І ще приємно, і дуже любив я, коли дід розмовляв з конем і лошам, як з людьми.

... Любив, коли скидалась велика риба в озері чи в Десні на заході сонця. Любив, їдучи на возі з луку, дивитися, лежачи, на зоряне небо. Любив засинати на возі і любив, коли віз спинявся коло хати в дворі і мене переносили, сонного, в хату. Любив скрип коліс під важкими возами в жнива. Любив пташиний щебет у саду і в полі. Ластівок любив у клуні, деркачів – у лузі. Любив плескіт води весняної. **Але більше за все на світі любив я музику.** Коли б спитав мене хто-небудь, яку я музику любив у ранньому дитинстві, який інструмент, яких музик, я б сказав що більш за все я любив слухати klepanня коси.

... Далека красо моя! Щасливий я що народився на твоєму березі що пив у (не)зabutні роки твою м..яку веселу сиву воду ходив босий по твоїх ка..кових висипах слухав рибальс..ких розмов на твоїх човнах і каза..я старих про давнину, що лічив у тобі зорі на перекинутому небі, досі, дивлячись часом униз (не) втратив щастя бачити оті зорі навіть у буде..их калюжах на життєвих шляхах.

(За О. Довженком)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 До якого стилю мовлення належить текст?
- 2 Що приємно робити герою?
- 3 У чому вбачає своє щастя герой повісті?
- 4 Які поради ти можеш дати людям, котрі не бережуть своє минуле?
- 5 Спиши останній абзац тексту, вставляючи пропущені літери та розділові знаки.
- 6 Зроби синтаксичний розбір виділеного речення.

- 2 Прочитай висловлення. Визнач ключові слова. Сформулюй основну думку висловлення одним реченням.

Якби мене запитали, як починать знайомство з містом, де ніколи не доводилося бути раніше, я відповів би: пройдіться вулицями, намагаючись зрозуміти, у чому його особливість, а потім дізнайтеся, де знаходиться краєзнавчий музей. Він стане вашим першим співрозмовником, порадить, куди насамперед треба сходити, що подивитися. А ви вже самі вибирайте найбільш цікаве.

(Г. Кублицький)

Ти – творча особистість!

Опиши свої враження від відвідування міста (села), де ти колись побував / побувала вперше (7-10 речень). Із чого розпочалося твоє знайомство з цією місцевістю?

ПОГЛИБЛЮЙ ГРАМОТНІСТЬ!

Однорідні члени речення

- 1 А. Прочитай уривок із поезії О. Олесь.

Ліс густий, дрімучий, темний,
Споконвічний ліс росте,
Не проб'ється навіть сонце
Крізь гілля його густе.
Велетенські граби, вільхи,
Сосни, явори, дуби
Раз в століття полягають
Після віку боротьби.
Де родились, там вмирають,
Обертаються у тлінь,
На могилах виростає
Ряд наступних поколінь.

(О. Олесь)

Б. Прочитай вірш, опустивши однорідні члени речення. З'ясуй, яке смислове та стилістичне навантаження вони несуть.

В. Опрацюй схему. Зроби висновок про особливості зв'язку між однорідними членами речення.

Однорідні члени речення (рум. *rați omogene*, рос. *однородные члены предложения*) вимовляються з перелічувальною інтонацією, на кожний із них падає логічний наголос. Якщо сполучника немає або він повторюється, то між однорідними членами речення робиться пауза.

Не є однорідними членами:

- повторювані слова: *Плавай, плавай, лебедонько, по синьому морю* (Т. Шевченко);
- два однакові чи подібні слова, об'єднані частками **не** або **так**: *дивишся не надивишся; їсти так їсти*;
- фразеологізми з повторюваним сполучником: *і сміх і гріх; ні світ ні зоря*;
- однакові за формою дієслова, що означають ускладнену дію: *пиду подивлюся*.

Смислові відношення між однорідними членами речення

Відношення	Сполучники	Приклад
Єднальні	і (й), та (у значенні і), ні ... ні, ані ... ані, як ... так і, не тільки ... а й та інші	<i>Така тиха, зоряна і ясна ніч.</i>
Протиставні	а, але, та (у значенні але), проте, зате, однак, хоч (хоча)	<i>Лине сумна, зате рідна пісня.</i>
Розділові	або, чи, або ... або, чи ... чи, то ... то, не то ... не то, чи то ... чи то, хоч ... хоч	<i>Доць то зашумить, то стихне, як пісня.</i>

2 Прочитай і спиши речення. Укажи однорідні члени речення і тип зв'язку між ними (сполучниковий, безсполучниковий, змішаний). Якої інтонації вимагають однорідні члени речення (перелічувальної, протиставної, розподільної)? Яку синтаксичну функцію виконують? Чи є тут речення без однорідних членів?

1. Навчайся чужому розуму, але й свого не губи. (*Народна творчість*) 2. Життя – не прогулянка, не забава, а важка праця. (*І. Цюпа*) 3. Рідну землю люблять пташка

і комашка. (*Народна творчість*) 4. Мудре і добре слово приносить радість, нерозумне і зле, необдумане і нетактовне приносить біду. (*В. Сухомлинський*) 5. *Істинне призначення людини жити, а не існувати.* (*Джек Лондон*)

- Визнач орфограми у виділених словах, обгрунтуй написання.

Однорідні присудки належать до одного й того ж підмета: Бігла стежка в далеч і губилась (*В. Симоненко*). Скоро приїду, скоро, не забарюся **я** (*Д. Павличко*).

У граматиці румунської мови немає однорідних присудків. Речення з кількома присудками в румунській мові вважається складним, а в українській мові простим ускладненим з однорідними присудками.

- 3** Прочитай виразно поезію Лесі Українки. Спиши. Підкресли однорідні члени речення відповідно до їх синтаксичної ролі.

Стояла я і слухала весну,
весна мені багато говорила,
співала пісню дзвінку, голосну.
то знов таємно – тихо шепотіла.

Вона мені співала про любов,
про молодощі, радощі, надії,
вона мені переспівала знов
те, що давно мені співали мрії.

(*Леся Українка*)

- Зверни увагу на способи зв'язку між однорідними членами речення.

У реченні можуть бути як один, так і кілька рядів однорідних членів речення. Наприклад: Світло хвилями летіть з неба, сповняє повітря, несито пожирати тіні на землі, заганяє їх під дерева, кущі, у гущину. (*За М. Коцюбинським*). У цьому реченні два ряди однорідних членів (речення ускладнене однорідними присудками та однорідними обставинами).

- 4** Прочитай речення. Спиши їх, вставляючи пропущені літери. Визнач ряди однорідних членів речення.

1. Радіють молодій обнові б..рези, клени, явори. (*Л. Дмитерко*) 2. І цвіт, і грім, і дощ, і град – я серцем спраглим все приємлю, та зб..режу від граду сад і захищу від грому землю. (*Л. Дмитерко*) 3. Приємно тягати копиці по стогу й ходити навколо стогів по насі..ні. (*О. Довженко*) 4. Високий, чистий дзвін пер..двіщав мені радість і втіху –косовицю. (*О. Довженко*) 5. І барвінком, і рутою, і рястом квітчає в..сна землю, мов дівчину в з..леному гаї... (*Т. Шевченко*) 6. Часом буває на чужині мені присняться гори сині, ліси зелені, ниви срібні, і люди щирі, непохлібні, прихильні серцем і свої – присняться іноді мені. (*Б. Лепкий*)

- Визнач, поширеними чи непоширеними є однорідні члени речення. Доведи свою думку.

Розділові знаки при однорідних членах речення

1. _____ ●, ●, ●. . .

2. _____ ● і (ї, та) ● ... ..

3. ●, ● і ● ===== ... ..

4. ● і ●, ● і ● ===== ... .

5. _____ ===== і ●, і ●, і ●.

Вимовляються з інтонацією перелічування.

Тире між однорідними членами речення ставиться, коли однорідні члени протиставляються один одному або виражають причину, наслідок, доповнення, раптову зміну подій. Між ними можна поставити протиставний сполучник *а, але*.

- 5 Прочитай речення. Зверни увагу на розділові знаки між однорідними членами. Спробуй усно пояснити вживання тире. Які відношення виражені між однорідними членами (перелік, уточнення, протиставлення тощо)?

1. Було колись – (але) минулося, не вернеться знову. (Є. Плужник) 2. Ніч, озеро, комиші шумлять – (але) шумлять дужо, тривожно. (О. Гончар) 3. Ми засіваємо життєве море і не на день минулий – (а) на віки. (Б. Олійник) 4. Земля на прощання усміхнулась – (але) і потемніла. (Панас Мирний)

- 6 Прочитай вірш. Спиши, встав пропущені букви, поясни орфограми. Підкресли однорідні члени відповідно до їх синтаксичної ролі у реченнях.

Усе робити треба нам на совіст..
По заповідях жити на з..млі.
З..мне ж..т..я – це небезпечна повіст..
Яку ми заповняєм ден.. при дні.
Усе мине із плином часу й вітру:
І щастя, й горе, гроші й біднота.
Дорогу в небо виб..раймо світлу,
Бо це Христова сте..ка пр..свята.

- Як ти розумієш висловлення *по заповідях жити*? Склади зв'язне висловлювання (6-8 речень). Вживай однорідні члени речення.

- 7 А. Прочитай текст. Добери заголовок. Визнач стиль мовлення.

До чого ж гарно й весело було в нашому городі! Ото як вийти з сіней та подивитися навколо – геть-чисто все зелене та буйне. А сад, було, як зацвіте весною! А що робилось на початку літа – огірки цвітуть, гарбузи цвітуть, картопля цвіте. Цвіте малина, смородина, тютюн, квасоля. А соняшника, а маку, буряків, лободи, кропу,

моркви! Город до того переповнявся рослинами, що десь серед літа вони вже не вміщалися в ньому. Вони лізли одна на одну, перепліталися, душилися, дерлися на хлів, на стріху, повзли на тин, а гарбузи звисали з тину прямо на вулицю.

А малини – красної, білої! А вишень, а груш солодких було як наїсися – цілий день живіт як бубон.

І росло ще, пригадую, багато тютюну, в якому ми, маленькі, ходили, мов у лісі. А вздовж тину, за старою повіткою, росли великі кущі смородини, бузини і ще якісь невідомі рослин. (За О. Довженком)

Б. Знайди у тексті однорідні члени речення. Укажи, якими членами речення вони виступають та якими частинами мови виражені. Поясни розділові знаки між однорідними членами.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА!	
Російською	Українською
но, однак	але, проте
или, либо	або, чи
и, да	та (у значенні і)
но, однак	та (у значенні але)
как ... так и	як ... так і
не только ... но и	не тільки ... а й
хотя и ...но	хоч і ... але
то ли ... то ли	чи то ... чи то

РОЗВИВАЙ МОВЛЕННЯ!

Особливості опису місцевості

Опис місцевості може бути складений як у науковому, так і в художньому стилях.

Якщо наукові описи є об'єктивними та конкретними, то художні здебільшого передають ставлення автора (або котрогось із персонажів твору) до описуваного. Інколи оцінку висловлюють прямо, інколи це роблять за допомогою відповідно дібраних художніх засобів.

У художніх текстах опис місцевості органічно переплітається з описом природи. Розмежовувати такі описи було б неприродно, оскільки навколишній світ людина сприймає цілісно.

У науковому описі місцевості інформацію про її розмір, освітлення, предмети, які там є, подають безсторонньо, ставлення автора до описаного не висловлюється. Мета такого опису – точність і конкретність. Слова вживають лише в прямому значенні.

- Опис місцевості здебільшого є складовою частиною художнього твору, до якого вводиться з певною метою (для уточнення, для характеристики подій, для увиразнення оповіді тощо).
- У художніх описах місцевості є лексика, за допомогою якої автор виражає своє ставлення до зображуваного.
- В описах місцевості враховують час доби, пору року й особливості погоди.

- 3 Прочитай заголовки висловлювань. З'ясуй, які з них можуть належати текстам-описам місцевості. Випиши їх.

1. Побачення з рідним краєм. 2. Перлина архітектури. 3. Ботанічний сад. 4. Запорізька Січ. 5. Гірка та солоня дорога. 6. Історичний Орхей. 7. Волинський край. 8. Гірський пейзаж. 9. У морі. 10. Шедевр із цементу. 11. Монастир на схилі гори. 12. Українська ніч. 13. Спогад з дитинства. 14. Рідна сторона. 15. Звичайне диво.

- 4 Прочитай текст. Визнач його тип і стиль мовлення. На що вказує заголовок: на тему чи основну думку?

Вулиця мого дитинства

У кожної людини є найдорожчі місця в житті. Для мене – це вулиця, на якій я виросла. Зараз живу далеко звідти, але завжди пам'ятаю про неї і повертаюся туди.

Ця маленька затишна зелена вулиця носить назву «Квіткова». Духмяні гро-на білих акацій, п'янкий аромат жовтих лип, пухнастий цвіт струнких тополь, чарівне листя кленів – такою запам'яталася моя вулиця.

Наш колишній триповерховий будинок стоїть у затишному місці. У маленькому зеленому дворі багато яскравих квітів.

Запам'ятався мені на нашій вулиці і старовинний білий будинок із колись розкішним, а тепер, на жаль, занедбаним садом. Де-не-де збереглися маленькі одноповерхові будиночки в квітучих деревах і густих кущах.

Нещодавно ми з мамою ходили нашою вулицею. Початок її веде від краю міста, від нашої улюбленої вулиці з красивим пам'ятником – гордим вітрильником. У кінці вулиця повертає до відомої алеї Слави – гордість нашого міста.

Яка краса на Квітковій восени! Деревя стоять у багряноту, жовтому листі, яке потихеньку спадає додолу. Йдеш по ньому, наче по прекрасному м'якому килимі. Доноситься свіже повітря. Відчуваєш незвичайний спокій і повне злиття з природою. Такий мій рідний куточок – вулиця Квіткова.

Здається мені, мов у казці,
Життя тут щасливо іде.
І знову всім серцем бажаю
Вернутись в дитинство своє.

(А. Ярмиш)

Кишинів, вулиця імені Євджена Доги

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Зверни увагу на особливості опису місцевості.
- 2 Визнач ставлення автора до описаної місцевості.
- 3 Назви художні засоби, використані в описі місцевості.

Ти – творча особистість!

Опиши центральну вулицю свого міста (села) за планом. Добери назву до твору. У творі використай двоскладні речення з різним способом вираження підмета.

Уживай у своєму тексті слова та словосполучення: *по обидва боки, обабіч, посередині, праворуч, ліворуч, трохи віддалік, знаходиться, простягається, розташований, план забудови, виразний силует будов, пішохідна вулиця, вулиці перетинаються, (на перетині вулиць), проїжджа частина, визначні місця, приміські маршрутки, добре освітлений, тішить око, створює затишок, в оточенні дерев.*

Орієнтовний план

I. Вступна частина.

1. Моя вулиця – частина села, країни, держави, її історія.
2. Історія заснування вулиці та виникнення назви.

II. Основна частина. Опис вулиці.

1. Історія вулиці.
2. Місце розташування і розміри.
3. Окраса вулиці.
4. Житлові будинки, магазини, підприємства, установи.
5. Пам'ятки історії та культури.
6. Місця відпочинку.
7. Тротуари та проїжджа частина.
8. Озеленення.
9. Як змінилася вулиця останнім часом.
10. Вулиця вдень і ввечері (у різні пори року).

III. Висновки.

1. За що я люблю свою вулицю.
2. Якою я мрію побачити мою вулицю у майбутньому. Що можна (треба) вдосконалити, змінити.

При написанні твору користуйся пам'яткою.

Як працювати над твором-описом місцевості в художньому стилі

1. Добери фактичний матеріал (виділи об'єкти, що складають основу опису місцевості) і підготуй план майбутнього твору.
2. Добери яскравий заголовок, що виражав би основну думку висловлювання.
3. Дотримуйся вимог художнього стилю (доречно використовуй художні засоби – епітети, метафори, порівняння – для увиразнення мовлення).
4. Вживай слова і словосполучення на позначення місця розташування об'єктів опису місцевості, як-от: *прямо перед нами, неподалік, поруч, у центрі, у даліні, трохи далі та ін.*
5. Передай власне ставлення до місцевості, що описується (захоплення, замилювання, здивування тощо).

Життєва ситуація

Уяви себе журналістом: ти береш інтерв'ю у відомої людини свого міста / села про її бачення майбутнього «малої батьківщини». Запитай, яке значення мають для цієї людини благодійні справи тощо. У висловлюванні використай поширені й непоширені однорідні члени речення, поєднані між собою різними видами зв'язку. Визнач їх синтаксичну роль.

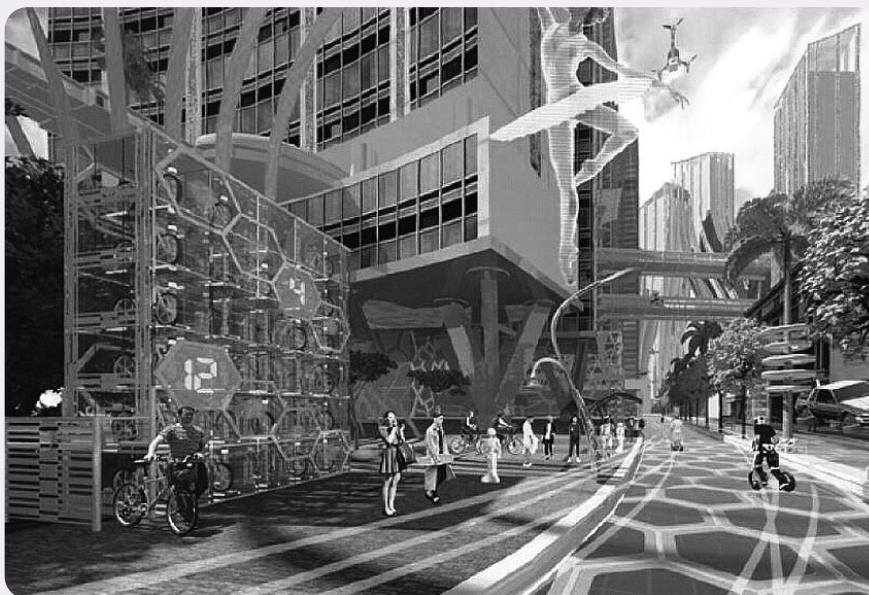
Твої літературні проєкти

Місто майбутнього

Об'єднайтеся в групи. Підготуйте свій проєкт міста в майбутньому. Спробуйте словесно описати (а також намалювати), яким ви уявляєте місто в майбутньому. У проєкті зосередьте увагу на розв'язанні проблем сучасних міст (екологія, водопостачання, транспортне забезпечення, травматизм на дорогах тощо).

Окрім того, у поясненні до проєкту мають бути такі відомості:

- Де знаходиться місто;
- Як розташовані будинки, їхня форма;
- Заклади освіти, медицини, культури, спортивні майданчики тощо;
- Транспортне забезпечення;
- Промислова зона й зона відпочинку;
- Озеленення, екологія.

Місто моєї мрії

Однорідні й неоднорідні означення

- 1 А. Прочитай речення. Зверни увагу, що в одних реченнях означення виділені комами й їх читаємо з перелічувальною інтонацією, а в інших – ні.

1. Я радо йду на чесне, праве діло! 2. Оживемо новим ми, повнішим і любов'ю огрітим життям ... 3. Якби ти знав, як багато важить слово, одно сердечне, тепле слівце! 4. Чого звертаєш ти до мене чудові очі ті ясні, сумні? 5. У кожного в руках тяжкий залізний молот (*З творів І. Франка*)

- Б. В яких реченнях між означеннями можна поставити сполучник і? В яких реченнях означення однорідні, а в яких – неоднорідні? Свої міркування звір з поданими нижче правилами.

Два або більше означень при означувальному слові можуть бути однорідними й неоднорідними.

Означення однорідні, коли:	Приклади
характеризують предмет в одному плані (припереліку особливостей або якостей предмета)	<i>білі, червоні, жовті троянди</i>
вказують на різні споріднені ознаки предмета (позитивні або негативні риси, колір, розмір тощо)	<i>світле, безхмарне небо</i>
стоять після означуваного слова.	<i>степ тривожний, темний</i>
друге й подальші означення підсилюють, уточнюють або пояснюють перше	<i>тиха, місячна, літня ніч</i>
виступають художніми означеннями (епітетами)	<i>Іде гроза дзвінка і кучерява садам замлілі руки цілувать (Л. Костенко).</i>
з двох означень першим стоїть непоширене, а другим – поширене	<i>рівний, залитий сонцем степ</i>
Означення неоднорідні, коли:	Приклади
характеризують предмет у різних планах	<i>морські прозорі хвилі</i>
виражені сполученням займенника й прикметника, якісного і відносного прикметників, якісного і присвійного прикметників числівника і прикметника	<i>мій найкращий друг, високий дністровський берег, улюблена мамина пісня перший весняний день</i>

кожне попереднє з неоднорідних означень стосується всього подальшого словосполучення, а не безпосередньо означуваного слова

стара дика груша, укритий пилюкою сірий степ

- 2 Прочитай іменники та групи означень, що їх характеризують. Визнач, чи всі вони вказують на однакові ознаки? Які з них можна віднести до однорідних, а які – до неоднорідних?

1. Листя – червоне, пожовкле, гарне, осіннє, багряне, опале, сумне. 2. Хлопчик – симпатичний, сильний, мужній, натренований, добрий. 3. Ліс – кленовий, сосновий, густий, березовий, темний, осінній. 4. Деревя – високі, стрункі, придорожні, пересажені, підбілені. 5. Квіти – чудові, різнокольорові, пахучі, весняні, південні, рідкісні.

- 3 Прочитай словосполучення. Випиши спочатку словосполучення з неоднорідними означеннями, потім – з однорідними. Розстав, де необхідно, коми.

Обвітрене веснянкувате обличчя, рожевий сонячний промінь, ізмарагдовий зеленавий відтінок, тремтячий тьмянний вогник, знеможений безсилий дідусь, далекі повиті ніччю горизонти, очевидний беззаперечний доказ, тихий неясний звук, стриманий неговіркий хлопець, стомлене худе лице, останній мій рекорд.

- 4 Прочитай і спиши речення. З'ясуй, чи є однорідними членами речення виділені слова. Підкресли їх як члени речення.

1. **Вузенький довгий сірий** зошит у шкіряній палітурці, з витисненим орнаментом вгорі кожної сторінки! (М. Павленко) 2. **Сіра маленька** пташка, як грудка землі, низько висіла над полем. (М. Коцюбинський) 3. На жарт ніхто не ображається, бо це ознака **справжньої товариської** дружності. (О. Копиленко) 4. Бував навколо **теплий, паркий і пахучий** сонячний ранок. (В. Козаченко) 5. **Ані встати, ані сісти. Ані до його заговорити, ані його спитати.** (Марко Вовчок) 6. А назва **не звичайна, не безлика**, – у ній прихована краса велика. (Д. Білоус) 7. На небі **ні хмариночки, ні плямочки, високе та сине**, воно дедалі починає жовтіти. (Панас Мирний)

- 5 А. Прочитай і спиши речення. Які означення в них використано? Підкресли їх. Доведи правильність виконання завдання.

1. Від уяви про те нове життя в Дмитра аж дух захопило, швидше застукало в грудях серце. (О. Десняк) 2. Шалений холодний вітер люто висвистував і завивав, біснучись над степом. (І. Ле) 3. Червоні язички виривалися з горна, лизали сіру потріскану глину печі. (Ю. Мушкетик) 4. Весь час чарівний барвистий світ мінився і прозорився, як плесо озера. (І. Вільде) 5. Твердий синявий сніг грав на сонці самоцвітами. (М. Коцюбинський) 6. Другого дня Муся обігала всі знайомі місця в саду, побувала на лузі, біля річки. (О. Десняк) 7. Темний осінній вечір стоїть за вікнами... (В. Козаченко)

- Поясни розділові знаки в реченнях.

Життєва ситуація

Перечитай перше речення. Чи доводилося тобі переживати такий стан? Уяви, що ти переміг/перемогла у народознавчому конкурсі. Розкажи про свої почуття. Вживай однорідні й неоднорідні означення.

- 6 Прочитай речення вголос з відповідною інтонацією. Випиши, розставляючи розділові знаки, спочатку речення з однорідними, а потім – з неоднорідними означеннями. Як ти це визначив/визначила?

1. Там лист осик у вічному танку тремтить і поривається і лине у височінь. (*М. Рильський*) 2. І ця пісня і дві тополі і веселка над селом і золотий туман сонця на заході і дощик, що насправді йшов стороною, перевернули душу парубкові. (*М. Стельмах*) 3. Я вчився рідних слів не з пожовклих листків не від книжників хитро учених а від темних лісів від квітистих лугів від журливих потоків студених. (*Б. Лепкий*) 4. У незаболочених закапелках при самому березі вода стояла така прозора, що видно було дно тонкорунну зелену травицю верболозове гілля та рибку дрібненьку, що стояла косячками проти тихої, ледь помітної течії. (*Г. Тютюнник*) 5. Серце б'ється як згадаю теплі ночі тихі зорі. (*А. Малишко*) 6. Широко безкраї простори. Легке і м'яке повітря все пройняте й облите сонячним промінням. (*Б. Грінченко*) 7. Які чудесні барви в нашій рідній мові! (*Д. Білоус*)

Твої літературні проєкти

Склади і запиши висловлення (6-8 речень) на тему «Будувати повітряні замки легше, ніж у них жити». Використай однорідні та неоднорідні означення, а також спонукальні речення.

Ти – творча особистість!

Розглянь фотоілюстрації. Чи доводилося тобі милуватися такими чудовими краєвидами? Розкажи про свої враження. Використовуй однорідні й неоднорідні означення.

- За фотоілюстраціями склади і запиши 3-5 речень з однорідними членами. Накресли їх схеми.

Узагальнювальні слова в реченнях з однорідними членами. Розділові знаки при них

- 1 А. Прочитай виразно поезію. Яка її основна думка? Добери заголовок.

Ніщо не мертво в вирі світовому:
 Ні курява планет, ні сталагміт,
 Ні мумії прадавніх пірамід,
 Ні літери спліснявілого тому.

У камені, у розпаді клітин,
 У сьайві дальніх зір і мрій змаганні,
 В кипінні крові й прорості зернин –
Усюди в животворному диханні
 Єства єдиного пульсує плин.
 І де в нім місце тліну і нірвані?
 (Б. Тен)

Збагачуй власне мовлення!

Сталагміт – натічне мінеральне утворення у вигляді конусоподібного стовпчика, бурульки, що виникає на дні підземних порожнин, росте знизу вгору

Тлін – щось недовговічне, що не має справжньої цінності

Нірвана – за містичними уявленнями буддистів – блаженний стан спокою «людської душі», що досягається шляхом повного відмовлення від усіх життєвих турбот, чуттєвих бажань

- Б. Знайди речення з однорідними членами. Поясни розділові знаки.
 В. Зверни увагу на виділені слова. З'ясуй їх роль у реченнях.

Перед однорідними членами речення або після них можуть бути **узагальнювальні слова** (рум. *cuvinte generalizatoare*, рос. *обобщающие слова*). Ці слова виражають загальні поняття або є родовими до понять, названих однорідними членами речення. У ролі узагальнювальних слів найчастіше вживають іменники, займенники (*все, ніхто, кожний* та ін.), прислівники (*скрізь, всюди, завжди* та ін.).

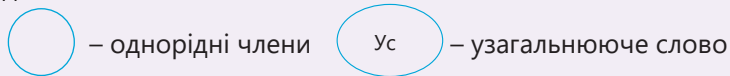

- 2 Прочитай речення. Визнач однорідні члени й узагальнювальні слова. Зверни увагу на місце узагальнювальних слів щодо однорідних членів (перед чи після). Які речення продовжуються після однорідних членів? Зроби висновок про вживання коми й тире при узагальнювальних словах.

1. І все пройняте легеньким серпанком рухливого: і штурмуюче море, і голубіюче небо, і далекі, ледь окреслені хмари.

2. І штурмуюче море, і голубіюче небо, і далекі, ледь окреслені хмари – все пройняте легеньким серпанком рухливого

3. І все: і штурмуюче море, і голубіюче небо, і далекі, ледь окреслені хмари – пройняте легеньким серпанком рухливого.

Групування однорідних членів і узагальнювального слова у реченні можна показати за допомогою схем:

 – однорідні члени   – узагальнює слово

1. А життя було усюди: на землі, у воді, в повітрі.

2. Луки, гори, пишні сади – все зелене й принишкле.

3. Усе: майдани, парки, вулиці, мости – немовби в летаргійним сні.

 - (речення продовжується)

У ролі узагальнювальних слів найчастіше вживають іменники, займенники (*все, ніхто, кожний* та ін.), прислівники (*скрізь, всюди, завжди* та ін.).

3

А. Прочитай речення з однорідними членами. Визнач узагальнювальні слова чи словосполучення і однорідні члени речення відповідно до їх синтаксичної ролі. Поясни вживання розділових знаків.

1. Чи влітку, чи в осінню негоду, чи в найлютішу зиму зазвичай до нього могли постукати. (*О. Гончар*) 2. У будь-яку погоду: в туман, дощ, у шторм – виходять рибалки в море. (*В. Собко*) 3. І на тім рушникові оживе все знайоме до болю: і дитинство, й розлука, й твоя материнська любов. (*А. Малишко*) 4. У щастя людського два рівних є крила: троянди й виноград, красиве і корисне. (*М. Рильський*)

Б. Перебудуй речення так, щоб узагальнювальні стояли то перед однорідними членами, то після них.

ЗРАЗОК:

Темрява всюди: і на вулицях, і в провулках, і на широких міських площах. (*М. Карпюк*) –
І на вулицях, і в провулках, і на широких міських площах – всюди темрява.

4

Прочитай і перебудуй речення. Додай до однорідних членів узагальнювальні слова. Розстав розділові знаки, обґрунтуй їх.

1. Я був у власному житті ... і машиністом і пасажиром. (За А. Григоруком) 2. І степ і лиман і озеро ... закуталось у якийсь чарівний тихий світ. (За І. Нечуєм-Левицьким). 3. І цвіт і грім і дощ і град я серцем спраглим ... приємлю, та збережу від граду сад і захищу від грому землю. (За Л. Дмитерком) 4. Аліна найбільше любить ... апельсини банани яблука та груші. 5. На клумбі зацвіли ... тюльпани фіалки первоцвіти та нарциси. 6. І на столі і на полицях ... були папери. 7. І дерева і квіти і трави ... благали дощу.

5

 Прочитайте і відредагуйте речення, розташовуючи слова у правильній послідовності. Визначте узагальнювальні слова та однорідні члени речення. Поміркуйте, якими членами речення вони виступають. Запишіть, розставляючи розділові знаки. Аргументуйте свій вибір.

1. Ось тривожний є удень надійний і вересень уночі такий. (За М. Стельмахом) 2. Замолоду грандіозне нас уяву великі вабить і збуджує все великі дерева листочки маленькі а суцвіття потім ріки ми пишні й починаємо квіточки нашу травинки помічати. (За Ю. Мушкетиком). 3. У людського й рівних є троянди щастя виноград крила красиве і два корисне. (За М. Рильським) 4. Наближення листків в усьому чує і в шелесті і в серце вітрі і в стежках зими. (За В. Сосюрою) 5. Жито й поспіло овес усе разом пшениця. (За І. Нечуєм-Левицьким) 6. Тут і комахи всю птахи усе ніч не замовкаючи скрегоче й на мить. (За Л. Дмитерко) 7. У кропива ревеня й нашому була розкішна саду флора жоржини й любисток. (За Л. Костенко)

Твої літературні проєкти

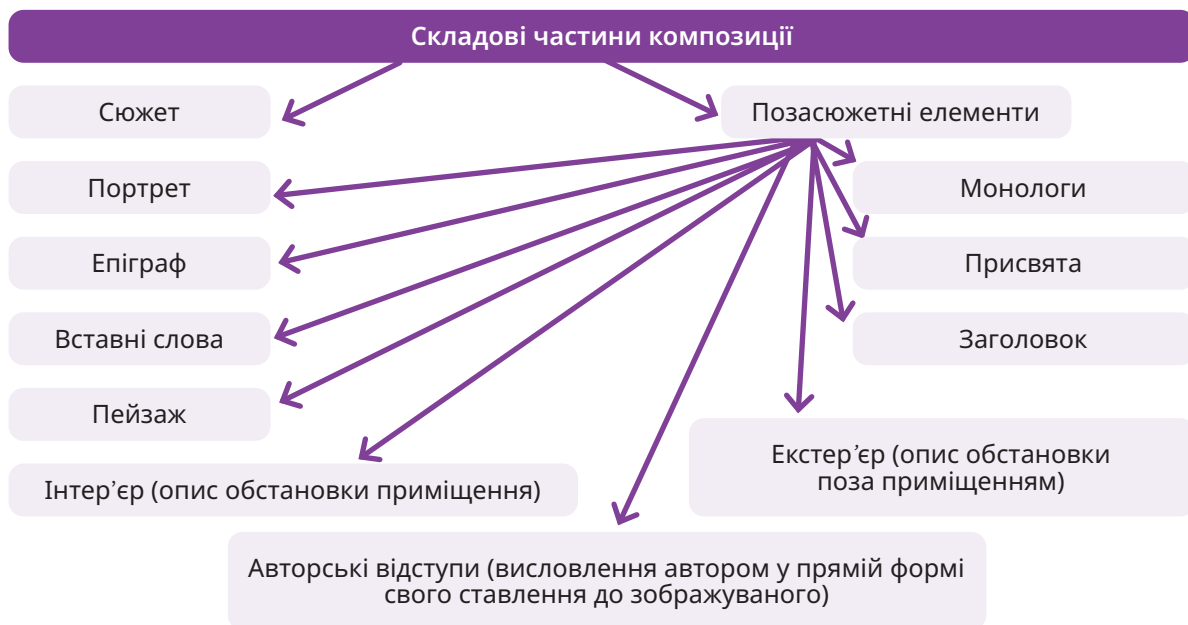
Напиши твір-роздум (7-10 речень) публіцистичного стилю на тему «Що робить людину щасливою?». Уведи у твір три речення з узагальнювальним словом та однорідними членами так, щоб у першому однорідні члени були на початку речення, у другому – у кінці, а в третьому – у середині.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА!

Правильно	Неправильно
Фірма замовила лампи та різні канцелярські товари: олівці, ручки, скріпки, клей, ножиці.	Фірма замовила різні канцелярські товари: олівці, ручки, скріпки, клей, ножиці, лампи.
Посадили такі дерева: яблуню, грушу, вишню.	Посадили такі дерева: яблуня, груша, вишня.
Ми цінуємо (кого?) наших переможців і пишаємося (ким?) ними.	Ми цінуємо (кого?) і пишаємося (ким?) нашими переможцями.
Дерева висадили на площах і в парканах.	Дерева висадили на площах і парканах.
Дізналися і про моря, і про океани.	Дізналися і про моря, і океани.
Мені подобається відкривати нові сторінки не тільки історії, а й географії.	Мені подобається відкривати не тільки нові сторінки історії, а й географії.

Композиція художнього твору

Композиція (з лат. – складання, створення) – це будова художнього твору, розташування й співвідношення всіх його компонентів: сюжетних, позасюжетних елементів, висловлювань героїв твору тощо.

Сюжет – система подій в художньому творі, в ході яких розкриваються характери персонажів і головна ідея.

Оскільки події подаються у розвитку, в основі сюжету лежить конфлікт. Конфлікти бувають різноманітні: соціальні, любовні, психологічні, виробничі тощо. У художньому творі, як правило, є різні види конфліктів.

Фабула – термін, який не має однозначного тлумачення і часто вживається як синонім слова сюжет. Деякі літературознавці розрізняють ці поняття, вважаючи фабулою систему подій у їх причинно-часовій послідовності, а сюжетом – виклад цих подій у творі.

Опис – це літературне зображення зовнішнього світу (пейзажу, портрета, світу речей тощо) або стійкого життєвого укладу, тобто тих подій і дій, які вчиняються регулярно, день у день і, отже, також не мають відношення до руху сюжету.

Ліричний відступ – форма авторської мови, позасюжетний елемент композиції, коли автор відступає від сюжетної оповіді і висловлює свої думки, почуття, настрої, пов'язані із зображуваним у творі.

Авторський відступ – це більш-менш розгорнуте авторське висловлювання філософського, ліричного, автобіографічного і т.п. характеру; при цьому такі висловлювання не характеризують окремих персонажів або взаємовідносин між ними.

Марко Вовчок (1833-1907)

Письменниця, перекладачка. Марко Вовчок збагатила українську літературу жанрами соціально-проблемного оповідання («Козачка», «Одарка», «Горпина», «Ледащиця», «Два сини»), соціальної повісті («Інститутка») та інші.

Історичні повісті та оповідання для дітей «Кармелюк», «Невільничка», «Маруся» ще за життя Марка Вовчка здобули широку популярність. Повість «Маруся», наприклад, була перекладена кількома європейськими мовами. В переробленому П.-Ж. Сталем вигляді вона стала улюбленою дитячою книжкою у Франції, відзначена премією французької академії і рекомендована міністерством освіти Франції для шкільних бібліотек.

З творчістю Марка Вовчка зростає міжнародна роль української літератури. Твори Марка Вовчка за її життя, починаючи з 1859 р., з'являються в чеських, болгарських, польських, сербських, словенських перекладах, виходять у Франції, Англії, Німеччині, Італії та інших європейських країнах.

Горпина

I

Старий Якименко оженив сина та таку-то вже невісточку собі взяв, що й не сказати! Білолиця, гарна й весела, а прудка, як зайчик; і в хаті й на дворі в'ється, порядкує, господарює, і співає, і сміється, аж геть чутно її голосок дзвенячий. Аби на світ благословилося, уже вона й прокинулася, як рання пташка, і клопочеться, й бігає. І свекру догодить-услужить, і чоловіка пожалує, і діло не стоїть – зроблено все. Живуть щасливо, любенько; старий, на їх глядячи, тільки бога милосердного дякує.

Одно й журило їх, що діток господь не дає. Вона, було, як де попаде чужу дитинку, то вже й цілує, й милує, а сама зітхне тяжко.

Аж ось послав їм господь, – уродилась дівчинка. Так-то вже кохає та пестить Горпина свою первичку, і з рук не спускає; аби прокинулось, аби поворухнулось – уже вона й коло коліски, і хрестить, і цілує, і колише, і співає над нею. На панщину поженуть, – дитинку за собою несе та вже й моститься там з нею; сама робить, а око біжить до дитинки.

Ото, було, молодиці й жартують:

– А що, – кажуть, – ваша дочка, Горпино? Вона й почне:

– Та вже всміхається, сестриці-голубоньки, і рученята до мене простягає; вже знає мене; ні до кого не йде, тільки до мене. Свекор бликом манив – не хоче! І в долонечки вже

плеще! Вийду я з хати та з-за дверей і дивлюсь, а воно й водить оченятами – шукає мене!

– Розумна, розумна зросла, – кажуть. – Готуй лишень посаг та рушники: хутко й свататимуть!

А дівчинка, справді, як та квіточка розпукується; таке славне дитяточко, веселе й здорове, на пречудо!

II

Тим врем'ям помер наш пан; почав молодий господарювати. І старий був недобрий, а сей такий лихий, що нехай господь боронить! Так людей жене, гірш як тих волів. Отеє три дні панські одбудем, а четвертий за подушне, п'ятниця й субота якісь толочні повидумували. А яка толока? Не то страви, та й хліба не дають. День при дні, день при дні робимо. Перше все сподівались: молодий пан буде добрий, та й дождали собі доброго! Він був не дуже багатий, а жити пишно, у розкоші великій хотів, по-панськи! Що йому до того, що люди, було, на ниві падають? Він собі то коней заведе таких, що як змії, то коляску купить новеньку, то у місто поїде – там стратиться. А нам іще, було, кажуть сусідні панки (вони заходять часто з чужими людьми в розмову, а своє, то б'ють так, як і великі пани – аби рука досягла); то й кажуть було: «Десь у вас тепереньки пан добрий дуже! Так говорить, що аж лихо! Що мужиків треба й наукам учити, і жалувати, і невіть-що! Десь його мудро дуже навчено!».

А се справді перше говорив, що й хати нові поставлю у три віконця, а потім – то й старі розвалились! Може, його на добре й учено, та, мабуть, панську істоту не переробиш!

Все село як за стіну засунулось, такі смутні всі, що сумно й глянуть! Тільки Горпина трохи веселенька, тішиться малою донечкою та й про громадське лихо забуває. Та не минула й її лиха година! Занедужала дитинка, кричить, плаче. Горпина й сама плаче над нею, та нічого не вradить. Бігав старий свекор до лікарки – нема дома, та навіть і з молодиць нема нікого: всі на панщині. Далі й за Горпиною прийшли:

– Чому не йдеш?

– В мене дитина нездужає, – каже вона плачучи.

– Панові треба робити, а про твою дитину байдуже. Мусила йти. Узяла дитину, обгорнула та й пішла. А воно, біднесеньке, кричить та кричить. Дойшли, пан стрічає сам, такий гнівний, крий мати божа! Почав її словами картати, а дитиночка на руках так і пручається – кричить. Пан іще гірш розгнівався:

– Геть ту дитину! – гукнув, – геть! Треба мені робити, а не з дитиною панькатись! Звелів десятнику додому однести.

– Ой, паночку, голубчику! – благає його Горпина плачуща. – Нехай же я хоч однесу сама! Паночку мій! Будьте милостиві! Се моя дитинка єдина!

– Неси, неси, – каже десятнику, – а ти роби діло, коли не хочеш кари здобути.

Понесли дитинку полем. Іще довго Горпина чула дитячий плач, жалкий та болізниий; далі все тихш, а там і зовсім затихло.

III

Як уже вона там робила сей день, – увечері прибігла додому, аж дух їй захватило:

– Дитинко моя! Донечко! Чи ви ж доглядали її, батеньку? Скажіть же бо, що й як?

– Та годі побиватись, дочко, – каже старий свекор, – дякувати господові, втихла трохи.

Та не надовго: вночі прокинулось ізнов та ще гірш страждає, аж горить. Радилась Горпина з бабами, – нічого не ввадили, нічого не помоглося. А тут день уже нахоплюється, треба на панщину йти. Згадала Горпина, що чула колись, як дитина не спить, то настояти макові головки на молоці та й дати випити. Так вона й зробила. «Нехай хоч воно відпочине – не мучиться», – думає. Як дала їй, дитина зараз і втихла, засипати почала, та так кріпко заснула і не здригнулась, як крикнув десятник на весь голос: «На панщину!».

Положила Горпина дочку в колисці, перехрестила та й пішла плачучи.

Як там її лаяли, як на неї сварились – і не слухає, аби їй до вечора дождати! Перемучилась день. От сонечко вже за синю гору запало, от уже й вечір. Біжить вона додому, біжить... Убігла в хату: тихо й темно. Вона до колиски, за дитину, – дитина холодна лежить: не ворухнеться, не дише.

IV

– Тату! – крикнула.

– А чого, дочко, мене лякаєш? Я був задрімав. Мала спить і досі.

Горпина й слова не промовить, обхопила дочку руками та наче й замерла. Старий ізнов задрімав.

– Світла! Світла дайте! – скрикнула. – Тату! Світла! Старий викресав огню. «Що се з нею подіялося?» – думає, та як засвітив, глянув, так і прикипів на місці. Стоїть серед хати Горпина, аж почорніла і страшно дивиться, а на руках у неї мертва дитина.

– Дочко, – промовив старий, – дочко!

– А що, – одмовляє, – бач, як помоглося! Затихла моя дитинка, не кричить!

А далі як заплаче, як затужить, – де ті й сльози беруться! Так і ллються струменем. Почули люди, прибігли, говорять, вмовляють. Вона мов і не чує, і не одірвуть од дитинки. Чоловік ходить сам як не при собі; свекор аж занедужав.

Стали похорон ладити. От уже й домовинку принесли новеньку, всипали квітками пахучими та зіллям.

– Горпино, – кажуть, – дай дитину.

Не дала. Сама обмила її й положила. Час уже й нести, а вона стоїть – дивиться. Люди до неї говорять – не чує, не слухає.

Одвели якось, узяли й понесли. Глянула вона тоді вперше округи, перехрестилась і собі пішла. Куди люди не ступлять, і вона слідком за ними, за тою домовинкою; йде, словечка не промовить. І в церкві достояла мов спокійна, та як стали ховати, боже мій милий! так і кинулась за дітям у яму. Ледве вхопили її та принесли додому, мов неживу.

Хорувала вона тяжко тижнів із три. Якось господь помилував, вернув здоров'я, та розум не вернувсь! Така вона стала, якась не при умі. Цілісінський день ходить мовчки та городній мак ізбирає; а спитати, нащо? «А се, – каже, – для моєї дитинки».

Взимку то все плаче: «Нема маківки Чим мені донечку рятувати!»

Аби почала перша маківочка бриніти, вже й угледить, і зараз вирве й любує єю, не натішиться. То ще діло робить, пораяється, а тільки зацвітуть маки в городах, вона й хату покине і не вийде з тих маків. Ідеш понад городами, то й бачиш: сидить між повними маківками в білій сорочці, гарно убрана, у намисті, й сама ще молоденька, – тільки як крейда біла; сидить та перекидається маківочками, і всміхається, як дитина... А маки процвітають, і білим, і сивим, і червоним квітом повно.

(1861)

Збагачуй власне мовлення!

Первічка – перша дитина

Пóсаг – майно, гроші, що їх дають батьки або родичі нареченій, коли вона виходить заміж

Хúтко – швидко

Мáковий відвáр – цей напій використовують як болезаспокійливий і снотворний

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Якою була Горпина до народження дитини? Знайди цитату у творі.
- 2 Чому раділа Горпина?
- 3 Що змінилося у житті героїні?
- 4 Що сталося, коли захворіла дитина Горпини?
- 5 Яка подальша доля спіткала Горпину?
- 6 Який сюжет твору М. Вовчка «Горпина»?
- 7 У чому полягає кульмінація та розв'язка твору.
- 8 У виділеному абзаці знайди однорідні члени речення.

Ти – творча особистість!

Як ти вважаєш, чи могла така трагедія відбутися у наші часи?

Твої літературні проєкти

Склади усно твір-мініатюру (7-10 речень) «Безправна доля жінки-кріпачки».

ПОГЛИБЛЮЙ ГРАМОТНІСТЬ!

Звертання поширені і непоширені. Розділові знаки. Мовний етикет

- 1 Прочитай речення. Знайди в них звертання та проаналізуй їх функцію. В яких реченнях звертання, крім своєї основної функції – називати співбесідника і привернути його увагу, виконує ще й оцінну функцію? Випиши ці речення, прокоментуй вибір.

1. Молодий, будь вічно молодим! (*Л. Первомайський*) 2. Луги, луги, пропахлі сіном прілим, чи ви мене впізнали, земляка? (*В. Симоненко*) 3. Орачу мій, господарю великий, гостило в тебе сонце за столом. (*М. Стельмах*) 4. Привіт тобі, Сонце! Привіт тобі, Воле, від серця мого і народу! (*О. Олесь*) 5. Ні, не сумуй, поете безталанний,

що ти малий, поміж людьми незнаний! (Б. Грінченко). 6. Скільки є в нас, любі друзі, для звертання ніжних слів! (Д. Білоус) 7. Це ти, моя зоряна батьківська хато, зринаєш сьогодні вві сні. (Д. Білоус)

ЗВЕРТАННЯ	
Значення	Звертання (рум. <i>adresare</i> , рос. <i>обращение</i>) – це слово або сполучення слів, що називає особу чи предмет, до яких звертається мовець.
Спосіб вираження	Звертання має форму кличного відмінка, або, рідше, називного і вимовляється кличною інтонацією. Звертання може бути виражене прикметником, дієприкметником, порядковим числівником та іншими словами, ужитими у значенні іменника.
Будова	За структурою звертання буває непоширене (виражене одним словом) і поширене (має при собі означення, зокрема й прикладки).
Місце в реченні	Звертання може займати будь-яке місце в реченні. Саме ж членом речення не виступає.

2 Прочитай виразно речення. Укажи звертання. Визнач, поширені вони чи непоширені, чим виражені. Поясни розділові знаки при звертаннях.

1. Привіт тобі, привіт, батьків моя земля! (В. Сосюра) 2. Слава вам, брати мої поети, в кого серце вірне, як струна. (М. Рильський) 3. Щасливий ти, друже, щасливий дуже. (П. Воронько) 4. Без мови рідної, юначе, й народу нашого нема. (В. Сосюра) 5. Вечірнє сонце, дякую за день! Вечірнє сонце, дякую за втому. (Л. Костенко) 6. Нехай же доля посилає вам, наш мудрий наставнику, розумних, добрих і вдячних учнів. (Л. Толстой) 7. Юнацькі роки молоді, вам добре б тішитись в труді. (А. Малишко) 8. До останнього дня тобі, серце, не знати спочину. (В. Базилевський) 9. Птице щастя, дай мені здоров'я, принеси надію на крилі! (П. Перебийніс) 10. Люби, дитино, землю цю прекрасну! (С. Круліковська) 11. О мово рідна! Їй гаряче віддав я серце не дарма. (В. Сосюра). 12. Немає тепер уже таких річок, як ти була колись, Десно. (О. Довженко)

КЛИЧНИЙ ВІДМІНОК		
Іменники I відміни мають закінчення: -о (тверда група): <i>колего, Миколо, Ірино;</i> -е (-є) (м'яка та мішана групи): <i>земле, мріє, Маріє, Насте, душе;</i> -ю (пестливі назви): <i>бабусю</i>	Іменники II відміни мають закінчення -у (-ю): <i>полковнику, Василю, батьку, діду, товаришу;</i> -е: <i>пане, Богдане, брате, Степане</i>	Іменники III відміни мають закінчення -е: <i>радосте, любове, юносте</i>

3 Прочитай і перебудуй речення так, щоб підмети стали звертаннями. Схарактеризуй речення за метою висловлювання. Виділи граматичні основи.

1. Учні не повинні відповідати образою на образу. 2. Новачки не соромляться звернутися по допомогу до батьків, друзів, шкільного психолога. 3. Школярі повинні пам'ятати, що шкільні проблеми можна розв'язати.

- Склади схеми речень із звертанням.

4 А. Прочитай і відредагуй словосполучення. Запиши їх у формі кличного відмінка однини.

Пану лікарю, молодий хлопецю, пане ректору, шановний слухачу, товаришу командиру, вірний другу, добрий знавеце, пану депутате, добродій директору, пану кравець, панна Ганна, Віоріка Дмитрівно, другу Семене, Олегу Романовиче.

Б. Постав у формі кличного відмінка звертання Марія Степанівна, Сергій Петрович, Ігор, Олег, друг, подруга, використовуючи формули мовного і мовленнєвого етикету: шановний, вельмишановний, любий, дорогий, поважний.

Правила мовного етикету

- Намагайся говорити правильно, літературною мовою
- Не засмічуй мову словами-«паразитами»
- Говори виразно, розбірливо, чітко
- Вживай формули мовного етикету
- До всіх незнайомих і старших людей звертайся на «Ви»

5 Прочитай прислів'я. Чи є правила мовного етикету усної народної творчості актуальними й сьогодні? Аргументуй.

Всякому слову свій час. Не хочеш почути дурних слів, не кажи їх сам. Треба знати, де що сказати. Що маєш казати, те наперед обміркуй. Ніщо не коштує так дешево і не ціниться так дорого, як ввічливість.

Життєва ситуація

Телефонна розмова – найпоширеніший вид спілкування в сучасному повсякденному житті. Сформулюй і запиши якнайменше три правила дотримання телефонної розмови.

ПРАЦЮЄМО В ПАРАХ!

Передайте телефонну розмову між двома друзями / подругами про плани у вихідні. У репліках діалогу використовуйте поширені та непоширені звертання. Зверніть увагу на дотримання правильної інтонації.

Іноді звертання важко відрізнити від підмета. Щоб їх розрізнити, спробуй замінити іменник у реченні особовим займенником *він, вона, воно* або *вони* в називному відмінку. Якщо така заміна можлива, то це підмет, якщо ні – звертання. Також звертай увагу на присудок.

Порівняй: 1. *Люблять свою Вітчизну діти.* 2. *Любять свою Вітчизну, діти.* Сказати «любять ... вони» не можна. Отже, у першому реченні іменник *діти* – підмет, у другому – звертання.

- 6 Склади по два речення з пропонованими словами так, щоб в одному вони виступали підметом, а в іншому – звертанням.

ЗРАЗОК:

Вулицею йдуть люди. – Люди, бережіть нашу Землю!

Учні, батьки, учителі, громадяни.

Звертання може стояти на початку, в середині і в кінці речення. Під час вимови звертання виділяється голосом, а на письмі – комою або знаком оклику.

Слово, моя ти єдина зброя, ми не повинні загинуть обоє (*Леся Українка*). Бо кажуть, **дитино**, що мова наша – солов'їна (*І. Малкович*). Ти стара і вічна мова. Ти могутня, **рідна мово!** (*І. Багрянний*)

- 7 Склади речення зі словами так, щоб вони виступали звертаннями. Розташуй їх в різних частинах речення (на початку, у середині чи в кінці).

Моя мрія; рідний край; держава.

З ТЕОРІЇ ЛІТЕРАТУРИ

Сюжет і розвиток конфлікту

У художньому творі основна суперечність між дійовими особами, яка призводить до боротьби між ними і до розвитку сюжету, називається **конфліктом**.

Конфлікт – це зіткнення, протилежність, протиріччя між характерами, або характерами і обставинами, або всередині характеру, що лежить в основі дії.

Конфлікт розвивається в міру руху сюжету. Стадії розвитку конфлікту називають сюжетними елементами. Це відомі нам: експозиція, зав'язка, розвиток дії, кульмінація і розв'язка.

Конфлікт – основний рушій сюжету. Що глибші суперечності, то гостріший конфлікт. Що гостріший конфлікт, то динамічніше розвиваються події у творі.

У великих епічних творах звичайно буває основний і 2-3 допоміжні конфлікти.

Конфлікти за своїм характером умовно поділяються на 3 різновиди:

- **Соціальний** – суперечності між різними суспільними класами в класово-антагоністичному суспільстві або між людьми, що мають протилежні точки зору на певні соціальні явища;
- **Побутовий** – незгоди на ґрунті приватної власності;
- **Соціально-психологічний** – виявлення суперечностей у світогляді персонажа, викликаних суперечностями в суспільному житті – суперечність між особистими прагненнями героя та громадським обов'язком.

Панас Мирний (1848-1920)

Прозаїк, драматург. Панас Мирний – це літературний псевдонім Панаса Рудченка. Він був одним з найбільш плідних українських письменників свого часу, написавши 718 оригінальних та перекладних поезій, 9 драм, 69 великих та малих прозових творів, 40 прозових уривків без назв – усього понад тисячу творів. Однак лєвова частка його доробку залишилася в рукописах, і це давало підставу стверджувати, нібито за чотири десятиліття своєї літературної праці він написав не так уже й багато.

Найбільш відомі його оповідання «Морозенко», «Лихий поплутав», повісті «П'яниця», «Лихі люди», «Голодна воля», новели «Лові», «Сон» та п'єса «Лимєрівна». Також письменник є автором двох романів: «Хіба ревуть волі, як ясла повні?» (спільно зі старшим братом) та «Повія».

Панас Мирний закликав до боротьби за свободу і рівноправність жінок, виступав проти заборони вшанування пам'яті Тараса Шевченка та вів громадську діяльність під власним іменем, довго не розкриваючи свого літературного псевдоніма.

Морозенко

I

– Спи, Пилипку, спи! Он чуєш, яке надворі схопилося! Гуркоче, гуде та виє... Розгулявся Морозенко! Нема впину старому дідузі: аж пищить усе, а він, немилосердий давить... Знаєш Оленчиного Андрійка? Вкусив бідного за пальчик, аж ногтик побілів, пучка опухла. Тепер мати його і вовтузиться з ним: не знає, сердешна, яку йому пораду дати. Почне одтирати – Андрійко плаче: пальчик болить; давай хукати, одігрівати, а хлоп'я ще дужче займається... А все через те, що не слухав матері. Мати казала йому: не ходи, синку, надвір – Морозенко лютує! – а він не послухав, пішов. От і вкусив його Морозенко за пальчик. А тепер обом лихо: Андрійкові лихо – пальчик болить, а матері друге – Андрійко нездужа!

Так звечора на Меланки казала Катря Зайчиха своєму семилітньому синові Пилипкові, забившись з ним від страшного холоду аж за комин, у самий теплий куточок печі.

Було ще не пізно – тільки починало смеркати, а Катря вже зовсім на піч забралася, не знати від кого їй задля чого сінешні двері закрутила, хатні заціпнула, зняла невеличкий каганчик з полиці, засвітила їй мерщій побралася з сином на піч, захопивши їй світло з собою.

Череп'яний каганчик, що вилупила його Катря з розбитого кашника, з каплею рижієвої олії на дні, ледве блимав у темному кутку своєю сизою горошиною на кінці гнота; пузатий комин заслonyaв той підсліпий світ від хатнього мороку; на печі хоч сякий-такий світ борюкався з темнотою; зате хату окривали непроглядні померки... Видно, світ неохочий заглядати в темні пристановища, де ховаються злидні від холоду! Та їй що там було освічувати! Хатні голі стіни – полупані, мороз повиступав на їх сизим інеєм; чорні двері розмалював він білими візерунками, а на шибках повимуровував цілі барани криги; тала та крига помалу спускалася по стінах аж до долівки чорними потьоками... В кутку під божницею замість стола стояла узесенька примостка на чотирьох паколах, убитих в землю. Не лежало на тій примостці, як у добрих людей буває, ні хліба шматочка, ні солі дрібочка; на двох голих дошках тієї примостки чорніли тільки дірки, де були колись сучки, що повигнивали та повипадали. А вгорі з кутка виглядав невеличкий образ – не знати, святого чи святої, бо на йому малюнок потемнів, позлущувався, одні тільки чорні очі сумно визирали з пожовклого обличчя, немов скаржилися на холод та голод, що доводилося терпіти хазяїнам хати... А насупроти столу, між череватою пічкою й другою стіною, притулився піл з чотирьох тоненьких драничок, таких хистких, що вони хиталися та вгиналися їй тоді, як хто до їх підходив, немов перестерігали не накладувати на їх нічого, щоб, бува, не проломилися. Та на їх і не лежало нічого – пустісінькі та голісінькі, як і та гола та дебела жердка, що висіла в кутку над полом. І навіщо її там привішено? Удень, правда, на їй бовталось лихе ряденце, а на ніч вона зоставалася голою дровенякою, причепленою наче на те, що коли кому заманеться, було б де повіситись. І диво дивне! – як се Катрі ніколи не западала така лиха думка, коли кругом неї було таке убожество непроглядне, нужда та недостача безмірні, холодні та голодні злидні.

Одначе то б було ще дивніше, якби в Катриній голові заклонулась така чорна думка вночі на Меланки, якраз перед Василем! Всякому звісно, що в ту ніч старий рік кінчається, а новий зачинається. На віки вічні старий зникає, занесе з собою і добре їй лихе, приховає пережите їй перемучене і стражданням закручене; а коли що їй зоставить у людській схованці-споминці, то все ж то буде не кипуче життя-страждання, а тільки спогадка про його, не живе в'їдливе лихо, а тільки його холодна облуда. Натомість Новий рік прийде, нові надії принесе з собою, а за ними, може, хоч невелику крихітку щастя. Та багатому багато його треба, а бідному їй то гаразд, коли буде що на завтра кусати, буде чим забезпечитись від холоду!

У Катрі всі ті запаси якраз на Меланки вийшли. Ще з осені вона з ними тяглася та держалася, – скупилася і хлібом, і топливом, думала перехопитись через зиму. Та ба! Об різдві вона побачила, що не тільки через зиму, а хоч би через святки перехопитись... «Тільки б через святки! – дума. – А там робоча пора настане. У багатих людей назбирається немало чорної одежі, поношеного білля, треба його попрали. Піду до кого, або хто покличе – може, хоч на хліб перепаде! А може, в

кого трісочок або кізячків випрошу, буде чим у хаті прокурити. Так і перетягну через зиму, – аби через свята!»

І ось сьогодні вдень Катря послідню мисочку борошенця витрусила, щоб спекти сяку-таку перепечайку, послідне полінце спалила, щоб спекти її, послідній бурячок у борщ покришила, послідню пучку солі в його вкинула... «Очистилася! Зовсім очистилася. Назавтра хоч і в рай святий, то чиста!» – думала Катря, пораючись біля печі.

Поки серед череню лежало трухле полінце, дожидаючи підпалу, Катря була ніби покійна. Правда, чорні думки й тоді вже снували по її обличчю, нерадісно світили карими очима. А як вона запалила останнє полінце, як огненні язики охопили його кругом, то їй здалося, буцімто її серце горить-палає. А як почав борщ укипати, то в її серці такі кип'ятки піднялися, що як вона не кріпилася, а не вдержала...

– Пилипку! Синочку мій! Що ми будемо завтра їсти! – скрикнула вона, і гарячою течією гірких сліз полилися ті кип'ятки з очей додолу...

Пилипко підскочив до матері, припав до її обличчя й тихо промовив:

– Цить, мамо, цить! Завтра, мамочко, Новий год... Я завтра піду до хрещеного батька посипати... Дасть мені батько сороківку грошей, а дядина велику паляницю, ще й ковбасу на придачу... От й буде нам що їсти. А на гроші топлива купимо... багато-багато, щоб на всю зиму стало!

Катря втихомирилася. Та як же було й не втихомиритися, коли син обіцяє такі багаті приноси?

А Пилипко, як тільки знову заклопоталася мати, вже й з хати махнув.

– Куди ти, розхристаний та неодягнений? Мороз надворі лютий! – крикнула вона йому наздогінці.

– Я на хвилиночку, мамо... Я зараз і вернуся.

Справді, Пилипко не забарився. Вскочив у хату, як пуп, синій, зубами цокоче.

– А що, не я тобі казала: не йди! І куди ти ходив?

– Я за пашнею, мамочко, бігав.

– За чим?

– За пашнею. Сусідній хлопець обіцявся пашні на посипання дати. Я до його бігав. Ось вона, так з рукавичкою й оддав, – хвалиться син, показуючи матері рукавичку. – Та тут, мамо, не тільки пашня, і горох є, і квасоля – всього насипав Федір!

– І куди ти, сину, підеш по такому холоду?

– Як куди? Кажу ж: до хрещеного батька.

– Господь з ним, дитино моя! Хіба близький світ до його тьопатися? Як через ліс, то три, а шляхом – п'ять верстов буде... Ще змерзнеш у дорозі!

– Я змерзну?.. Та я літом було на одній нозі до його дострибаю!

– То літом, сину, а се зимою. Шляху немає, сніги глибокі, загрузнеш де-небудь та й не вилізеш. Не ходи, мій голубе! Хай, як потепліє, тоді підеш.

– А що ж ми завтра будемо їсти! Чим хату натопимо? – спитався син, зазираючи матері в очі.

Вона аж стріпнулася, мов хто колючу голку встромив у її серце. «Боже мій, у такі літа та чим свою голівоньку він клопоче?!» – подумала вона, ледве здержуючи сльози. І, пригорнувши сина до себе, почала його умовляти:

– Не клопочи, сину, про завтрашнє – господь милосердний об нас поклопоче. Ти в мене малий, одна в мене втіха й надія. Не доведи боже, лучиться що з тобою недобре, навіщо тоді й мені на білому світоньку жити? Не ходи, синку!.. Не ходи, моя дитино рідна!

– Я б, мамо, й не пішов, так як же Федорові рукавичку назад вертати? Ти, – скаже, – не ходив; ще сміятися буде.

– Ми пашню висиплемо, а рукавичку оддамо. Не ходи, мій голубчику! Ти ж в мене слухняний, послухайся мене: не ходи! – І почала голубити Пилипка.

– Ну, добре, не піду вже, тільки не вбивайтеся так, мамочко! – упрохував вже Пилипко матір, цілуючи її і в лоб, і в щоки.

Катря наче заспокоїлась, а проте неймовірна думка не кидала її голови, клопотала її. Вона знала свого Пилипка, який він вразливий до чужого горя. То ж до чужого, – а до свого? Хіба він не чув, яким вона несамовитим голосом заволатала, останні запаси витрушуючи на сьогодні? Хіба він не бачив по її заплаканих очах, яка різуча мука на сто крат крає її серце? Хіба вона не знає, як ті сльози та мука боляче впинаються в його жалісливе серце? Та він на що хоч піде, аби його мати не плакала. Він і обдурити – обдурить, аби її заспокоїти.

Вона не помилилася. Пилипко, вмовляючи матір, тільки заспокоював її. В його малій голівоньці гвіздком стриміла думка: от хоч би що, а піти посипати! І торік він ходив, ще меншим. Хрещений батько дав йому сороківку грошей. Шагів з п'ять він випосипав по селу. То ж торік було, тоді він був малим, а тепер... Тепер він дядині скаже, що в їх нічого їсти. Дядина – добра людина, надає йому й хліба, й ковбас. Ото він звеселить матір, як нанесе додому подарунків! «Мати стращає, що я замерзну. І чого б я змерз? Та я як чкурну, аж закурить! Мені аби з хати вибратись, щоб не запримітила мати, а там...»

– Ти б синку, сьогодні віддав Федорові рукавичку, – трохи згодом почала Катря. – Ну, я сама спорожню та й віднесу назад. Скажу: у нас своя є... Дай сюди рукавичку!

– Так я, мамо, похвалився Федорові, що в нас рукавички немає. Хай я завтра в обід сам йому віддам, а то в брехунах зостануся.

– Ну, добре. Хай і по-твоєму буде! – одказала, зітхнувши, Катря й почала в хаті поратись.

Пилипко собі буцім загрався, а тим часом пригадував, куди б його заховати рукавичку, щоб мати не побачила. Він тепер каявся, що похвалився матері про неї. Не похвалився – мати б нічого не знала, не клопоталася, а тепер не одстане, одне товктиме: не ходи та не ходи.

Тільки що мати вийшла чогось надвір, він зразу схопився, метнув очима по хаті, побачив непримітне місце між піччю і паколом від полу і мерщій туди рукавичку.

– Сиди там та не писни! – скрикнув на неї й посваривсь невеличким пальчиком, мов на кого живого.

Рукавичка виставила до його напалька, наче, глузуючи, дражнила: отже, візьму та й похвалюся! От тільки мати на поріг, а я зараз їй на очі.

– Бач, яка осоружна: я її прошу, а вона мов нарощне виставляється!.. Підожди ж ти!

І він побрався аж під піл, щоб переховати рукавичку.

Катря, вернувшись знадвору, здивувалася: «Де се Пилипко, куди йому дітися? Чи не на печі?» – подумала і, не сподіваючись нічого, підійшла до полу, зазираючи на піч.

– Сину! Де ти? – спитала.

– Гарр... – загаркав Пилипко з-під полу, вдряпнувши матір за чобіт. Катря з жаху одскочила аж насеред хати.

– Ненечко! Матіночко! Злякалися? – вискочивши з-під полу, скрикнув Пилипко й повис у неї на руках.

Він усміхався до неї і рожевим своїм личеньком, і ясними оченятами, і білими, мов жорновки, зубенятами.

– Нехай тобі, сину, добро сниться, як ти злякав мене! – промовила вона, піднімаючи його вгору, і пригорнула до себе.

Пилипко вчепився за материну шию руками, припав до неї головою і так утішно на всю хату залився! Не маючи з ким погратися, він пустував тепер хоч із матір'ю.

Мати собі раділа. Хай дитина краще бавиться, ніж буде сушити себе важкими думками. Поцілувавши сина в лоб і в розхристану голу душу, аж тричі міцно поцілувавши, вона донесла його до полу й, положивши на тонкі дранички, ще раз поцілувала. Не знать, де й ділася недавня туга, сум та журба гірка.

– Моя дитиночко рідна! Мій синочку коханий! Краще так забавлятися, ніж підеш куди не знать за чим! – нагадала знову Катря.

– Та я ж вам казав уже, мамо, що не підуду! Які-бо ви неймовірні! – обізвався він з докором.

– Чую, чую, моя дитино! Я знаю – ти слухняний, ти послухаєш своєї матері! – палко шептала Катря, а проте думка про синові заміри не кидала її голови.

Вона зійшла до неї й тоді, як Катря послалася й лягла з сином спати. Через те вона й на добраніч загомонила з сином: щоб одвернути його від його заміру йти посипати, стала лякати Морозенком, що вкусив Оленчиного Андрійка за пальчик.

– Та я, мамо, не боюся Морозенка, – одказав Пилипко, – не страшний він мені! Андрійко малий, не знав, що робити, то він його і вкусив за пальчик, а я не боюся його!.. Якби він став мене кусати, то я б його по зубах, по зубах!

– Ні, сину, і ти бійся його, хай йому всячина! Може б, і Андрійко оборонився, якби знав, коли він нападеться, а то він завжди підходить крадькома. Вкусить та й подався далі!

– То як же від його, мамо, й устерегтися, коли він такий? Ми оце тут поснемо, а він підкрадеться та й покусає.

– Тут не покусає, сину, бо тут тепло. І зуби в його розтануть, як він підкрадеться до нас.

– А де ж він живе? де його хата? – спитався Пилипко.

– Надворі, сину. Де віхало найстрашніше та холод найлютіший – там його й хата...

– Як же він не змерзне, мамо? Ти кажеш, що він старий, а от не боїться холоду.

– Чого ж йому боятися, коли він й є сам холод.

Пилипко задумався. Дивно йому й чудно йому. Він знає, що таке холод, він бачив не раз і віхало. Непривітне все те, дошкуляє. Отже, щоб то було старе або молоде, він не знає, – щоб мало обличчя, не бачив, – а от мати дідуганом Морозенка взиває. Він знає й діда старого, горбатого, з білою бородою і запалими підсліпуватими очима. Отже, то дід добрий – нічого не зашкодить, а от Морозенко, – каже мати, – кусається.

– Мамо! А бачив хто Морозенка, який він?

– Не знаю, моя дитино. Я не бачила, то й не знаю. А люди кажуть, що він старий-старий та кремезний... Голова з гору, замість волосся вкрита снігом, а борода сплетена з довгих-предовгих вістряків, що намерзають у ясний день під стріхами. А ніщо так у його, як зуби! Наче голочки, гострі, тонкі, непримітні; він як кусає ними, то впускає в тіло. Через те воно так і болить та трудить, як він вгородить в його свої зуби!

– І очі є в його, мамо?

– Є, сину! Кажуть: очі в його з криги, білі та блискучі, от як тонкі скалочки з льоду бувають, тільки замісто чоловічків в їх холодні огники світять. Страшні такі очі, крий господи! Як наведе він ними на кого, так наскрізь холодом і прониже!

– А ноги він має? І руки?

– Є ноги й руки. Ноги в землі, не видно, а руки – довжелезні хапала, він ними завжди махає. Холодом дихне, а руками махне, – так по всьому світу снігом та холодом і стеле. А як розсердиться чого, то ще дужче руками замахає, – тоді вже ціле віхало здіймає.

– Нехай йому всячина, який він страшний, мамо! – глибоко зітхнувши, мовив Пилипко.

– Страшний, сину... А найстрашніший малим діткам. Він їх любить кусати, а часом і зовсім собі забирає.

– Я ж, мамо, не малий, мені його нічого боятися.

– Бійся й ти, синку. Ти великий на те, щоб тебе вгору підняти або матері на руки взяти, а Морозенкові ти саме впору. Таких, як ти, він найбільш полюбляє. Часом, буває, ви вискочите надвір, то він зараз і почне з вами загравати: за пальчики кусає або за носа ловить, а то на щоці вліпе такого холодного поцілунка, що від його аж шкіра побіліє, а потім геть злущиться. То ж, коли він вас в селі недалеко від домівки застукає; а як – не доведи боже! – де в голому полі або в лісі заскоче, то там вже й душу витягне.

Пилипко замовк, притаївши духа; мовчала й Катря. Завдавши синові такого страху, вона була певна, що він побоїться піти посипати, їй тільки того й треба, щоб він не зірвався в такий холод в таку далеку путь! Їй самій, привичній до всякої лихої години, й то часом аж плач бере, як вискочить надвір. А то ж то йому, малому! – без одежі теплої, без чобіт добрих. Хай трохи попомліє душею від страху, а як засне, переспить. Страх минеться, забудуться ті страховища, що душу лякали, сон своїм спокоєм все те заснує, а все ж зостанеться споминка про ту страховину, й та споминка одсахне сина від лихого заміру.

Вона глянула на його. Пилипко не спав, лежав тихо; широко розкриті очі направилися в куток печі, він ними й не змильне, так дивиться прикро. Куди він дивиться? Що він там вбачає? – Він нікуди не дивиться. Погляд його ганяється за таємною думкою, що стоїть перед ним нерозгаданою марою, як той нерозгаданий страх, що опанував його душу й серце. Що воно, відкіля воно, не питаєте! Чутно тільки, як оте страховище пронизує його мале серце, як воно кидається в кожній жилочці, озивається в кожному суставі. Отже, назвати його не підбереш слова, піймати й розглядіти не натрапиш часу. Так пробігає блискавиця через наше тіло, незчуєшся, звідки світне, пониже і не знаєш куди зникне.

– Синочку! Пізно вже... ти спав би. Ну, я тебе перехрещу, щоб ніщо лихе до тебе сонного не приставало, – мовила Катря, дивлячись на замислене личенько Пилипкове, й почала його хрестити, а перехрестивши, здавила злегенька за носик. Пилипко усміхнувся, повернувся боком до матері. Тиха дрімота почала його колихати, злегка закриваючи очі. Незабаром після того він заснув.

II

Приспавши сина, зосталася Катря одна із своїми думками самотніми. Невеселі вони були в неї! Та й кому зійде на думку радість, коли на завтра нічого їсти, нічим в хаті прокурити в люті морози? Як не забивай собі баки іншими гадками, а думка про щоденні потреби скаредного життя верне тебе до його, почне крутити та вертати коло його, – от як крутяться голуби над пожежею. Дарма їм, що посмаляться крила; байдуже, що незабаром огонь пожре їх захист, оселю: несподіване

страховище вабить їх, тягне до себе. Кругом чорний морок, димище та курище розіп'ялося, а під ними так видно та ясно! Доки сили стає, шугають вони, сполохані з гнізд своїх, над широким полум'ям, в диму та курищі, в гарячій від палу повітрі, поки не посмаляться. Тоді від знемоги опукою падають у жарке вогнище.

Чоловік – не птиця, Катря – не голубка. Хоч кругом неї вихорілась пожежа злиденного життя, душила димом та чадом її знеможену душу, хоч в тому чорному диму й крутились та вертілись її самотні гіркі думи, – та не падали вони на вогнище, не смалились і не горіли, а ще більше розпросторювались і гуляли собі по волі – не на безкраїм просторі, а в холодній хатині, б'ючись об сирі стіни, заглядаючи в голі кутки, прислухаючись до пекучих перебоїв серця. То їй вчувалася своя голодна печія, то синів безпомічний викрик: «Мамочко, їстки хочу! Мамочко, папки! Мамочко, змерз – холодно!»

Ну що, справді, дасть вона завтра синові їсти? Чим прокурить черевату піч, щоб обігріти його, малого? Піти в кого позичити? Хто ж їй позичить? Чи, може, христа ради руку простягти? Хто ж на те зверне увагу? Гладка, скажуть, не хоче робити та в старці пошилася! Ну, та, може, хто й зглянеться, зарятує на день або другий. А там же? А далі? Коли б вона сама була, то байдуже їй журитися. Хіба мало високого дерева в лісі, глибоких ополонки на річці? Тільки б, може, нагнулася довга гілка над тілом або зашуміла вода попід льодом, сердячись, що хтось незвичайний зрушив її сонний покій. А от біля боку лежить її втіха й надія, спочиває її крихітка серця, що вона з таким болем одірвала від свого й пустила на світ окремим життям. Все на світі переживеться й минеться, все замовкне, як і ми самі замовкнемо; все зникне, як тінь та, коли ми очі закриємо, одно зостанеться – воно, наша частка, що зв'язує мертвого з живим, нагадує живому про помершого, та нитка, що тягнеться без перериву через сотні, тисячі віків. Не дай господи, вона перерветься!

Через те Катря більше боліла за сина, ніж за себе. Та й чого їй за себе боліти, коли все, що було доброго та живого в душі, так перетрухло та перемліло, такою корою покритося, що нічому вже проломити її.

Чого тільки вона не пережила на своїм віку, не звідала? Десяти літ вона зосталася сиротою, без батька, без матері, в панському дворі. Не на те примостила її доля там, щоб на волі рости, як билина в полі, а щоб підставляти свою спину під нагальну працю, томити свою сирітську голову чужими клопотами, вислухувати докори та нарікання, скоштувати стусана й духопелика від кожного, в кого зашверблять руки. Батька її ще замолоду в москалі віддали, щоб знав, як треба користися кріпацькій долі, а мати сохла та скліла, поки зовсім не зоскліла, покинувши на білому світі одинадцятилітню сироту. Зосталася вона одним одна із Зайцевого роду. Були, правда, дядьки та тітки з матернього боку, та ті за двором жили, а туди заходили тільки вряди-годи, щоб часом поманити її сухарем з остюками. Була ще в неї хрещена мати, що коли-не-коли мила й чесала її, та були панські індічата, що вона пасла малою, а більше нікого близького не було. Індічата їй найближчі були. Вона з ними росла, ними втішалася. Оце набере в пазуху невеличких індічат та й майне з ними по степу. Старі індіки курлюкають, женуться за нею. А вона, наче вітер, степом гуляє, заливається реготом, бо індічата, підскакуючи в пазушині, лоскочуть її попід боками. А як побільшають індічата, почнуть добиратися ростом до старих індіків, то вона почне на їх гукати, свистати, – і знову регоче, коли вони до неї, наче москалі на муштрі, всі разом забелькочуть. Дурниці, дитячі забавки та витребеньки, за які не раз птичниця чесала руки об її спину. Сількісь! Коли та дурниця забавляє нас, тішить, то чом же й не потішитись

нею? Хіба не так само бавляться люди, ганяючись за достатком, почотом, славою? Та сама дурниця, тільки іншої пори, інших літ... Одно тільки: невеличка Катруся, бавлячись з індичатами, сама себе забавляла, й від її іграшок не було нікому ніякої втрати, хоч птичниця, засилаючи духопелика, і гукала щосили: «Ти ж, сучко, напелехавши повну пазуху індичат, подавиш їх!» А ми, ганяючись за достатком, почотом та славою, так часом бавимось з людьми, що від наших забавок буває їм дуже солоно!.. Нам байдуже про те, як було байдуже й Катрі, чи краще індичатам по степу біля старих індиків бігати, чи в її пазушині пищати. Вона знала одно: се її забавляло, вона й бавилася. Маленька, дурненька! Та й тепер, видно, вона не порозумнішала, бо, пригадавши давне, трохи не скрикнула: «І чому я довіку не зосталася невеличкою дівчинкою з невеличкими індичатами?!»

Так думала Катря, та не так судила їй мачуха-додя.

Минуло їй п'ятнадцять літ. Вона тільки-тільки що стала розпускатися, як та рожева квітка вранці на зорі, стигнути й наливатися, як червонобокi яблука об спаса. Ясне сонце та запашне степове повітря допомагали роботі дівочьких літ. Висока Катря та брова, на лиці, як калина, чорне волосся, наче хміль, кучерями обвиває її голову, карі очі так утішно виглядають з-під довгих вій, загара на обличчі доводить, що не буряковий квас, а гаряча кров дзюрчить у її жилах.

Раз її вгледів пан – і... Катря від індичат пішла в горничні. Вона не скаже, щоб там їй жилося погано: було їй вдоволь і пити, і їсти, і в чому походити; одно тільки – не було волі! Їй хотілося, як тому вітрові, по степу ганяти, надихатись польового повітря, щоб аж у грудях займалось, нажаритись на сонці палючому, що як не займеться!.. А вона мусила сидіти в чотирьох стінах та хіба коли-не-коли по садку походити, в холодку та в тіні, куди тільки крізь густе гілля пробивається ясне сонячне проміння. Польова билина, вона не призвичаєна до густої садової тіні. Чорна загара геть спала з її повного виду – білий він у неї та свіжий, мов пелюсточка з рожевої квітки; волосся від пахучої масті та щоденного вичісування вирівнялось та вигонилось – не стирчить на голові кучерявим хмелем, а гладенько причесане, рівно облягає кругом її білого чола, сама вона ще піднялась, вирівнялась, налилася, немов обточена стала, – очей не одірвеш від неї!.. То все було зокола. А що було на душі в Катрі, що заводилось у її серці? Вона нікому не казала, та її ніхто й не питав. «Яке несподіване щастя випало Катрі! – гомоніли дворові. – Що було з неї, а чим тепер стала? Сказано – не родись вродливим, а родись щасливим!» – «Брехня! – думала Катря, – через ту вроду не маю я щастя зроду!»

Незабаром після того вийшла воля. Все зашуміло кругом, прорвалася гребля людській сподіванці на краще життя. Цілі довгі віки мостили та гатили її, держали в запруді ту велику воду, а се вона зразу прорвала ту міцну греблю й понеслася широкою течією по селах, хуторах. На дивовижу всім дворовим, винесла та течія і панську горничну Катрю з двору на волю! Кріпаки за те трохи її на руках не носили. Сказано: своя кістка, своя кров! Не обросте вона жиром у розкошах – до свого рідно обізветься! Були, правда, і такі, що казали: «Дурна, дурна Катря та нерозумна! І що б там з нею сталося, якби вона зосталася в дворі? Ні, заманулося свого хліба, волі! Побачить, яка та воля, як не раз, не два голодна й холодна посидить!» Отже Катря не потурала на те: їй притьмом захотілося волі – й вона попливла за тією бурливою течією, що, знявшись з дворів, понеслася по всьому широкому краї, вигукуючи та викрикуючи: «Хоч гірше, аби інше! Буде нашим ворогам чужим потом умиватись, нашою кров'ю впиватися!»

Пішла Катря в село до дядька та дядини, та недовго була в родичів. Не їй, молодій та дізнавшій розкоші, було миритися з тим мозоляним хліборобським життям, до якого прикрутила доля її родичів. Ще поки стояла весна красна, з теплом привітним, з цвітом розкішним, з запашними лугами та степами, вона по них швендяла, пригадуючи свої дитячі забавки. А як настали жнива, з довгими палючими днями, невеличкими короткими ночами, з важкою похопливою роботою, то їй стало невміч: удень немилосердно сонце пече, стерня в руки й ноги коле, нагальна праця з ніг валяє, а нічка прийде, – хвоста того заячого коротша, – ні виспатися, ні одпочити як треба!.. Насилу Катря одбула жнива та й подалася з села в город, де стільки галасу та гомону, дива та чуда всякого. Село, риучись у своїй чорноземлі, серед підметів та городів, гаразд не зрозуміє городського життя. Байдуже кротові, що поверх його узенької нори привітно сяє ясне сонечко, а в прозорому повітрі літають і радісно щебечуть усякі пташки! Дарма й сонцеві, що в глухих нетрях землі риється якесь сліпороде звір'я: хай собі риється та підпушує землю, на котрій тепло, поєднавшись з світом, зародить таку буйну рослину! Сількісь і пташкам – відкіля береться їх живність: куди оком не скинь, де не приткнись – всюди її багато; а коли хто зжене з одного стебла, то недалеко й друге – тільки знятись та перелетіти! Всякому своя доля: один рук не докладаючи працює, а другий його працю без клопоту поїдає!

Катрі спершу сподобалось городське життя: хатня робота не важка, зайвого часу чимало і дива всякого багато. А до того ще, вродлива та при здоров'ї, Катря кидається кожному в очі. Витріщаються підсліпі очі, уздрівши перед собою польову квітку: загра-затіпається порожнє серце, як заманячить перед ним брова дівоча постать. Не дивно, що Катря не мала одбою од улесливих речей та здивованих очей. І москаль серед муштри до неї бровами моргає, і шевчик або кравчик посила їй навздогінці такі солодкомовні привіти, що в неї аж дух спирає в грудях, і блідолиці паничі, стрінувшись з нею, оживають, проясняються й геть-геть проводять її своїми очима. А Катря землі під собою не чує!.. Ой, стережися, польова пташко, знизу блискучих котячих очей, а згори бистрих пазурів хижих шулік! То вони біля тебе ворожать: одні крадькома, попідтинню, а другі звисока, ширяючи в безкраїм просторі синього неба. Кожному хочеться жити, кожному треба житись!

Не вбереглася пташка шуліки, як не вбереглася й Катря своєї недолі. В сусідньому дворі такий хороший панич і такими солодкими медяниками годує! Наїлася Катря тих солодких медяників, – аж тепер їй нудно, як про те згадає. Медяників швидко не стало – панич оженився на панночці, де вона служила за горничну, а їй ткнув у жменю дві червоних бумажки; аж у неї у віччі від них почервоніло. Спасибі й за те! Все-таки не з порожніми руками прийдеться в село вертатись.

Незабаром Катря вернулася до вдови-дядини, що під той час, поховавши чоловіка, одним одна на старості літ зосталася. Спасибі дядині – не прогнала Катрі й, узявши в неї гроші до схову, обіцяла навіть після смерті оддати їй свою хату з городом. Хоч та хата й валилася, а города того жменя, а все ж таки свій захист, своє пристановище. І птиця собі гніздечко звиває.

Оселилася Катря в селі. Пішов кругом гомін про неї; чутно смішки та пересмішки: корисна в городі з'їжа, он які гладкі відтіля вертаються! Слухала те Катря та мовчала, навернула лихо важким гнітом горя та душею мліла. Все, що було в її серці живого, закам'яніло, все, що було в душі доброго, зотліло! Зосталися горе та сльози та... Пилипко з'явився на втіху!

Пилипко її справді втішив. Не було тих любих назвів, щоб вона йому не приклала, не було тих утішних слів, котрими б вона його не взивала! Вночі не спить, його доглядає, вдень серцем за його мліє, коли робота одірве від його на яку хвилину. Нема для неї щастя й спокою, як біля його. Хай собі довгі язики що хочуть говорять: ротів людям не позамазуєш і слухати – не переслухаєш. А воно, мале немовлятко, одна в світі втіха й надія!

Полюбила й тітка мале внуча. Тихе та втішне, воно стало забавкою старій бабусі. Наперобій одна перед другою хапали вони його на руки, носилися з ним; його забавляючи, самі бавилися.

Ото під таким доглядом і ріс Пилипко, піднімався на ноги і став мазуном своїм і чужим. Вздрівши його, чоловік зостановиться, гляне на те пишне панське личенько, ясні блакитні очиці та біле й м'яке, наче льон, волоссячко. «Гарний городський гостинчик, нічого казати!» – подума собі. А жінки аби не спіймали Пилипка, то й з рук не спускають: та вхопить, а друга й свої руки підставляє, щоб перехопити.

Зовсім би добре жилося Пилипкові, коли б було чого уволу їсти. А то не вряди-годи приходилось одним сухарем давитись. Ще поки стара бабуся жила, і сьак і так жилося. Катря піде на роботу – тітка з Пилипком дома. Один бог знає, де вона видирала задля Пилипка шматок м'якої палянички або крайочок булки! А як стара на той світ переставилась, погіршало на сім і Пилипкові, й Катрі. Він сам собі дома голодний та холодний сумує, а вона на чужій роботі серцем за його мліє.

Отак не забарилася Катря перебігти прудкою думкою довгу й родючу ниву свого безталання й опинилася знову в холодній хаті, в тісному куточку на печі, рядом із своїм Пилипком, що назавтра збирався йти до хрещеного батька посипати, щоб принести їй і паляницю, і ковбасу, й грошей.

«Куди йому йти та й у чому його йти по такому лютому холоду?» – подумала Катря. А як же їй справді назавтра бути? Що вона дасть йому завтра поїсти? Чим вона в хаті прокурить? Чи то свята земля давніше запасів більше родила, що їх вистачало? Чи менше їх утрачалося? Чи, може, вона тоді молодша була, щиріше робила, більше заробляла?

І знову невсипуща журба захопила її в свої цупкі обіймища, занудила та затрудила материне гаряче серце, заскреблася червоточиною в попеченій від горя душі, важким гнітом навернула ясний розум. Ні, немає розгадки, просвіту не видно!

– Хоч би що продати!.. – І вона позирнула кругом себе. Підсліпий каганчик ледве ряднина чорніє, простяглася під Пилипком замісто постелі. «Кому вона і на що годиться?» Он невеличка подушечка піддержує його кучеряву головоньку. Вона була колись велика, з пуху, та через кілька літ зносилася, що й не пізнати. Пуху в ній, правда, ще багато: якби розскубати та розбити, і на велику б стало. Замість пуху, напірник можна соломною або сінцем набити – і на соломі щасливому добре спиться. От якби продати! Та кому ж його? Коли? Он ще кожушина вовною вгору, мов вівця, простяглася. Колись за неї двадцять рублів давали. Ще й тепер можна рублів із п'ять зачепити. Та як його без кожушини по такому холоду на роботу бігати! Хоч би потеплішало швидше, в свитці б можна. Застарчила б кожушину. П'ять рублів – гроші: на них би місяців зо два протягти можна, а там потепліє. Хіба однести шинкареві в заставу! А може, там ще що знайдеться? – Каганець почав примеркати: останнє світло в ньому вигорало. По кутках печі стовпились морок та чорна темнота. Катря провела рукою по черені, чи не налапає, бува, ще чого, про віщо вона, може, забула. Мозоляна рука черкнулася об суху глину й загарчала. «Ні, не забула, не помилилась, нічого більше немає!» – подумала вона і глянула на

Пилипка. Сонна дитина тихо лежала перед нею розхристана, розкидана. Катря витягла з-під себе другий край ряднини і вкрила нею сина, поцілувавши його в заплющені очі. Нагорілий гніт блиснув, зашкварчав, сиза іскорка стрільнула вгору і згасла... В хаті зробилося темно, як у домовині.

Катря підвелася, встала й почала спускатися з печі на піл, з полу додолу. Ось вона босими ногами почовпала по холодній долівці прямо до стола. Вхопившись руками за край його, вона звела очі в темний куток. Там нічого нічого не видно. Сількісь: вона знає, що там стоїть образ. Перепочивши край стола, вона одступила ступнів зо два назад і почала хреститись. Міцно зцупивши пучку, вона ще міцніше почала накладати нею то на лоб, то на груди, то на плечі, чутно було глухе постукування серед темноти, а більше нічого. Аж ось почулось важке зітхання, наче дух випирився з тіла. «Господи, боже мій!» – роздався глухий голос у темноті, мов виривався з-під землі. Ще трохи згодом щось посунулось, наче впало. То Катря опустила навколішки й замолилася вголос:

– Господи! Я не вчена тобі молитись, я не зугарна тебе святим словом просити... Я не за себе... Не на мене ти зглянься – зглянься на його... Дай мені пораду в моїм горі... Пошли мені розум добути, чого не стає нам! А ти, мати божа, царице небесна! Заступнице наша! Напути його на все добре, захисти його від усього лихого; від холоду й від голоду, від хвороби та болісті, від наглої смерті!

Далі вона, припавши головою до холодної долівки, замовкла. Вся постать у неї тремтіла, голова трусилася, сльози рясно-рясно посипались з закритих очей.

Хоч зарані заходила Катря висипати ними на Новий рік своє щастя, а все-таки трохи полегшало на душі, як вона нешвидко підвелася з землі. Хоч туга серце, наче в жмені, давила, та не різала його своїми гострими острогами! Поточуючись, наче чмелена, почопала Катря назад до полу й подралася з полу на піч. Помацки налапавши сина, вона обережно перехрестила його і на край подушки рядом з його кучерявою головонькою схилила свою задурену голову.

Чорна, непроглядна темнота стояла кругом. Надворі ревла сердита буря, стугоніла в стіни, стрибала по оселі, вила в димарі, гуркотіла у вікна. Катря не дослухалася. Натомлена важкими думками голова не здужала з дослуханням справлятися, натруджене болістю серце забажало спочинку. Незабаром обгорнуло Катрю німе забуття, захитала дрімота, а міцний сон прикрив її своїм спокоєм.

Збагачуй власне мовлення!

Др́аничок – коврик

Перепича́йка – хлібний вироб

З’їжа – їжа

Че́рень – частина печі

Ві́посипав – пройшов

Напа́лька – палець рукавички

Жорно́вки – (жорна) – круглий камінь для розмелювання зерна

Ві́хало – завірюха, метелиця

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Назви імена батьків хлопчика.
- 2 Хто розповідав казки дитині?
- 3 Чим захоплювалася матір?
- 4 Добери пестливі слова прикметники до слова *ненька* і запиши їх.
- 5 Як жилося Катрі з Пилипком?
- 6 Про що вона думала вночі під Новий рік?
- 7 Чому Пилипко, незважаючи на холодну зимову ніч, вирішив піти посипати до хрещеного батька?
- 8 Які риси характеру виявилися при цьому? Зачитай портрет Пилипка. Визнач епітети, порівняння, пестливі слова.
- 9 Як ставився Пилипко до переживань матері?
- 10 Чого не врахував хлопчик, збираючись в дорогу?
- 11 Яким вважався хлопчику зимовий ліс? Знайди у тексті.
- 12 Які почуття пережив хлопчик?
- 13 Яким уявлявся Морозенко Пилипкові? Чим Морозенко схожий на людей?
- 14 У чому помилка Пилипка?

Ти – творча особистість!

1. Які колискові пісні співала тобі мати? Пригадай, які ти знаєш колискові пісні?
2. Перекажи оповідання за планом.
  - Убога сім'я.
  - Задум Пилипка.
  - Розповідь Катрі про Морозенка.
  - Необдуманий вчинок хлопчика.
  - Загибель сина й матері.
  - Ставлення до героїв твору.

Твої літературні проєкти

1. Які риси характеру ти б запозичив/запозичила у Пилипка?
2. Про що б запитав/запитала у героїв твору?
3. Розкажи про захоплення своїх батьків.

ЦІКАВО

Сам письменник називав себе Панасом Мирним – не мирним. Чому? Бо не хотів змиритися з тією жорстокою несправедливістю, яка існувала в житті, не міг спокійно спостерігати муки простого, знедоленого народу.

Вставні слова, словосполучення і речення. Розділові знаки при них

1 Прочитай і зістав речення в кожній групі. Яке уточнення в основне повідомлення вносить виділене вставне слово чи словосполучення?

1. Я був щасливий. – Я, *мабуть*, був щасливий. – Я, *безумовно*, був щасливий.
2. Линув дощ. – *На радість*, линув дощ. – *Як на біду*, линув дощ.
3. За вікном плакав вітер. *Бувало*, за вікном плакав вітер. – *Як завжди*, за вікном плакав вітер.
4. Дівчата купили книжку. – *По-перше*, дівчата купили книжку. – *Отже*, дівчата купили книжку. – *Таким чином*, дівчата купили книжку.

Вставними (рум. *cuvinte incidente*, рос. *вводные слова*) є слова (словосполучення, речення), які граматично не пов'язані з членами речення і виражають ставлення мовця до висловленого, його оцінку, характеризують спосіб оформлення думки тощо.

Вставні слова не несуть нової інформації, не пов'язані з іншими членами речення, а лише певним чином оцінюють, уточнюють основне повідомлення. Вставні слова (словосполучення, речення) не є членами речення.

Вставні слова (словосполучення, речення) вимовляються зниженим тоном, у прискореному темпі. Перед ними й після них робиться пауза.

На письмі вставні слова (словосполучення, речення) виділяються комами.

Значення, властиві вставним словам, можуть виражатися й цілими реченнями. До основного речення вставне речення приєднується за допомогою сполучника або без нього.

Групи вставних слів і словосполучень за значенням

Групи	Приклади
Виражають упевненість, невпевненість, сумнів у тому, що повідомляється	<i>безумовно, безперечно, без сумніву, певна річ, правда, здається, видно, мабуть, може, очевидно, може бути, либонь, а може, правду кажучи, щоправда, сподіваюся, справді</i>
Виражають задоволення, незадоволення, радість, жаль, здивування	<i>на щастя, на диво, слава Богу, на жаль, як на зло, на сором, чого доброго, як навмисне, як на біду, дивна річ</i>
Указують на джерело повідомлення	<i>по-моєму, по-твоєму, кажуть, як кажуть, мовляв, на мою думку, бачу, по-вашому, як відомо, на думку ..., за словами ...</i>
Указують на зв'язок думок, послідовність викладу	<i>по-перше, по-друге, по-третє, нарешті, до речі, між іншим, крім того, навпаки, інакше кажучи, таким чином, значить, виходить, однак, проте</i>
Привертають увагу співрозмовника	<i>чуєте, бачиш, уяви, зверніть увагу, майте на увазі, між нами кажучи, зрозумійте</i>

Не є вставними такі слова: *навіть, майже, приблизно, принаймні, все-таки, все ж таки, мовби, наче, неначе, немов, ніби, нібито, адже.*

- 2 Прочитай речення. Доповни їх вставними словами / словосполученнями з указанної групи за значенням. За потреби скористайся довідкою. Утворені речення запиши, розстав розділові знаки.

1. Гори (невпевненість) стояли тут поруч. (*О. Гончар*) 2. (Джерело повідомлення) люди жили табунами, спали покотом в млі печер... (*В. Симоненко*) 3. Чим більше темніло, тим вітер (невпевненість) дужчав. (*М. Коцюбинський*) 4. (*Задоволення*) її запросила до себе на село наша старша тітка. (*Леся Українка*) 5. Відступати нам (послідовність викладу) пізно, і (послідовність викладу) немає підстав. (*В. Собко*)

ДОВІДКА:

По-друге, кажуть, здавалось, на щастя, здавалось, по-перше.

- 3 Прочитай і спиши речення. Встав замість крапок відповідне слово чи словосполучення із довідки. Укажи їх групи за значенням.

1. Ластівки низько літають, ..., на дощ. (*В. Мордань*) 2. ..., навіть небо споглядає пишноту саду. (*О. Ющенко*) 3. Хоч, ..., не одразу верховіття я досяг. (*П. Перебийніс*) 4. ..., сором мужикові купований хліб їсти, а своє поле неоране кинути. (*Б. Гринченко*) 5. ..., дощ завжди щастя приносить. (*Г. Коваль*) 6. ..., летимо вже через Гімалаї. (*О. Гончар*) 7. Це життя чи, ..., тільки переліт із весняного гніздечка в осінне? (*Н. Поклад*) 8. ..., гуси врятували Рим від ворогів. (З журналу) 9. Тож, ..., гра була закінчена. (*Б. Олійник*) 10. Чужа душа, то кажуть темний ліс. (*Л. Костенко*)

ДОВІДКА:

мабуть, може, здається, кажуть, признатись, одне слово, власне, за переказом, звісно, кажуть.

- Чи можеш ти прокоментувати прикмету із першого речення?

Потрібно відрізнати вставні слова та їх сполучення від однозвучних слів та їх сполучень, які є членами речення (найчастіше обставинами) або, рідше, сполучниками й тому комами не виділяються.

Оскільки вставні слова, словосполучення не є членами речення, їх можна вилучити з речення, і зміст від цього не зміниться. Якщо вилучити член речення, зміст змінюється.

Порівняймо: 1. *Рушник вишивають на щастя.* - 2. *На щастя, злива скінчилася швидко.*

- 4 Прочитай речення. Запиши в одну групу речення зі вставними словами, а в другу – з однозвучними словами, що виступають членами речення. Поясни свій вибір.

1. Не кожна людина може колись полюбити. 2. Сьогодні, може, наважусь зізнатись Оленці у коханні. 3. Правда змінює світ на краще. 4. Моя подруга прийшла у новій сорочці, яка, правда, мені не дуже сподобалась. 5. Він сидить, заплющивши очі, і йому здається, що він на пасіці. 6. Інші, здається, теж не дуже переймалися нестачею. (*З творів І. Багряного*) 7. Батько може прийти до школи? 8. Там, кажуть, з гір усю країну видко. (*Леся Українка*) 9. Тихе блідо-блакитне море, здається, спить. (*М. Коцюбинський*)

- 5 Склади речення зі словами так, щоб в одному випадку вони виступали вставними словами, а в іншому – членами речення.

ЗРАЗОК:

На диво, автобус приїхав вчасно. – Схід сонця був схожим на диво.

Виходить, по-вашому, по вашому, може, видно, правда, на щастя.

Слова ввічливості теж відносяться до вставних слів: *дякую, будь ласка, до побачення, на добраніч, доброго ранку, вітаю, спасибі, прошу, перепрошую, вибачте.*

- 6 Прочитай і спиши речення, встав пропущені розділові знаки. Усно поясни свій вибір.

1. Того можливо не знайду я слова, щоб наш прекрасний оспівати світ. (*М. Рильський*) 2. І я виходжу в гомін трав і припадаю до сліда, бо значить хтось мене чекав, а може й зараз вигляда. (*А. Малишко*) 3. За східним звичаєм гості не сміють відмовлятися від дарунків, бо то була б господарям образа. (*Леся Українка*) 4. І золотої й дорогої мені щоб знали ви не жаль моєї долі молодії. (*Т. Шевченко*) 5. Лишилася у нас і зовсім це не хиба глибока шана повсякчас до святого хліба. (*За М. Рильським*)

- 7 Випиши з тексту речення зі вставними словами, словосполученнями чи реченнями. Укажи їхню групу.

Рослинний світ – це дзеркало, в якому чітко відбивається ставлення людини до природи. Збіднюючись хоча б на одного представника флори, людство, як стверджують вчені, зазнає непоправних втрат, наслідки яких сьогодні, на жаль, ще важко передбачити. Кожна людина, безумовно, несе моральну й етичну відповідальність перед своїми онуками і правнуками за здоров'я і долю зеленого друга. Бережімо це багатство кольорів, тонів, напівтонів, найгеніальніших ліній, первозданних архітектурних форм, найкolorитніших звуків! Квіти і трави – то, як кажуть, вбрання землі, нашої планети.

Твої літературні проєкти

Чи згоден ти з висловом Платона: «Піклуючись про щастя інших, ми знаходимо своє щастя?». Поясни свою відповідь у міні-творі (7-10 речень). Вживай вставні слова та словосполучення.

Російською	Українською
к сожалению	на жаль
во-первых	по-перше
по словам	за словами
конечно	звичайно
итак	отже
безусловно	безумовно
вероятно	певно, певне, мабуть
к счастью	на щастя
несомненно	безперечно, певна річ, безсумнівно

Іван Франко (1856 – 1916)

Упродовж своєї понад 40-літньої творчої активності Іван Франко надзвичайно плідно працював як оригінальний письменник (поет, прозаїк, драматург) і перекладач, літературний критик і публіцист, багатогранний науковець – літературо-, мово-, перекладо- й мистецтвознавець, етнолог і фольклорист, історик, соціолог, політолог, економіст, філософ.

Його творчий доробок, писаний українською (більшість текстів), польською, німецькою, російською, болгарською, чеською мовами, за приблизними оцінками налічує кілька тисяч творів загальним обсягом понад 100 томів. Усього за життя Франка окремими книгами і брошурами було понад 220 видань, у тому числі понад 60 збірок його оригінальних і перекладних творів різних жанрів.

Він був одним із перших професійних українських письменників, тобто заробляв на життя літературною працею. Нерідко Івана Франка називають титаном праці. Франко на сьогодні є одним з п'яти українських письменників, якого номінували на здобуття Нобелівської премії з літератури.

Добрий заробок

Я чоловік бідний. Грунту нема й крихітки, всего-на-всього одна хатина та й то стара. А тут жінка, діточок двоє, коби здорові; треба чимось жити, треба якось на світі держатися. Два хлопчики в мене – один чотирнадцяти, а другий дванадцяти літ – пастушать у добрих людей, та й за то мають їду й одєжину яку-таку. А жінка пряде, також дещо заробить. Ну, а в мене, старого, який заробок? От піду десь-колись до близького зрубу, наріжу березини та пипнаю мітовки через тиждень, а в понеділок беремо з жінкою по зв'язкові на плечі та й на торг до Дрогобича. Невеликий то з того й заробок, по три, чотири крейцари за мітлу, а панові заплати за пруття, ну, то мало що й лишиться. Але що діяти, треба заробляти, треба як мож своїм світом токанити.

Та й що за життя наше! Бульба та борщ, часом деякі крупи, та й хлібець, який лучиться: житній, то житній, а ячмінний або вівсяний, то й за то богу дякувати. Ще як літо, то півбіди біда. Чоловік дещо заробить у багатшого: тут роїв у пасіці припилнуєш, там у саду ночуєш, коло сіна та снопів поробиш, а ні, то з саком підеш у потік, рибу деяку спіймаєш або досвіта губ деяких із лісу наднесеш, – ну, а взимі всього того нестає. Що від людей за роботу дістанемо, тим і заносимося, а не раз то й голодом дебелиємо. От як-то бідні халупники!

Ну, видите, а ще знайшовся добрий чоловік, що позавидів і нашим достаткам! Дістоді-то: забагато, діду, у тебе добра, розтовстієш занадто, розгуляєшся! Так от тобі на! Та й всипав такого, що господи твоя воля!

Слухайте, як то було.

Іду я собі раз містом, мітли, зв'язані докупи, несучи на дрючку на плечах, іду та й роззираюся довкола, чи не киває хто на мене або чи не кличе де жидівка: «Чоловіче, чоловіче, а чому мітли?». А тут народу довкола, звичайне, торгова днина. Зиркаю я довкола, виджу, іде позад мене якийсь панок, горбатий, головатий, як сова, а очі у нього сірі та недобрі, як у жаби. Іде та все на мене поглипує. Я став, гадаю, може, чого хоче, а він нічого, став і собі та й дивиться в другий бік, нібито йому про мене й зовсім байдуже. Іду я далі, він знов за мною. Мені якось зробилося недобре.

– Пек тобі, бідо! – гадаю собі, – що то таке? – Аж ту жидівка збоку кричить:

– Чоловіче, чоловіче, чому мітли?

– По п'ять, – кажу.

– Ні, як по п'ять? Натє вам три.

– Давай чотири.

– Ні, три.

– Ні, чотири.

Сторгували ми за півчверта крейцара. Я свою в'язанку з плечей, розв'язую собі спокійно, даю жидівці мітлу, – аж ту і горбатий панок за мною.

– Чому мітовки продаєте? – питає мене,

– По п'ять крейцарів, паночку, – кажу. – Купіть, мітли добрі.

Він узяв одну, потребував...

– Так, так, – каже, – нема що й казати, добрі. А ви відки?

– З Манастирця.

– Так, так, з Манастирця. А ви часто мітовки продаєте?

– Ні, не часто. От так раз на тиждень, у понеділок.

– Ага, ага, щопонеділка! А багато так у один понеділок продаєте?

– А як ся трафить, паночку, часом я й жінка попродамо всі, що винесемо, а часом і не попродамо.

– Гм, то ви й з жінкою! Обоє, значить, по отакому зв'язкові виносите?

– Та так, прошу пана. Часом по такому, часом і по більшому.

– Ага, ага! А багато так за тиждень мітовок можете зробити?

– Та то, прошу пана, як до потреби. Літом продаєся їх менше, то менше й роблю.

А восени та взимі, то більше того товару йде.

– Так, так, розумієся! Бо то, видите, я ліверант до цісарських магазинів, то мені би треба таких мітовок багато, так зо сто. Могли би ви на другий тиждень зробити мені сто мітел?

Я поміркував троха та й кажу:

– Чому ні, зроблю. А де пану донести?

– От тут, – каже пан, та й показав на один дім. – Але пам'ятайте, принесіть. Я вам зараз і заплачу. А чому, кажете, одна?

– Та вже як пан стілько беруть на гурт, то я спущу танше, по чотири.

– Ні, ні, ні, не треба, не спускайте! Я заплачу й по п'ять!

– Бог най панові дасть здоров'ячко!

– Ну, ну, будьте здорові! А пам'ятайте, віднині за тиждень приходіть!

Та й з тим словом панок поштільгукав собі кудись, а я лишився. – Ото, – гадаю собі, – якийсь лепський пан, навіть не каже спускати з ціни, а на таку суму мітлів замовляє! Таже то ціла п'ятка буде, господи! А я, прости господи гріха, вже й зачав був зле помишління на нього мати, як він отак за мною стежкував. Ну, дай йому господи вік довгий! Прецінь хоть раз мені добрий заробок трафився!

Швидко я кинувся за своєю старою. Попродали ми свій товар чи й не попродали, купили солі, сірників, чого там іще нам було треба, та й додому. Кажу я старій,

що от так, і так, заробок добрий лучився, буде за що й податок заплатити, ще й для неї на зиму підшиття буде. Вона й собі ж зраділа.

– Треба буде, – каже, – взятися обоїм, а то ти сам за тиждень не зробиш усеї роботи. То я вже своє все відложу.

Добре. Отак гуторячи, поспішали ми троха що не підбігцем додому, щоби, бачите, часу не тратити.

Зараз того ж дня прихопилися обоє, як до гарячого борщу. Пруття наносили цілу стирту, – фабрика в хаті! Я гиллі обламую, вона листя обчімхує, аж їй шкіра з долонів позлазила, а я відтак грубші кінці ножиком чехолю, складаю, в'яжу, держакі стружу – кипить робота. Прийшлося до неділі, ціла сотка мітел готова і в зв'язки по п'ять-двадцять пов'язана. Так уже й приладжено, що кожде з нас бере по два такі зв'язки на перебесаги; через плече ужовка, один зв'язок на груди, а другий на плечі звисає. В понеділок беремо ми добрі дрючки в руки, зв'язки на себе – чеши до міста! Спека така, що крий мати божа! З нас цюрком поти ллюються, в горлі пересохло, ну, але що робити! Коли заробок, то заробок.

Приходимо до міста, всі жиди на нас очі повивалювали. Що то, не бачили ще, щоби хто коли такі великі зв'язки ніс.

– Слухайте, чоловіче, – посмішковуються з нас, – а ви де коні продали, що самі фіру пруття двигасте?

– Чоловіче, чоловіче, – кричать другі, – а в кого то ви березовий лісок купили? Чи ви на продаж лісок березини з бабою до міста принесли? Що хочете за лісок березини?

А ми нічого. Ледве дихаємо, а йдемо, аж очі з голови лізуть. Дав бог, якось ми долізли аж до того дому, де пан казав чекати. Прийшли перед ганок та й телевх обремками на землю, а самі мов неживі попадали на ті оберемки та й відсапуємо так, що аж язики повивішували. Нема, нема, аж тут вікно скрип, наш панище визирає.

– Ага, – каже, – то ви, чловечку?

– Так, прошу пана, то я з мітлами.

– Добре, добре, я зараз до вас вийду.

Запер вікно. Ми чекаємо. По добрій хвилі вийшов.

– Ну, що ж ви, принесли мітовки?

– Так, прошу пана, сто, як пан казали.

– Ага, ага, то добре. Але знаєте що, я їх тепер не потребує, возьміть собі, най у вас іще будуть до якогось часу або й можете їх попродати... А мені як буде треба, то я вам перекажу. А тепер нате вам отсей квіток, покажете війтові, то він уже вам скаже, що маєте робити.

– Ба, а то як, – кажу я. – То пан замовили, а тепер не беруть?

– Ні, не беру, – каже він лагідненько, – бо мені тепер не треба. Але ви не бійтеся, я за вас не забуду. Ось вам той квіток, нате!

– Нащо мені вашого квітка? Що я з ним ізроблю?

– Возьміть, возьміть, – каже він. – А втім, як не хочете, то як схочете. А тепер ідіть собі з богом!

Я вже, правду кажучи, хотів поставитися до нього з язиком, але він обернувся та й шусть назад до хати. Ми зісталися мов водою зілляті. А далі, що діяти, забрали мітли та й пішли на торг, аби хоть що то розпродати.

Аж ось так десь за тиждень кличе мене війт. «Що за біда?» – гадаю собі. Приходжу, а війт смієся та й каже:

– Ну, діду Паньку (мене всі звать дідом, хоть я не такий-то ще й старий), маєш благовісника.

– Якого благовісника? – кажу та й дивуюся.

– А от якого, ади! – та й виняв папір, той самий, що мені той пан оногди давав, розвернув його та й став читати щось таке, що я ані капиночки не зрозумів, крім свого власного ім'я.

– Ба, та що ту таке сказано? – питаю.

– Сказано, діду, що ти великий багач, по сто мітлів щотижня продаєш, гроші лопатою загрибаєш, та й велено поставити тобі отсю п'явку.

– Яку п'явку? – питаю я, вухам своїм не вірячи.

– Аркушок, небоже.

– Аркушок? Ба, та який аркушок? Для кого?

– Ей, діду! Не чинися глухим, коли тобі не позаступало! Адже ж не для мене, а для тебе! Маєш платити попри домовий ще й заробкового податку п'ятнадцять ринських річно.

– П'ятнадцять ринських річно? Господи! Ба, та за що?

– За мітли! Чуєш, що пан комісар податковий подав тебе на аркушок і каже, що ти по сто мітлів на тиждень продаєш.

Я став, як той, кажуть, святий Семен Стовпник, що п'ятдесят літ на одному місці стовпом стояв. Так, якби я чемериці наївся.

– Пане вуйці, – кажу згоді, – я не буду платити.

– Мусиш!

– Ні, таки не буду. Що мені зробіть? Що голий за пазуху сховає? Адже знаєте, що на мітлах я й у цілім році ледви п'ятнадцять ринських зароблю.

– Що я маю знати? Пан комісар мусить ліпше се знати! – каже вїт. – Моя річ стягнути податок, а не хочеш дати, то я здекутника вишлю.

– Овва, шліть хоть зараз! У мене здекутник здохне, заки що знайде.

– Ну, то продамо хату й грядки, а вас на чотири вітри. Цісарське не сміє пропасти!

Я зойкнув мов підрізаний.

– А видиш, – каже вїт. – Ну що, будеш платити?

– Буду, – кажу, а сам собі своє гадаю.

Минули три роки, я не платив ані крейцара. Як приходила здекуція, то ми з бабою ховалися у лози, мов від татар, а хату замикали. То ті здекутники прийдуть, покалатають, покленуть та й потечуться далі. Два рази хотіли добуватися силоміць до хати, та оба рази добрі люди відпросили. Але на четвертий рік урвалося. Ні просьби, ні плачі не помогли. Рештанції на мні назбиралося щось на шістдесят ринських. Наказали з міста зараз ізложити гроші, а як ні, то хату пустити на ліцитацію. Я вже й не тікав нікуди, виджу, що нічого се не допоможе. Ну, та й що? Назначили ліцитацію, отаксували все моє добро на круглих шістдесят ринських. Приходить той день, тарабаняють, кличуть купців... «Хто да венци?» – еге, коли-бо ніхто й стілько не дає. Десять... дванадцять... ледво на п'ятнадцять ринських витягли та й за те й продали. А я в сміх та й кажу до вїта:

– А видите, таки я вас іздурих! Хіба я вам не казав, що голого не обідреш?

А вїт до мене:

– Нехай тебе, діду, мара бере, на який ти спосіб узявся!

Нашу хату закупив жид Йойна на хлів для телят, а ми з бабою, як видите, пішли в комірство. Знов по-старому жиємо, доки бог віку подовжить. Вона пряде, хлопці людську худобу пасуть, а я мітли роблю. Та й якось своїм світом торочимо, хоч і без аркушка.

Збагацуй власне мовлення!

Війт – керівник місцевого управління

Кре́йцари – австрійська дрібна монета

Міто́вка – дряпак, мітла

Комі́рство – наймане приміщення

Та́нше – дешевше

Перебеса́ги – нести що-небудь перекинувши через плече

Ужо́вка – мотуз з пруття або лози

Цю́рком – тоненький струмок

Фі́ра – віз, підвода

Теле́вх – ударити по чомусь

Здеку́тник – збирач податків

Хто да венци – російсько-польський жаргон

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Як жив і чим заробляв на життя дід Панько? (перекажи, близько до тексту)
- 2 Чи сподобався тобі панок?
- 3 А дід Панько? Зачитай його характеристику. У чому проявилася щирість, довірливість селянина?
- 4 Розкажи про підступний вчинок комісара?
- 5 Чому Панько мусив продавати мітли? Чи легко це йому було? Чи поважаєш ти працю діда Панька і його дружини?
- 6 Що викликає у тебе сцена доставки мітел: сміх чи жаль?
- 7 Чиї інтереси захищає війт?
- 8 Як ти ставишся до Панька?
- 9 Чи додержав свого слова пан? Як ти ставишся до пана?
- 10 Чому Панько став жертвою?
- 11 У чому заключається конфлікт твору?
- 12 Визнач тему і ідею твору І. Франка.
- 13 Заповни таблицю.

ВЧИНКИ ВКАЗУЮТЬ

Чесноти діда Панька

*доброта
працьовитість
щирість
відповідальність
довіра*

Вади комісара

*злість
ледарство
підступність
байдужість
обман*

І ВИКЛИКАЮТЬ

...
...
...

...
...
...

Ти – творча особистість!

1. Як ти оцінюєш вчинок діда Панька, який не платив податок, нарахований за продаж мітел?
2. Чи судять людину за її вчинками?
3. Чи можна продавати в наш час: мітли, ...?

Твої літературні проєкти

1. Зроби висновки: Як би ти поступив на місці Панька?
2. Чи погоджуєшся ти зі словами епіграфа?

*Вчинки людини – це дзеркало,
у якому видно її портрет...
(Й. Гете)*

ПОГЛИБЛЮЙ ГРАМОТНІСТЬ!

Речення із звертанням, вставними словами, словосполученнями, реченнями

- 1 Прочитай вірш Л. Лужецької. Виконай завдання, поставлене авторкою. Впиши з тексту звертання й доповни цей ряд п'ятьма-шістьма іменниками у кличному відмінку.

Звертання

Ось тобі, друже, завдання:
від слів утворити звертання.
Країна, матуся, земля,
учитель, синочок, дочка.
Журавлик, лебідка, зоря,
Віталій, Марія, весна.
(Л. Лужецька)

- 2 Прочитай і спиши речення, розстав пропущені розділові знаки. Назви звертання. Визнач, які з них є поширеними та чим вони виражені.

1. Припливайте до колиски лебеді як мрії, опустіться тихі зорі синові під вії. (В. Симоненко) 2. Через тумани лихі, через великеє горе ти світиш мені моя зоре. (Л. Українка) 3. Навчи мене сумнівів мамо вдихни в мої ночі тривоги: у світі не просто, не прямо розбіглися доли-дороги. (М. Руденко) 4. Ви щасливі високії зорі все на світі вам видко звисока. (Л. Українка) 5. Запалай мій вогнику крилатий полум'ям привітним і незлим. (А. Малишко) 6. Хай милі друзі вам щастить у дружбі вірній в праці мирній. (М. Рильський)

- Добери до звертань російські відповідники. Порівняй, як виражаємо звертання в українській і російській мовах.

У російській мові форма слово-звертання збігається з називним відмінком, а в українській – найчастіше з кличним відмінком. Порівняй:

Російською	Українською
Люблю тебя, моя Молдова!	Люблю тебе, моя Молдово!

Ти – творча особистість!

Вислови своє міркування стосовно того, як потрібно звертатися до людей. Яке означення ти використав/використала би до звертання, починаючи лист до мами (тата, бабусі, дідуся, ровесника, учителя)? Які слова найкраще вживати під час звертання до незнайомої людини?

- 3** Склади речення, добираючи звертання до рідних, друзів, на ім'я, до знайомих і незнайомих. Використовуй звертання на ім'я та по батькові, а також *пане, пані, добродію, молодий чоловіче, юначе* та інші, означення *рідний/-а, любий/-а, дорогий/-а, шановний/-а, вельмишановний/-а* та інші.

1. Добрий день вам (тобі), ... 2. Прощайте, ... 3. Живіть в добрі та щасті, ... 4. Вибачте (вибач), ... 5. Уклін земний вам, ... 6. Хай щастить вам (тобі), ... 7. Я люблю тебе, ... 8. Рости здоровим, ... 9. До побачення, ... 10. До зустрічі, ... 11. Будьте здорові, ... 12. На добраніч, ... 13. Доброго ранку, ... 14. На все добре, ... 15. Щасливої дороги, ... 16. Будьте ласкаві, ...

- 4** Уведи вставні слова у подані речення й запиши їх, дотримуючи правил пунктуації. З'ясуй, як вставні слова впливають на зміст речення.

ЗРАЗОК:

Зустрітися з режисером ми не змогли. – Зустрітися з режисером ми, на жаль, не змогли.

1. Для учнів це завдання було непросте. 2. Необхідно працювати з каталогом, дібрати відповідну літературу, ознайомитися з нею і лише потім писати твір. 3. Починати формування особистості слід у сім'ї від першого дня народження дитини.

- 5 Прочитай висловлювання. Чи можна назвати його текстом? Добери заголовок. Виконай завдання до тексту.

У кожного з вас друзі є найпотаємніша найсвітліша мрія про майбутнє ким бути один напевно хоче стати льотчиком другий металургом третій комбайнером четвертий учителем адже безліч світлих доріг перед юними громадянами країни і в кожного з них безумовно є своє заповітне бажання як добре мріяти про майбутнє як кажуть людина без мрії що птах безкрилий однак тільки та мрія не безплідна яка тісно пов'язана з життям з працею в ім'я Батьківщини над усе ми цінуємо труд ми славимо тих чиї груди прикрашають ордени й золоті медалі у нас не повинно бути ледарів дармоїдів білоручок ви друзі мабуть найщасливіші люди на Землі бо жити вам і творити у світлому майбутньому. *(За Б. Баклановим)*

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Визнач межі речень і поділи уривок на абзаци.
- 2 Запиши текст, розставляючи розділові знаки.
- 3 Назви речення зі звертаннями і вставними словами.
- 4 Проаналізуй звертання і вставні слова.

- 6 Прочитай текст. Добери до нього заголовок. Випиши речення з однорідними членами і вставними словами, розставляючи потрібні розділові знаки

Жодна освічена людина нашого часу не може обмежитися знанням лише своєї рідної мови. Володіння двома-трьома іноземними мовами – це цілком досяжно, якщо під володінням розуміти можливість читати писати і розмовляти на не дуже складні теми. Зрозуміло глибина знання буває відмінною. Часто поліглоти, про яких ходять чутки, немовби вони знають кілька десятків мов, насправді знають їх дуже поверхово.

Правильно кажуть китайці: «Живи до старості і вчись до старості». При цьому вони висловлюють цю думку без усяких відмін іменників і прекрасно розуміють один одного. *(За А. Білецьким)*

- Прокоментуй речення, яке виражає основну думку тексту.

- 7 На основі поданих побудуй речення з: а) звертанням; б) вставним словом; в) однорідними членами.

ЗРАЗОК:

Мій народ безперестанно дбає про вдосконалення своєї мови.

- а) Мій народе, безперестанно дбай про вдосконалення своєї мови.
- б) Звичайно, мій народ безперестанно дбає про вдосконалення своєї мови.
- в) Мій народ безперестанно дбає про вдосконалення й розвиток своєї мови.

1. Людина в житті повинна постійно розвиватися. 2. Мої однокласники у своїх родинях розмовляють лише рідною мовою. 3. Кожний мусить бути зразком доброго знання своєї літературної мови.

- Поясни пунктуацію при звертаннях і вставних словах.

Відредагуй речення та запиши. З'ясуй, у яких випадках вставні слова та словосполучення зайві.

1. Я, власне кажучи, розумієш, був проти того, щоб Сашко залишився в гуртку.
2. Хлопці підбралися, по-перше, дружні хоч куди, по-друге, значить, працьовиті.
3. Іду я недавно, значить, вулицею і бачу, розумієш, Миколу, як кажуть, власною персоною.
4. І тут, зверніть увагу, я побачив, розумієте, озеро у всій його, так би мовити, красі.

Твої літературні проєкти

Підготуй запитання й візьми інтерв'ю в уявного літературного героя твору І. Франка «Добрий заробок». Продумай форму звертання. Вживай вставні слова / словосполучення.

З ТЕОРІЇ ЛІТЕРАТУРИ

Поема як ліро-епічний твір

Ліро-епос – поєднання епічного й ліричного начал у художньому творі.

У таких творах людина зображується ніби у двох планах; з одного боку, передаються певні події її життя, а з іншого – переживання, емоції, настрої.

До такого роду творів найчастіше відносять поему, баладу, думу, билину, байку, а також поему, іноді – віршований роман.

У ліричних і ліро-епічних творах є ліричний герой – уявна особа, яка висловлюється в ліричному творі й виражає свої переконання та переживання.

Поема (грец. ποίημα, від ποίεω – творю) – один із жанрів ліро-епосу. Це великий віршований твір, у якому зображуються важливі події та яскраві характери.

У поемі зливаються воєдино епічні (події, сюжети, характери) і ліричні елементи (авторські переживання, ліричні відступи, ліричний герой).

Жанрові ознаки поеми:

- віршована форма;
- наявність дійових осіб;
- тривалий час дії;
- детальне зображення яскравих, сильних людських характерів;
- розповідаючи про події, вчинки, поет передає особисті переживання, які поглиблюють розкриття теми і передають ставлення автора до зображуваного;
- єдність епічної розповіді та глибокої ліричності;
- сюжет ліро-епічної поеми чіткий, динамічний;
- середній обсяг;
- фрагментарна перерваність вислову, а іноді навіть незавершеність сюжетної оповіді;
- піднесена мова.

Леся Українка (1871-1917)

Леся Українка – літературний псевдонім Лариси Петрівни Косач, великої української поетеси та драматурга.

Уже в ранньому дитинстві Леся виявила свої надзвичайні здібності (її сміливо можна назвати Wunderkind). Вона дуже рано навчилась читати і вже у віці п'яти років написала свої перші листи до Женеви, до родини дядька Михайла Драгоманова. У віці дев'яти років вона написала свій перший вірш «Надія», у 13 років вона вже мала надрукованими 2 поезії. Ці твори з'явилися під псевдонімом «Леся Українка», який запропонувала її мати. У 14 років Леся – автор двох надрукованих перекладів повістей Гоголя та першої своєї поеми «Русалка».

Леся дуже любила музику й мала великі здібності до гри на фортепіано. Вона не могла їх розвинути через хворобу руки.

Через ту саму хворобу Леся ніколи не мала змоги відвідувати школу й набиралася знань від матері, приватних вчителів та постійного читання книжок.

Леся мала прекрасні здібності до мов і сама про себе говорила, що мабуть немає такого звука, якого вона не могла б виговорити. Вона вільно розмовляла українською, російською, польською, болгарською, німецькою, французькою та італійською мовами, писала свої твори українською, російською, французькою та німецькою мовами, перекладала з давньогрецької, німецької, англійської, французької, італійської та польської мов. Вона добре знала латинську мову, а під час перебування у Єгипті почала вивчати іспанську мову.

Блискуче знання мов відкривало перед нею всі багатства європейських літератур, новинки якої вона мала змогу читати в оригіналах.

Основна тема творчості Лесі Українки – це національно-визвольна боротьба українського народу, упевненість у неминучій перемозі в цій боротьбі.

Давня казка

Може б, хто послухав казки?
Ось послушайте, панове!
Тільки вибачте ласкаво,
Що не все в ній буде нове.

Та чого там, люди добрі,
За новинками впадати?
Може, часом не завадить
І давніше пригадати.

Хто нам може розповісти
Щось таке цілком нове,
Щоб ніхто з нас не відмовив:
«Ет, вже ми чували сеє!»

Тож, коли хто з вас цікавий,
Сядь і слухай давню казку,
А мені, коли не лаврів,
То хоч бубликів дай в'язку.

Десь, колись, в якійсь країні,
Де захочете, там буде,
Бо у казці, та ще в віршах,
Все можливо, добрі люде.

Десь, колись, в якійсь країні
Проживав поет нещасний,
Тільки мав талан до віршів
Не позичений, а власний.

На обличчі у поета
Не цвіла уroda гожа,
Хоч не був він теж поганий, –
От собі – людина божа!

Той співець – та що робити!
Видно, правди не сховати,
Що не був співцем поет наш,
Бо зовсім не вмів співати.

Та була у нього пісня
І дзвінкою, і гучною,
Бо розходилась по світу
Стоголосю луною.

І не був поет самотній, –
До його малої хати
Раз у раз ходила молодь
Пісні-слова вислухати.

Теє слово всім давало
То розвагу, то пораду;
Слухачі співцю за теє
Ділом скрізь давали раду.

Що могли, то те й давали,
Він зо всього був догодний.
Досить з нього, що не був він
Ні голодний, ні холодний.

Як навесні шум зелений
Оживляв сумну діброву,
То щодня поет приходив
До діброви на розмову.

Так одного разу ранком
Наш поет лежав у гаю,
Чи він слухав шум діброви,
Чи пісні складав – не знаю!

Тільки чує – гомін, гуки,

Десь мисливські сурми грають,
Чутно разом, як собачі
Й людські крики десь лунають.

Тупотять прудкії коні,
Гомін ближче все лунає,
З-за кущів юрба мисливська
На долинку вибігає.

Як на те ж лежав поет наш
На самісінській стежині.
«Гей! – кричить він, – обережно!
Віку збавите людині!»

Ще, на щастя, не за звіром
Гналася юрба, – спинилась,
А то б, може, на поета
Не конечне подивилась.

Попереду їхав лицар,
Та лихий такий, крий боже!
«Бачте, – крикнув, – що за птиця!
Чи не встав би ти, небоже?»

«Не біда, – поет відмовив, –
Як ти й сам з дороги звернеш,
Бо як рими повтікають,
Ти мені їх не завернеш!»

«Се ще так же полювання! –
Мовить лицар з гучним сміхом. –
Слухай, ти, втікай лиш краще,
Бо пізнаєшся ти з лихом!»

«Ей, я лиха не боюся,
З ним ночую, з ним і дною,
Ти втікай, бо я, мосьпане,
На таких, як ти, полюю!

В мене рими-соколята,
Як злетять до мене з неба,
То вони мені вполюють,
Вже кого мені там треба!»

«Та який ти з біса мудрий! –
Мовить лицар, – ще ні разу
Я таких, як ти, не бачив.
Я тепер не маю часу,

А то ми б ще подивились,
Хто кого скорій вполює.
Хлопці! геть його з дороги!
Хай так дуже не мудрує!»

«От спасибі за послугу! –
Мовить наш поет, – несіте.
Та візьміть листки з піснями,
Он в траві лежать, візьміте».

«Він, напевне, божевільний, –
Крикнув лицар. – Ну, рушаймо!
Хай він знає нашу добрість –
Стороною обминаймо.

А ти тут зажди, небоже,
Хай-но їхатиму з гаю,
Я ще дам тобі гостинця,
А тепер часу не маю».

«Не на тебе ждять я буду, –
Так поет відповідає, –
Хто ж кому подасть гостинця,
Ще того ніхто не знає».

Лицар вже на те нічого
Не відмовив, геть подався;
Знову юрба загукала,
І луною гай озвався.

Розтеклись ловці по гаю,
Полювали цілу днину,
Та коли б же вполювали
Хоч на сміх яку звірину!

А як сонечко вже стало
На вечірньому упрузі,
Стихли сурми, гомін, крики,
Тихо стало скрізь у лузі.

Гурт мисливський зголоднілий
Весь підбився, утомився,
Дехто ще зоставсь у гаю,
Дехто вже й з дороги збився.

Геть одбившись від гурту,
Їде лицар в самотині.
Зирк! – поет лежить, як перше,
На самісінській стежині.

«Ах, гостинця ти чекаєш! –
Мовив лицар і лапнувся
По кишнях, – ой, небоже,
Вдома гроші я забувся!

Усміхнувсь поет на теє:
«Не турбуйсь за мене, пане,
Маю я багатства стільки,

Що його й на тебе стане!»

Спалахнув від гніву лицар,
Був він гордий та завзятий,
Але ж тільки на упертість
Та на гордощі багатий.

«Годі жартів! – крикнув згорда.
Бо задам тобі я гарту!»
А поет йому: «Та й сам я
Не люблю з панамі жарту...

Бачиш ти – оця діброва,
Поле, небо, синє море –
То моє багатство-панство
І розкішне, і просторе.

При всьому сьому багатстві
Я щасливий завжди й вільний».
Тут покликнув лицар:
«Боже! Чоловік сей божевільний!»

«Може буть, – поет відмовив, –
Певне, всі ми в божій волі.
Та я справді маю щастя,
І з мене його доволі.

Так, я вільний, маю бистрі
Вільні думи-чарівниці,
Що для них нема на світі
Ні застави, ні границі.

Все, чого душа запрагне,
Я створю в одну хвилину,
В таємні світи надхмарні
Я на крилах думки лину.

Скрізь гуляю, скрізь буяю,
Мов той вітер дзвінкий в полі;
Сам я вільний і ніколи
Не зламав чужої волі!»

Засміявсь на теє лицар:
«Давню байку правиш, друже!
Я ж тобі скажу на теє:
Ти щасливий, та не дуже.

Я б віддав отой химерний
Твій таємний світ надхмарний
За наземне справжнє графство,
За підхмарний замок гарний.

Я б віддав твоє багатство

І непевнії країни
За єдиний поцілунок
Від коханої дівчини...»

Щось поет хотів відмовить
На недбалу горду мову,
Та вже сонечко червоне
Заховалось за діброву.

Надійшла сільська молодь,
Що з роботи поверталась,
І побачила поета,
З ним приязно привіталась.

Тут поет взяв мандоліну,
І на відповідь гуртові
Він загравав і до музики
Промовляв пісні чудові.

Всі навколо нерухомі,
Зачаровані стояли,
А найбільше у дівчаток
Очі втіхою палали.

Довго й лицар слухав пісню,
Далі мовив на відході:
«Що за дивна сила слова!
Ворожбит якийсь, та й годі!»

2

Літнім вечором пізенько
Сам поет сидів в хатині,
Так од ранку цілу днину
Він просидів в самотині.

Тож сидів поет в віконці,
Слухав співів, що лунали
Скрізь по полю і до нього
У хатину долітали.

Співи стихли, потім хутко
Налетіла літня нічка;
Дерева шуміли з вітром,
Гомоніла бистра річка.

І поет в своїй хатині
Прислухавсь до того шуму,
Погляд в темряву втопивши,
Він таємну думав думу.

Тільки чує – хтось під'їхав

В. Панфілов. Ілюстрація до поеми Лесі Українки
«Давня казка»

На коні до його хати
І спинився, потім зброя
Почала чиясь бряжчати.

Що за диво! Під віконце
Хтось помалу підступає.
Тут поет не втерпів:
«Хто там? – Невідомого питає. –

Якщо злодій, то запевне
Помиливсь ти, любий друже!» –
«Ні, се я, – озвався голос, –
Маю справу, пильну дуже...»

«Хто ж се «я»?» – поет питає.
«Я, Бертольдо, лицар з гаю». –
Тут поет пізнав той голос:
«А, мисливий! Знаю, знаю!

Вибачай, прошу до хати,
Хоч у мене трошки темно,
Бо коли я сам у хаті,
Не палю вогню даремно;

Та для гостя запалю вже». –
І добув вогню з кресала.
Перед ним лицарська постать

Владаря Бертольда стала.

«Добрий вечір!» – «Добрий вечір».
Став тут лицар і – ні слова.
Щось ніяк не починалась
Тая пильная розмова.

«Де ж твоя, мій гостю, справа?» –
Далі вже поет озвався.
Лицар стиха одмовляє:
«Я, мій друже, закохався...»

Тут поет йому говорить:
«Що ж на се тобі пораджу?
А проте доказуй далі,
Може, чим тебе розважу».

«Закохався я і гину, –
Каже лицар, – вдень і вночі
Бачу я перед собою
Ясні оченьки дівочі».

«Що ж? – поет на те говорить. –
То за ручку та й до шлюбу!» –
«Ох! – зітхає лицар. – Візьме
Інший хтось дівчину люблю!

Під балкон моєї донни
Кожен вечір я приходжу,
І в журбі тяжкій, в зітханнях
Цілу нічку я проводжу.

На мою журбу й зітхання
Я відповіді не маю,
Чим я маю привернути
Серце милої, – не знаю!

Може б, краще їй припали
До сподоби серенади?..»
Тут поет на те: «Запевне,
Треба пташечці принади!»

«Голос маю, – каже лицар, –
Та не тямлю віршування...» –
«Певна річ – поет говорить, –

То не легке полювання,
А то б досі вже на лаври
Хто б схотів, то й був багатий,
Ні, – химерний, норовистий
Кінь поезії крилатий!»

«Правду кажеш, – мовив лицар, –

Але ж я тебе благаю,
Щоб поміг мені в сій справі.
пам'ятаю, як у гаю
Ти своїм віршем чудовим
Чарував усю громаду, –
Тільки ти один тепера
Можеш дати мені пораду!
За пораду все, що хочеш,
Дам тобі я в надгороду». –
«Ну, на се, – поет відмовив, –
Не надіюся я зроду.
Можу я знайти й без плати
Для приятеля пораду.
Ось пожди лиш трохи, зараз
Будеш мати серенаду.
Та мені для сього треба
Ймення й вроду панни знати». –
«Йй наймення Ізідора,
А вродлива!.. не сказати!..»
Більш поет вже не питався,
Сів, задумавсь на хвилину,
Записав щось на папері,
Зняв з кілочка мандоліну,
Показав слова Бертольду,
Мандоліну дав у руки
Та написанії вірші
І промовив для науки:
«Ти, співаючи, на струнах
Маєш так перебирати:
Ut-fa-la-sol, fa-mi-re-sol...
Далі можеш сам добрати».
«От спасибі!» – крикнув лицар.
Ще ж поет не відозвався,
А вже лицар був надворі.
На коня! і геть погнався.
І погнався лицар хутко
Через поля, через гори,
І спинився під віконцем
У своєї Ізідори.
Хутко в неї під віконцем
Мандоліна залунала,
Із потоку гуків чулих
Серенада виринала:
«Гордо, пишно, променисто
Золотії світять зорі,
Та не може дорівнятись
Ні одна з них Ізідорі!
Найчистіші діаманти
Сяють ясні та прозорі,

Та не може дорівнятись
Ні один з них Ізідорі!
Дорогих перлин коштовних
Є багато в синім морі,
Та не може дорівнятись
Ні одна з них Ізідорі».
Отже, ледве серенада
Залунала у просторі,
Вийшла з хати Ізідора
Подивитися на зорі.
А як стихли під балконом
Любі гуки мандоліни,
До Бертольда полетіла
Квітка з рожі від дівчини.
В ту ж хвилину Ізідора
Зникла хутко, наче мрія,
Та зосталася в Бертольда
Квітка з рожі і – надія!

3

Боже, боже! що то може
Наробити серенада!..
Зникла в серденьку в Бертольда
Темна туга і досада.
Усміх донни Ізідори
Був дедалі все ясніше,
І щораз вона ставала
До Бертольда прихильніше.
Далі перстень Ізідорин
На руці у нього сяє,
Нареченою своєю
Він кохану називає.
Як же бучно, як же втішно
Всім гулялось на весіллі!
Танцювали, попивали
Від неділі до неділі.
Всіх приймали, всіх вітали,
Всім уміли догодити,
Тільки нашого поета
Пан забувся запросити.
Звісно, клопоту багато
Завжди пану молодому, –
Хто ж би міг ще пам'ятати
Про якогось там сірому?
Час летів, немов на крилах,
І мов сон, життя минало.
Та незчувсь Бертольд, як лихо
Несподівано настало.
Забажалось королеві

Звоювать чужеє царство,
Розіслав він скрізь герольдів
На війну скликать лицарство.
І якраз серед бенкету
В замку нашого Бертольда
Залунала гучна сурма
Королівського герольда.
Прощавай, дружина любя,
Всі розкоші, всі вигоди!
Все те треба проміняти
На далекії походи.
Залишить Бертольдо мусив
Молодую Ізідору,
У неділю вранці-рано
Вже він вирушив із двору.
Подалося геть за море
Все одважнеє лицарство;
Там за морем десь лежало

Бусурменське господарство.
І пішло одважне військо
Через нетрі та пустині;
Не один вояк смутився
По своїй рідній країні.
Та коли вже надто тяжко
Туга серце обгортала,
То співці співали пісню,
Пісня тугу розважала:

«Не журись, коли недоля
В край чужий тебе закине!

Рідний край у тебе в серці,
Поки спогад ще не гине.
Не журись, не марно пройдуть
Сії сльози й тяжка мука;
Рідний край щиріш любити
Научає нас розлука».
Так вони співали, йдучи
Через дикії пустині,
Додавав той спів розваги
Не одній смутній людині.
Попереду всього війська
Три старші виступали:
Карлос, Гвідо і Бертольдо;
За одвагу їх обрали.
Їдуть, їдуть, врешті бачать –
Три дороги розійшлися,
Розлучились три найстарші,

Кожний різно подалися...

Карлос вибрав шлях направо,
Гвідо вибрав шлях наліво,
А Бертольд подався просто.
«Дай же, боже, вам!» – «Щасливо!»
І Бертольдові спочатку
Справді щастя панувало,
Довелося звоювати
Городів чужих чимало.
От вже він на стольне місто
Погляда одважним оком.
Але тут-то саме щастя
Обернулось іншим боком.
Чи то врешті у Бертольда
Притомилося лицарство,
Чи то владар бусурменський
Міцно так тримавсь за царство, –
Тільки твердо так трималось
Місто гордеє, уперте,
Раз одбилось, потім вдруге,
Потім втретє, ще й вчетверте.
Тут прийшлося Бертольду з лихом:
Край чужий, ворожі люде,
Голод, злидні, військо гине...
Що то буде, що то буде?!
Місяць, другий вже ведеться
Тая прикрая облога,
Серед війська почалися
Нарікання і тривога.
Пристипили до Бертольда
Вояки й гукають грізно:
«Гей, виводь ти нас ізвідси!
Геть веди, поки не пізно!
Нащо ти сюди на згубу
Підманив нас за собою?
Чи ти хочеш, щоб усі ми
Наложили головою?
Осоружне нам се місто!
Хай їй цур, такій облозі!
Хай їй цур, самій тій славі!
Хай їй цур, тій перемозі!..»
Хтів Бертольд розумним словом
Люте військо вгамувати,
Та воно дедалі гірше
Почало репетувати.
Далі кинулись до зброї...
Бог зна, чим би то скінчилось...
Але тут хтось крикнув: «Стійте!»,

Військо раптом зупинились.
Вийшли тут наперед війська
Військові співці славутні,
Всі вони були при зброї,
А в руках тримали лютні.
З них один промовив:
«Браття! Часу маєте доволі,
Щоб Бертольда покарати,
Він же й так у вашій волі.
Ми б хотіли тут в сій справі
Скільки слів до вас сказати,
Та співцям співати личить,
Отже, ми почнем співати».
Тут один із них тихенько
Струни срібнії торкає,
Усміхається лукаво
І такої починає:
«Був собі одважний лицар,
Нам його згадать до речі,
Він робив походи довгі –
Від порога та до печі.
Він своїм язиком довгим
Руйнував ворожі міста...
Чули ви його розповідь:
«Я один, а їх аж триста!»
Ну, та сей одважний лицар
Якось вибрався до бою.
І вернув живий, здоровий:
Талісман він мав з собою.
Я гадаю, талісман сей
Кожен з вас тут знать готовий,
Се буде речення мудре:
«Утікай, поки здоровий!»
«Утікай, поки здоровий!» –
Всі співці тут заспівали;
Вояки стояли тихо,
Очі в землю попускали.
Раптом зброя заблищала,
І гукнуло військо хором:
«Ми готові йти до бою!
Краще смерть, ніж вічний сором!»
І метнулися у напад
Так запекло, так завзято,
Що не встигла й ніч настати,
Як було вже місто взято.
Місто взято, цар в полоні
Бусурменський. Перемога!
От тепер уже одкрита
Всім у рідний край дорога.

Тут на radoцax Бepтoльдo
Вcix cпiвцiв кaзaв зiбpaти,
І, кoли вoни зiбpaлиcь,
Пpивceлюднo cтaв кaзaти:
«Ви, cпiвцi cлaвyтнi нaшi,
Ви, кpaco вcьoгo нapoдy!
Ви нaм чeсть вiдpятyвaли,
Вaм ми виннi нaдгopoдy!»
Тa cпiвцi вiдпoвiдaли:
«Нi, нe нaм, лacкaвий пaнe,
Тoй, xтo cиx пiceнь нaвчив нac,
Нaдгopoдy хaй дiстaнe».
«Дe ж вiн, дe? – гyкнyв Бepтoльдo.
Щo ж вiн кpиeтьcя мiж вaми?» –
«Вiн нe тyт, – cпiвцi гoвopять, –
Нa вiйнi нe бyв вiн з нaми.
Вiн зocтaвcя, щoб пicнями
Звeceлять рiднy кpaїнy,
Тaм вiн мae poзвaжaти
Нe oднy cумнy poдинy».
«Знaю я cьoгo пoетa
І йoгo вeличнy дyшy,
І тeпep йoмy пo-цapьcьки
Я пoдякyвaти мyшy.
Тiлькi б дaв нaм бoг щacливo
Пoвepнyтиcя дoдoмy,
Cрiблa, зoлoтa нacиплю
Я cпiвцeви дopoгoмy!..»

4

Кaжyть, вeсь пoмiст y пeклi
З дoбpих зaмiрiв злoживcя!
Длa пeкeльнoгo пoмocтy
І Бepтoльдo пoтpyдивcя...
Вжe дaвнo Бepтoльд вepнyвcя
Із дaлeкoї чyжини,
Знoв зaжив життям вecелим
Бiля милoї дpyжини.
Знoв y ньoгo в пишнiм зaмкy
Пoчaлoся вiчнe cвятo, –
O, тeпep бyлo y ньoгo
Cрiблa, зoлoтa бaгaтo!
Oкpим тoгo, щo нaбpaв вiн
Нa вiйнi вcьoгo бeз лiкy,
Щe кoрoль йoмy в пoдякy
Нaдгopoдy дaв вeликy.
Cилa cтaткiв тa мaeткiв!
Вжe Бepтoльдo гpaф зaмoжний!
Вiн живe в cвoйoмy гpaфcтвi,
Нaчe caм кoрoль вeльмoжний.

Тa oкoлиця, дe жив вiн,
Вcя бyлa йoмy вiддaнa,
Людy увeсь в тiм кpaю мyсив
Узнaвaть йoгo зa пaнa.
Тoж cпoчaткy тoгo щacтя
Cпpaвдi бyв Бepтoльдo гiдний,

Пpaвий cyд чинив y пaнcтвi,
Дo пiддaних бyв лaгiдний.
Алe тo бyлo нe дoвгo,
Вiн дeдaлi в cмaк ввiхoдив
І пoтpoхy в ceбe в гpaфcтвi
Іншi звичaї зaвoдив.
Щo ж, нaпитки тa нaїдкi,

Тa yбpaння пpeхopoшi,
Тa зaбaви, тa тyрнiри,
А нa вce ж тo тpeбa гpoшi!
Тa й пo вcix дaлeких вiйнax
Гpaф пpивчивcя дo гpaбyнкy,
А тeпep в cвoїй кpaїнi
Вiн шyкaв y тiм pятyнкy.

Пoчaлиcя нeскiнчeннi
Митa, пaнщинa, пoдaтки,
Гpaф пocтaвив пo дopoгax
Cкpизь зacтaви тa poгaтки.
Тpyднo нaвiть poзкaзaти,
Щo зa лиxo cтaлo в кpaю, –
Людi мyчилиcь, як в пeклi,
Пaн втiшaвcя, як y paю.
Пaн гyляв y ceбe в зaмкy, –
У яpмi cтoгнaли людe,
І здaвaлoсь, щo дoвiкy
Вce тaкa нeвoлa бyдe.
Pозливaвcя людьcький cтoгiн
Вcюдi хвилeю cумнoю,
І в cepeдeнькy y пoетa
Oзивaвcя вiн лyнoю...
Oсь oднoгo paзy чye
Гpaф лиxи, тpивoжнi вicтi,
Дoнecлa йoмy cтopoжa,
Щo нe вce cпoкiйнo в мicтi;
Щo cпiвцi пo мicтi хoдять
І пicнями люд мoрoчaть,
Вce пpo piвнiсть i пpo вoлю
У пicнях cвoїх тopoчaть.
Вжe й пo тюpмax iх cаджaють,
Тa нiщo нe пoмaгae,
Їх пicнi iдyть пo людях,

Всяк пісні ті переймає.
«Ну, – гукнув Бертольд, – то байка!
Я візьму співців тих в руки!»
Раптом чує десь близенько
Залунали пісні гуки:
«В мужика землянка вогка,
В пана хата на помості;
Що ж, недарма люди кажуть,
Що в панів біліші кості!
У мужички руки чорні,
В пані рученька тендітна;
Що ж, недарма люди кажуть,
Що в панів і кров блакитна!
Мужики цікаві стали,
Чи ті кості білі всюди,
Чи блакитна кров поллється,
Як пробити пану груди?»
«Що се, що? – кричить Бертольдо. –
Гей, ловіть співця, в'яжіте!
У тюрму його, в кайдани!
Та скоріш, скоріш біжіте!»
Коли се з-за мурів замку
Обіззався голос долі:
«Гей, біжіте, панські слуги,
Та спіймайте вітра в полі!
Не турбуйся ти даремне,
Все одно, вельможний пане,
Вловиш нас сьогодні десять,
Завтра двадцять знов настане!
Нас таки чимале військо,
Маєм свого отамана,
Він у нас одважний лицар,
Врешті, він знайомий пана...»

Усміхаючись, він слухав
Те запрошення знаднее,
А коли вони скінчили,
Так промовив їм на сеє:
«Ви скажіте свому пану,
Що заплати не бажаю,
Бо коли я що дарую,
То назад не одбираю.
Хай він сам те пригадає,

Як я ними увінчаюсь,
То поетом вже не буду.
Не поет, у кого думки
Не літають вільно в світі,
А заплутались навіки
В золотії тонкі сіті.

Мов крізь землю провалився
Той співець, утік од лиха.
А Бертольд сидів і думав,
Далі так промовив стиха:
«Маєм свого отамана! –
Ось де корінь цілій справі!
Ну, та я тепера хутко
Положу кінець забаві!»
Тут він двох щонайвірніших
Слуг до себе прикликає
І до нашого поета
У хатину посилає:
«Ви скажіть йому від мене,
Що я досі пам'ятаю,
Як пісні його втішали
Нас колись в чужому краю.
Власне я тепер бажаю
Дать йому за них заплату,
Я поетові дарую
В себе в замку гарну хату.
Я його талан співацький
Так високо поважаю,
Що співцем своїм придворним
Я зробить його бажаю.
Ви скажіть, що він у мене
Буде жити в шані, в славі,
Тільки, звісно, хай забуде
Різні вигадки лукаві».
Слуги зараз подалися
До убогої оселі,
Принесли вони поету
Ті запросини веселі.

Що то ж я йому дав злото,
Хоч тепер об тім жалкую,
Краще б кинув у болото!
Ви скажіть, що я не хочу
Слави з рук його приймати,
Бо лихую тільки славу
Тії руки можуть дати.
Золотих не хочу лаврів,
З ними щастя не здобуду.

Не поет, хто забуває
Про страшні народні рани,
Щоб собі на вільні руки.
Золоті надіть кайдани.
Тож підіте і скажіте,
Що поки я буду жити,

Не подумаю довіку
Зброї чесної зложити!»
З тим вернулись вірні слуги
До Бертольда і сказали:
«Так і так поет відмовив,
Ми даремне намовляли...»
Аж скипів Бертольд, почувши
Гордовиту відмову,
До поета посилає
Посланців тих самих знову:
«Ви скажіть сьому зухвальцю,
Що тепер настав день суду,
Що терпів його я довго,
Але більш терпіть не буду.
Коли він складання віршів
Бунтівничих не покине,
То в тюрму його закину,
Там він, клятий, і загине!»
Знову слуги подалися
До убогої хатини
І, підходячи, почули
Тихий бренькіт мандоліни.
У вікно зирнули слуги,
Бачать: зібрана громада,
Всі стоять навколо ліжка,
Мов якась таємна рада!
Утомивсь поет від праці,
Третій день лежить в недузі,
Слухачі навколо нього
Посхиляли чола в тузі.
А поет усе то грає,
То щось пише на папері
Й роздає писання людям, –
Тут вступили слуги в двері.
Всі метнулись хутко з хати,
І поет один zostався,
Подививсь на слуг спокійно,

Та zostалися на світі
Молоді його нащадки,
Що взяли собі у спадок
Всі пісні його, всі гадки.
Здійнялось повстання в краю,
І Бертольда вбили люде,
Та й гадали, що в країні
Більш неволі вже не буде.
Та zostався по Бертольду
Молодий його нащадок,
І пиху його, й маєтки
Він забрав собі у спадок.

Гордовито привітався.
Всі Бертольдові погрози
Слухав мовчки, усміхався.

А коли скінчили слуги,
Так до них він обізвався:
«Ви скажіть своєму пану,
Що готовий я в дорогу,
Тільки хай велить прислати
Слуг ще двох вам на підмогу.

На запросини ласкаві
Я не можу встать з постелі,
Вам нести мене прийдеться
Аж до нової оселі.
Та й в темниці буду вільний, –

Маю думи-чарівниці,
Що для них нема на світі
Ні застави, ні границі.
І мого прудкого слова
Не затримає темниця,
Полетить воно по світі,
Наче тая вільна птиця.
З словом зіллються в темниці
Гіркий жаль і тяжка туга,
І тоді потрійна стане
І страшна його потуга.
І поет від свого люду
Не почує слів догани
В день сумний, коли на нього
Накладатимуть кайдани!»
Так довіку у темниці
Довелось поету жити,
За тюремний спів він мусив
Головою наложити.

І тепер нащадки графські
Тюрми міцні будують,
А поетові нащадки
Слово гостреє гартують.
Проти діла соромного
Виступає слово праве –
Ох, страшне оте змагання,
Хоч воно і не криваве!
А коли війна скінчиться
Того діла й того слова,
То скінчиться давня казка,
А настане правда нова.

Збагацуй власне мовлення!

Урбада – вродливість, краса, врода

Графство – маєток, володіння графа

Гарольд – вісник, людина, що оголошувала про якісь важливі події

Лютня – старовинний струнний музичний інструмент

Талисман – предмет, який носили при собі суєвірні люди

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Як поведився з людьми Бертольдо, поки мав награвані багатства? Розкажи, які «звичаї» став заводити він у своєму графстві? Як це позначилося на становищі народу? Відповідаючи, посилайся на текст.
- 2 З якою метою з'явився Бертольдо у хаті поета?
- 3 Як поет відгукнувся на проблему лицаря?
- 4 Чи віддячив лицар поетові? Чому конфлікт між поетом й Бертольдо був неминучим?
- 5 Яке лихо несподівано настало?
- 6 Хто і як врятував Бертольда з його військом?
- 7 Як після війни повів себе Бертольдо у своїй країні? Що трапилось би у країні, якби поет не складав бунтівних віршів, що Бертольдо запропонував йому? Що на це відповів поет?
- 8 Чи зумів він убити силу поетового слова? Чому? Обґрунтуй своє твердження. Яка роль поетової пісні в житті суспільства? Підтверди свою думку посиланням на текст.
- 9 Який кінець має казка? Як ти розумієш епілог?
- 10 Визнач жанр твору: поема чи казка? Чому твір названо «Давня казка»?
- 11 Який епізод твору можна вважати своєрідним зачином, що об'єднує твір із казкою?
- 12 Чи є в поемі Лесі Українки кінцівка? Якщо є, то якими словами можна її окреслити?
- 13 Визнач головну думку поеми. Прочитай строфи, в яких вона найвиразніше висловлена, а також сформулюй проблему та тему.
- 14 Розглянь композицію твору.
Твір складається з 4 частин.
  - Експозиція –
  - Зав'язка –
  - Розвиток дії –
  - Кульмінація –
  - Розв'язка –

Ти – творча особистість!

1. Яким має бути поет, на думку Лесі Українки?
2. На що митець повинен спрямовувати свій талант?
3. Прочитай, яку думку стверджує Леся Українка в поемі «Давня казка»?

Ні кий ні ке силь не же ду ти гнен на ду во
я гніт я на ство мо при ши пра ня ро до лі

Твої літературні проєкти

«Обери сам» (виконай одне із завдань, за власним вибором)

1. Намалюй ілюстрацію до твору «Давня казка» і перекажи уривок, який найбільше сподобався.
2. Випиши з поеми крилаті вислови та прокоментуй їх.
3. Напиши твір-мініатюру (7-10 речень) на одну із запропонованих тем:
  - «Так закінчилась давня казка»
  - «У чому полягає ідея вільної творчості?»
  - «Ми вільні у своєму виборі, але повинні завжди пам'ятати про щастя інших людей»

ПОГЛИБЛЮЙ ГРАМОТНІСТЬ!

Речення з відокремленими означеннями

- 1 Прочитай і спиши речення, підкресли головні та другорядні члени речення. Розглянь виділені конструкції. Чому, на твою думку, їх називають відокремленими? Зроби висновок про особливості відокремлених членів речення.

1. Вогненна зірка в небі пролітала, сичі кричали, **вісники бід**. (Л. Костенко)
2. Умирають майстри, **залишаючи спогад**, як рану. (Л. Костенко)
3. Не шкодуй добра мені, **людині**, щастя не жалій моїм літам. (В. Симоненко)
4. А він іде, **високий, посилий**, на схід, на захід, поле оглядає. (А. Малишко)

Відокремленими (рум. *izolare*, рос. *обособленными*) називаються лише другорядні члени речення (означення, додатки, обставини), які для підсилення їх смислової ролі виділяються в усному мовленні інтонацією й паузами, а на письмі – відповідними розділовими знаками (комами, рідше – тире).

Відокремлені члени речення характерні для всіх стилів мовлення.

- 2 Прочитай і спиши речення. Підкресли в них головні члени. Визнач, якими членами речення є виділені конструкції. Зроби висновок, чому в одних випадках вони відокремлюються, а в інших – ні.

1. Небо, *холодне та темне*, байдуже блимало зірочками. 2. Ген килим, *витканий із птиць*, летить над морем. (Л. Костенко) 3. *Шумні, холодні морські* хвилі добігали до берега. 4. Він стояв на кормі з веслом, *суворий і красивий*, і дивився вперед поверх нас. (О. Довженко) 5. Праворуч від озерецька вже лежали *росою прибиті* покоси. 6. Досвітковий туман, *білий, густий*, починав рідшати.

Не відокремлюються означення, якщо вони знаходяться безпосередньо перед іменником і якщо не мають відтінка причини: Стоптана копитами коней дорога проходила ліворуч.

У всіх інших випадках означення відокремлюються:

- *Стоптана копитами коней*, ліворуч проходила дорога (означення «відірване» від іменника).
- *Дорога, стоптана копитами коней*, проходила ліворуч (означення після іменника).
- *Дорога стоптана копитами коней*, вона проходила праворуч (означуване слово – особовий займенник).

3 Прочитай і спиши речення. Розстав розділові знаки й поясни їх вживання.

1. Гола земля, бита крилами вітру, безнадійно сіріла під олив'яним небом. (М. Коцюбинський) 2. Пішли дощі дрібні та безперестанні з сивими непроглядними туманами. (П. Мирний) 3. Сивий полин п'янив повітря гіркими пахощами, густими і задушливими. (М. Коцюбинський) 4. Схвильовані і вражені, веселі й замислені, дивляться вони на перетворені свої простори. (О. Довженко) 5. Розбуджений подихом весни Дніпро гнівно трусонув могутніми плечима й скинув із себе крижаний панцир зими. (Л. Дмитренко) 6. Збентежений з такої зустрічі, хлопець ледве не випустив хлібини. (О. Донченко) 7. Над ставком стояла Довбишева хата, вся в черешнях. (І. Нечуй-Левицький)

4 Перебудуй речення, замінивши відокремлені означення невідокремленими і навпаки. Розстав розділові знаки, поясни їх.

1. Визирнуло тепле сонце чисте і радісне. (О. Довженко) 2. Замазане зелено-бурими хмарами високе небо припало до землі. (Панас Мирний) 3. Мої дні течуть тепер серед степу серед долини налітої зеленим хлібом. (Ю. Яновський) 4. Пахнуть квіти вмиті росою. (М. Терещенко) 5. Теплом дихала настояна на травах та квітах земля. (Ю. Збанацький) 6. Ми стежками підемо по полях залитих весною. (В. Сосюра) 7. Рівно й спокійно дише натомлена в праці земля. (М. Рильський)

Порівняймо

Речення без відокремлених означень	Речення з відокремленими означеннями
Машина мчить по відкритому лише вчора шосе.	Машина мчить по шосе, відкритому лише вчора.
Самітна тополя стоїть у чужій височині.	Самітна, стоїть тополя в чужій височині.
Це наша рідна українська пісня.	Це наша пісня, рідна, українська.

5 Прочитай речення. Виправ помилки вживання відокремлених означень.

1. Михайлик весело і завзято котив по зеленій траві величезний гарбуз, переповнений радістю. 2. Увечері мандрівники вийшли на наш вогонь, втомлені від виснажливого походу по гірських стежках. 3. Усі лісові мешканці поспішали до джерела, спраглого від пекучого літнього сонця.

ПОГЛИБЛЮЙ ГРАМОТНІСТЬ!

Речення з відокремленими додатками

1 Прочитай виразно речення. Доведи, що виділені конструкції є відокремленими додатками, вкажи при цьому їхнє значення та прийменники, за допомогою яких вони приєднуються.

1. Кожній людині властиво помилятися, але нікому, **крім дурнів**, не властиво бути впертим у помилці. (*Аристотель*) 2. Він стояв посеред двору зсутулений і невидючими очима дивився мимо хат, садків, городів, **навіть мимо самого себе**. (*Гр. Тютюнник*) 3. Здавна мешканці села, **крім лісових промислів**, займалися землеробством і тваринництвом. (*В. Скуратівський*) 4. **На відміну від безплідних кучугур**, земля тут така, що могла б усе родити. (*О. Гончар*) 5. Учитель завжди підтримував Сашкове захоплення поезією, **особливо народною**. (*С. Плачинда*)

2 Розглянь схему. З'ясуй, за допомогою яких слів відокремлюються додатки.

Має значення виокремлення якогось предмета чи особи з ряду інших.

Відповідає на запитання
непрямих відмінків

Відокремлений
додаток

Виражений іменником або
займенником із залежними
словами.

Відокремлюється за допомогою слів: *крім, окрім, oprіч, замість, за винятком, зокрема, наприклад, на відміну від, особливо* та інших, які можуть стояти на початку, в середині і в кінці речення

При відокремлених додатках ставлять коми незалежно від місця в реченні.

3 Прочитай пари речень і перетвори їх на одне речення з відокремленим додатком, запиши. Для відокремлення додатків використай слова з довідки.

ЗРАЗОК:

Усі учні та учениці класу взяли участь у туристичному поході. Тарас участі в туристичному поході не брав. – Усі учні класу, крім Тараса, взяли участь у туристичному поході.

1. Усі футболісти були в жовтих футболках. Тренер мав футболку іншого кольору. 2. Дівчата отримали квитки в театр. А мали отримати квитки на естрадний концерт. 3. Іванко не

провідував сьогодні хворого товариша. Це зробили Василько й Раду. 4. Лучії подобалися усі предмети. Не любила Лучія лише хімію. 5. Учні та учениці класу добре написали контрольну роботу. Особливо відзначилися Тетяна та Олександр.

ДОВІДКА:

крім, окрім, зокрема, особливо, замість, за винятком.

4

Складіть 3-4 запитання за змістом твору І. Франка «Добрий заробок», на які можна було б дати відповідь реченнями з відокремленими додатками. Поставте свої запитання однокласнику/ однокласниці та дайте повні відповіді на запитання за допомогою речень з відокремленими додатками.

ЗРАЗОК:

Чи багато людей бажали купити у героя твору мітли? – Ніхто не бажав купити мітовки, крім якогось горбатого, головатого панка.

З ТЕОРІЇ ЛІТЕРАТУРИ

Громадянська лірика

Громадянська лірика – умовна назва ліричних творів, в яких актуалізуються соціальні та національні мотиви.

ЧИТАЙ ВДУМЛИВО!

Леся Українка

І все-таки до тебе думка лине...

І все-таки до тебе думка лине,
Мій занапащений, нещасний краю,
Як я тебе згадаю,
У грудях серце з туги, з жалю гине.

Сі очі бачили скрізь лихо і насилля,
А тяжчого від твого не видали,
Вони б над ним ридали,
Та сором сліз, що ллються від безсилля.

О, сліз таких вже вилито чимало, –
Країна ціла може в них втопитись;
Доволі вже їм литись, –
Що сльози там, де навіть крові мало!

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Які життєві обставини дали імпульс для написання твору?
- 2 З'ясуй, яку роль відводить першим рядкам поезії письменниця, вислови свою власну думку з приводу цього: *І все-таки до тебе ...*
- 3 Які художні засоби при цьому використовує Леся Українка? Назви усі художні засоби, які зустрічаються в поезії.
- 4 Які картини спостерігала лірична героїня в чужих краях і своєму рідному?
- 5 Сформулюй тему та ідею поезії Лесі Українки «*І все-таки до тебе думка лине...*».
- 6 Визнач жанр поезії.

Ти – творча особистість!

Поміркуй, у чому проявляється мужність та патріотизм Лесі Українки? Уклади висловлення (5-7 речень).

Твої літературні проєкти

Підготуй розповідь «Леся Українка – мій сучасник».

ПОГЛИБЛЮЙ ГРАМОТНІСТЬ!

Речення з відокремленими обставинами

- 1 А. Прочитай текст. Визнач головну думку. Як ти її розумієш? Чи погоджуєшся ти з думкою, висловленою автором?

Займатися улюбленою справою, віддаючись їй цілком – правильний шлях до успіху. Крім того, якщо подивитися на ТОП 10 найзаможніших людей світу, то можна помітити, що всі мільярдери – справжні трудоголіки. Вони готові багато працювати, аби отримати бажаний результат. Про комп'ютерного генія нашого часу Біла Гейтса часто говорять, що він «працелюбний до маніакальності». Успіх йому забезпечений.

До того ж, психологи стверджують, що робота, якою людина займається із задоволенням, позитивно впливає на її внутрішній стан, роблячи більш щасливою. І навпаки – справа, яка не до душі, «вбиває» бажання розвиватися і досягати висот. (З інтернету).

- Б. Знайди у тексті й спиши речення з відокремленими обставинами. Підкресли члени речення.

Умови відокремлення обставин

Обставина відокремлюється (виділяється інтонацією, ставиться кома), якщо:

Обставина виражена дієприслівником або дієприслівниковим зворотом (крім випадків, зазначених нижче)	<i>Блакитний час, прикинувшись водою, тече в піщаних, чистих берегах (Є. Гуцало). І я, заплакавши, назад поїхав знову на чужину (Т. Шевченко).</i>
Обставина виражена іменником з прийменниками <i>незважаючи на, закінчуючи, починаючи з</i>	<i>Незважаючи на погану погоду, біля освітленого під'їзду театру панувало пожвавлення (В. Собко).</i>

Обставина НЕ відокремлюється, якщо:

Обставина виражена одиничним дієприслівником, що означає <i>спосіб дії</i>	Підеш собі <i>зажурившись гаєм</i> по долині (Т. Шевченко).
Обставина виражена дієприслівниковим зворотом <i>фразеологічного типу</i>	<i>Годі вже сидіти склавши руки.</i>
Обставина виражена дієприслівниковим зворотом, на початку якого стоїть підсилювальна <i>частка і (ї)</i>	<i>Можна робити добрі справи і не чекаючи похвали.</i>
Обставина, виражена дієприслівником чи дієприслівниковим зворотом, поєднується з іншою однорідною невідокремленою обставиною єднальним сполучником	<i>Автобус їхав швидко й не зупиняючись на зупинках.</i>
Обставина виражена дієприслівником зі словом <i>який</i> у складі частини складного речення	<i>Натхнення – це музика, почувши яку людина здобуває крила.</i>

- 2 Прочитай речення. Знайди обставини, виражені дієприслівниковими зворотами й одиничними дієприслівниками. Чи залежить відокремлення обставини від її позиції стосовно означуваного слова? Зроби висновок, за яких умов відокремлюються обставини?

1. Почувши кроки, пташина повернула голівку до нас, вчайлась. (*М. Стельмах*).
2. І тільки я, обдираючи ноги, скотився з липи, як на землю стіною обвалилася злива. (*М. Стельмах*)
3. Між зелено-сизими полями, звиваючись, висвічує мирний і лагідний Серет. (*О. Гончар*)
4. Я був молодий, здоровий і міг працювати не втомлюючись. (*О. Довженко*)

- 3 Прочитай вислови та запиши їх. Постав розділові знаки, підкресли відокремлені обставини. Поясни значення висловів.

1. Мудрість у тому, щоб говорити правдиво і щоб прислухаючись до природи чинити згідно з нею. (*Геракліт*)
2. Поволі приступай до діла, але взявшись за діло міцно тримайся його. (*Біас*)
3. Хіба розумно чинить той, хто починаючи довгий шлях в ході не дотримує міри? (*Г. Сковорода*)
4. Пробуджуючись від помилки людина з новою силою тягнеться до істини. (*Й.-В. Гете*)
5. Навчаючи інших ми на-

вчаємося самі. (Сенека) 6. Читаючи гарних авторів ми звикаємо гарно висловлюватися. (Ф. Вольтер) 7. Не можна бути справжнім математиком не будучи трохи поетом. (К. Вейерштрассе)

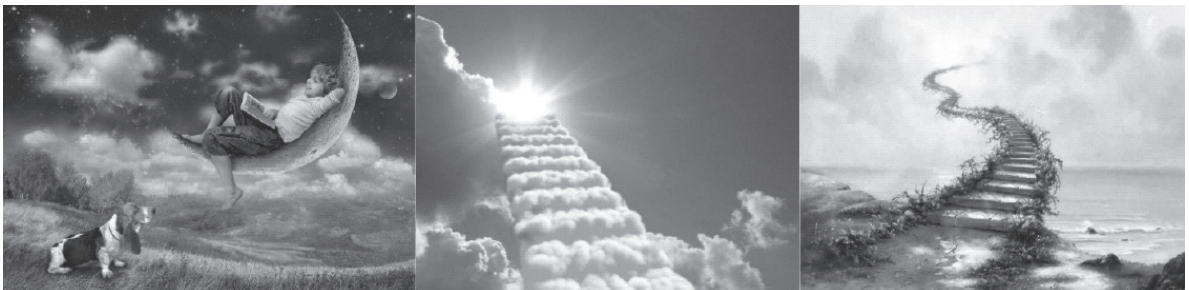
Часто ознака предмета чи його дія характеризуються не прямо, а опосередковано, тобто через порівняння. Порівняння є обставиною в реченні із порівняльними сполучниками як, мов, наче, неначе, ніж тощо. На письмі порівняльні звороти виділяються комами на початку, всередині, наприкінці речення.

4 Прочитай, відредагуй і запиши речення. Поясни суть допущених помилок.

1. Нам потрібна людина, знаюча проблеми всієї галузі. 2. Додивившись цікавий фільм, настав вечір. 3. Виступаючи на концерті, зал уважно слухав виконавця. 4. Біля води ростуть, нахилившись до неї, верби. 5. Нас дуже зацікавила нова інформація, відвідавши інтерактивний музей космонавтики. 6. Не отримавши відповіді на своє питання, двері перед Оленкою несподівано зачинилися. 7. Побачивши нові картини нашого однокласника, мені перехопило подих. 8. У горах дуже легко заблукати, не орієнтуючись по мітках на деревах.

Ти – творча особистість!

За світлинами, склади твір-роздум (7-10 речень) на тему «*Мрія стає реальністю*». Уведи до тексту відокремлені члени речення.

БУДЬ УВАЖНИМ ДО СЛОВА!

Російською

свелящийся
идуций
бегущий ручей
растущий на улице
привозимый
разыскиваемый
постаревший
опавший

Українською

той, що світиться
той, що йде
струмок, який біжить
який росте на вулиці
якого привозять
якого розшукують
постарілий
опалий

Микола Вороний (1871-1938)

Микола Вороний – неординарна постать в українській культурі. Щоб переконатись у цьому, досить згадати, що він був поетом, перекладачем, критиком, істориком літератури, публіцистом, актором, режисером, редактором, дослідником національного театру, світової та вітчизняної драматургії, громадським діячем.

Своєю творчістю він обстоював думку про необхідність модернізації української літератури, орієнтації її на Європу. Він одним з перших вводить у лірику тему міста, переймає ряд традиційних мотивів європейської поезії, де протиставляється поетична одухотвореність і буденність, утверджує нестримне прагнення людини до краси, світла.

Використавши літописну оповідь про могутній вплив запаху трави з рідного краю, поет пише поему «Євшан-зілля». Епіграф визначає провідну думку твору: краще в своїй землі кістьми лягти, ніж на чужині бути в пошані.

Основний мотив творчості М. Вороного – безмежна любов до України, про її мужніх, відважних борців, які готові відстоювати свободу в будь-який спосіб.

Микола Вороний – автор низки літературознавчих статей, театральних рецензій. У його спадщині значне місце посідають переклади й переспіви з інших літератур.

Євшан-зілля

*До лучче єсть на своей земли
костю лечи,
ине ли на чюже славно быти.
(Літопис, за Іпатським списком)*

В давніх літописах наших
Єсть одно оповідання,
Що зворушує у серці
Найсвятіші почування.

Не блищить воно красою
Слів гучних і мальовничих,
Не вихвалює героїв
Та їх вчинків войовничих.

Ні, про інше щось говорить
Те старе оповідання.
Між рядками слів таїться
В нім якесь пророкування.
І воно живить надію,

В. Куц. Ілюстрація до поеми «Євшан-зілля»

Певну віру в ідеали
Тим, котрі вже край свій рідний
Зацурали, занедбали...

* * *

Жив у Києві в неволі
Ханський син, малий хлопчина,
Половецького б то хана
Найулюблена дитина.

Мономах, князь Володимир,
Взяв його під час походу
З ясирем в полон і потім
При собі лишив за вроду.
Оточив його почотом
І розкошами догідно –
І жилось тому хлоп'яті
І безпечно, і вигідно.

Час минав, і став помалу
Рідний степ він забувати,
Край чужий, чужі звичаї
Як за рідні уважати.

Та не так жилося хану
Без коханої дитини.
Тяжко віку доживати
Під вагою самотини.

Зажурився, засмутився...
Вдень не їсть, а серед ночі
Плаче, бідний, та зітхає,
Сну не знають його очі.

Ні від кого він не має
Ні утіхи, ні поради.
Світ увесь йому здається
Без краси і без принади.

Кличе він гудця до себе
І таку держить промову,
Що мов кров'ю з його серця
Слово точиться по слову:

«Слухай, старче, ти шугаєш
Ясним соколом у хмарах,
Сірим вовком в полі скачеш,
Розумієшся на чарах.
Божий дар ти маєш з неба

Людам долю віщувати,
Словом, піснею своєю
Всіх до себе привертати.

Ти піди у землю Руську –
Ворогів наших країну, –
Відшукай там мого сина,
Мою любую дитину.

Розкажи, як побиваюсь
Я за ним і дні, і ночі,
Як давно вже виглядають
Його звідтіль мої очі.
Заспівай ти йому пісню
Нашу, рідну, половецьку,
Про життя привільне наше,
Нашу вдачу молодецьку.
А як все те не поможе,
Дай йому євшана-зілля,
Щоб, понюхавши, згадав він
Степу вільного привілля».

І пішов гудець в дорогу.
Йде він три дні і три ночі,
На четвертий день приходить
В місто Київ опівночі.
Крадькома пройшов, мов злодій,
Він до сина свого пана
І почав казати стиха
Мову зрадженого хана.

Улещає, намовляє...
Та слова його хлопчину
Не вражають, бо забув вже
Він і батька, і родину.
І гудець по струнах вдарив!
Наче вітер у негоду,
Загула невпинна пісня –
Пісня вільного народу.
Про славетнії події –
Ті події половецькі,
Про лицарські походи –
Ті походи молодецькі!

Мов скажена хуртовина,
Мов страшні Перуна громи,
Так ревли-стогнали струни
І той спів гудця-сіроми!

Але ось вже затихає
Бренькіт дужий акордовий
І намісто його чути
Спів народний, колисковий.

То гудець співає тихо
Пісню тую, що співала
Мати синові своєму,
Як маленьким колисала.
Наче лагідна молитва,
Журно пісня та лунає.
Ось її акорд останній
В п'ятьмі ночі потопає...
Але спів цей ніжний, любий,
Ані перший, сильний, дужий,
Не вразив юнацьке серце, –
Він сидить німий, байдужий.
І схилилася стареча
Голова гудця на груди –
Там, де пуста замість серця,
Порятунку вже не буде!..

Але ні! Ще є надія
Тут, на грудях в сповиточку!..
І тремтячими руками
Роздирає він сорочку,
Із грудей своїх знімає
Той євшан, чарівне зілля,
І понюхать юнакові
Подає оте бадилля.

Що ж це враз з юнаком сталося?
Твар поблідна у небоги,
Затремтів, очима блиснув
І зірвавсь на рівні ноги.
Рідний степ – широкий, вільний,
Пишнобарвний і квітчастий –
Раптом став перед очима,
З ним і батенько нещасний!..

Воля, воленька кохана!
Рідні шатра, рідні люди...
Все це разом промайнуло,
Стисло серце, сперло груди.
«Краще в ріднім краї милім
Полягти кістьми, сконати,
Ніж в землі чужій, ворожій
В славі й шані пробувати!» –
Так він скрикнув, і в дорогу
В нічку темну та пригожу

Подались вони обоє,
Обминаючи сторожу.

Байраками та ярами
Неутомно проходили –
В рідний степ, у край веселий
Простували, поспішали.

* * *

Україно! Мамо люба!
Чи не те ж з тобою сталося?
Чи синів твоїх багато
На степах твоїх зосталося?

Чи вони ж не відцурались,
Не забули тебе, неньку,
Чи сховали жаль до тебе
І кохання у серденьку?

Марна річ! Були і в тебе
Кобзарі – гудці народні,
Що співали-віщували
Заповіти благородні,

А проте тієї сили,
Духу, що зрива на ноги,
В нас нема і манівцями
Ми блукаєм без дороги!..
Де ж того євшану взяти,
Того зілля-привороту,
Що на певний шлях направить, –
Шлях у край свій повороту?!

В. Куц. Ілюстрація до поеми «Євшан-зілля»

Збагацуй власне мовлення!

Євшан-зілля – різновид полину, що росте в південних степах; має сильний і водночас ніжний, приємний запах

Ясір – бранці або речі, які захоплювалися під час нападів

Почіт – увага, шанування

Хан – вождь, правитель у половців

Гудець – співець

Акбрд – сполучення кількох музичних звуків, що сприймаються як цілісність

Манівці – кружний, обхідний шлях.

Твар – обличчя, лице

Небóга – бідолаха

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Поясни, за яких обставин син половецького хана опинився в князівських палатах? Виразно прочитай уривок, який підтверджує твою думку.
- 2 Чому половецького сина не вразили пісні гудця? Відповідаючи, цитуй уривки з твору.
- 3 Що не дало юнакові забути рідний край?
- 4 Кого чи що засуджує у вступі ліричний герой твору? Прочитай виразно рядки, які виражають головну думку цієї частини.
- 5 Виразно прочитай першу строфу заключної частини поеми. Яку паралель проведено у цих рядках?
- 6 Поясни значення епіграфа до поеми.
- 7 Які твори називають ліро-епічними? Назви їх особливості. Наведи приклад.
- 8 Хто такий ліричний герой? Опиши, яким ти уявляєш ліричного героя поеми М. Вороного «Євшан-зілля». Відповідаючи, наведь цитати з поеми.
- 9 Який художній твір називають поемою? Доведи, що твір М. Вороного «Євшан-зілля» – поема.
- 10 Проаналізуй поезію. Чи є в ній обставини, виражені дієприслівниковими зворотами й одиничними дієприслівниками?

Ти – творча особистість!

Виразно прочитай слова половецького юнака, які виражають його патріотизм. Прокоментуй, як ти їх розумієш.

Твої літературні проєкти

- 1 Чому автор так назвав твір? Що він такою назвою хотів сказати? А якби ти його назвав/назвала?
- 2 Як ти вважаєш, яку людину можна назвати патріотом? Підготуй твір-роздум (7-10 речень) на тему «Що може виконувати роль євшан-зілля для сучасних людей?».

Перевір свої знання

I Прочитай текст.

— Добридень, — сказав Лис.
— Хто ти? — спитав Маленький принц. — Ти такий гарний...
— Я — лис, — відповів той.
— Пограйся зі мною, — попросив Маленький принц. — Мені так сумно...
— Я не можу з тобою гратися, — відказав Лис. — Я не приручений.
— О, вибач, — мовив Маленький принц. І, подумавши, додав:
— А що означає «приручити»?
— Це давно забуте поняття, — відповів Лис. — Воно означає прихилити до себе...
— Прихилити до себе?
— Так, — відповів Лис. — Ти для мене поки що тільки маленький хлопчик, такий самий, як сто тисяч інших. І ти мені не потрібен. І я тобі теж не потрібен. Я для тебе тільки лис, такий самий, як сто тисяч інших лисів. Але якщо ти мене приручиш, ми станемо потрібні один одному. Ти будеш для мене єдиний у цілому світі. І я буду для тебе єдиний у цілому світі...
— Я вже трохи розумію, — озвався Маленький принц.
— Моє життя дуже одноманітне, — зітхнув Лис. — Я полюю на курей, а люди полюють на мене. Усі кури однакові. І люди всі однакові. І мені трохи нудно. Але якщо ти мене приручиш, моє життя буде ніби сонцем осяяне. Я знатиму твою ходу і розрізнятиму її серед усіх інших. Почувши чийсь кроки, я ховаюся в нору. Твоя ж хода, як музика, викличе менез нори. А потім — дивись! Бачиш, он там, на полях, досягає пшениця? Я не їм хліба. Мені зерно ні до чого. Пшеничні лани не ваблять мене. І це сумно! Але в тебе волосся наче золоте. І це буде чудово, якщо ти мене приручиш! Золоті хліби нагадуватимуть мені тебе. І я полюблю шелест колосся під подихом вітру...
Лис замовк і довго дивився на Маленького принца.
— Будь ласка... приручи мене! — попросив він знову.
— Я б з радістю, — відповів Маленький принц, — але в мене мало часу. Мені ще треба знайти друзів і пізнати багато всяких речей.
— Пізнати можна тільки те, що приручиш, — сказав Лис. — У людей вже немає часу щось пізнавати. Вони купують готові речі у торговців. Але ж немає таких торговців, що продавали б друзів, і тому люди не мають друзів. Як хочеш мати друга — приручи мене! (*Антуан де Сент-Екзюпері, «Маленький принц»; переклад із французької Анатолія Перепаді*)

Маленький принц і Лис

II Виконай завдання.

1. Визнач тип тексту і стиль мовлення.
2. Випиши речення зі вставними словами, поясни розділові знаки.

IV

Минуле та сьогодні

РОЗВИВАЙ МОВЛЕННЯ!

Твір-роздум на морально-етичну тему

«Хто не знає свого минулого,
той не вартий свого майбутнього».
(М. Рильський)

1 Прочитай текст. Добери до нього заголовок.

Історія – найкраща вчителька нації. Вивчати історію, знати історію свого народу, своєї країни повинна кожна мисляча людина.

Історія українського народу захоплює кожного з нас своїми подіями, напівказковими героями, працелюбним народом, прославленим у думках та піснях. Вона формує світогляд людини.

Навіщо вивчати власну історію? Це запитання було актуальне завжди. Спілкуючись з різними людьми ми нерідко чуємо, що вони не вчать історію тому, що їм це нецікаво та не потрібно. Замислюючись над цим питанням, можна зробити висновок, що історія минулих часів відіграє важливу роль в житті кожного із нас, адже ціле наше життя – це історія.

Переглядаючи сторінки історії, ми здатні зрозуміти, що кожне покоління зростає на плечах попередніх. Багатовіковий досвід, накопичений у інших народів, стає величезним капіталом для подальшого розвитку. Історія нагадує нам про вартість миру, свободи, рівності та справедливості, які досягаються великими зусиллями та жертвами. Вона вчить нас цінувати те, що маємо, та ставити цілі, необхідні для реалізації у майбутньому.

Історія розкриває перед нами великі досягнення людства в науці, мистецтві, технологіях та інших сферах життя. Ми вивчаємо творчість великих митців, філософію мислителів, стратегію великих полководців. Історичні події надихають нас на нові відкриття та досягнення, розширюють наші горизонти і можливості. Крім того, історія вчить нас бути обережними та мудрими. Вивчаючи помилки минулого, ми намагаємося уникнути їх у майбутньому. Вона показує наслідки недоречних рішень, конфліктів та непорозумінь

Отже, українцям варто краще вчити і цінувати свою історичну спадщину, бо той хто не знає минулого, не вартий майбутнього.

(З журналу)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Визнач тип тексту і стиль мовлення.
- 2 Як ти вважаєш, чому історія – найкраща вчителька нації? Аргументуй думку словами з тексту.
- 3 Чи потрібно сучасній молоді вивчати власну історію? Чому?
- 4 Випиши з тексту речення у такій послідовності:
речення з однорідними членами;
речення з відокремленою обставиною;
речення з відокремленим означенням.
- 5 Зроби синтаксичний розбір виписаних речень.

Твір-роздум – це такий вид монологічного мовлення, мета якого викласти свої роздуми щодо певного питання чи проблеми і знайти на них відповідь. Підсумком такої роботи є відповідь на поставлене питання та вирішення цієї проблеми.

Звичайно, твір-роздум на певну тему матиме суб'єктивний характер, оскільки в кожній людині своє бачення вирішення проблеми. Твір якраз і має висвітлити власну позицію автора, визначити його особисту точку зору. Саме це є основним змістом твору-роздуму.

Такий вид твору має чітку будову:

- 1) теза, тобто головна думка або проблема, яку треба підтвердити або спростувати;
- 2) аргумент, тобто доказ висловленої тези, який ілюструється прикладами з літератури, історії або життя;
- 3) висновки як результат міркувань.

Твої літературні проєкти

Доведи, що текст з вправи 1 є роздумом. Побудуй відповідь за таким планом:

- 1) Сформулюй тему та основну думку тексту.
- 2) Розглянь будову тексту. Визнач тезу, аргумент, висновки.
- 3) Чи наявні приклади, які ілюструють доведення позиції автора?
- 4) Поміркуй, чи реалізовано мету тексту-роздуму: чи висвітлено позицію автора, чи доведено її?
- 5) Чи вдалося автору переконати тебе у своїй позиції?

2 Прочитай текст.

В історії кожного народу є пам'ятні події, прив'язані до певних географічних місць. Через ті місця, події, дати висвічується нащадкам сива давнина, пізнається ними власна далека й близька історія. Звідти, з правічних часів і з недавніх століть, долинає відгомін життя і боротьби наших предків. Знані й невідомі давні події, немов глибинні живлючі джерела, напоїли, наснажили героїчним духом легенди й богатирські поеми – билини. Від них і нині свідомість сповнюється по-

чуттям захоплення від донесених із давніх віків реальних картин буйної природи, краси рідної землі. А брали від неї все потрібне для свого існування: і хліб, і м'ясо, і рибу, і мед. І співали, прославляючи свою працю.

(За О. Засенком)

Поміркуй і дай відповідь!

1. Визнач тему та основну думку тексту.
2. Чи погоджуєшся ти з позицією автора?
3. Добери декілька аргументів, які б ілюстрували твою позицію.
4. Запиши обране висловлення та власні докази його істинності.

Робота над твором-роздумом

1. Прочитай і зрозумій тему, знайди у ній питання, визнач проблему.
2. Сформулюй свою позицію щодо висловленої думки у формі повної, чіткої тези або антитези.
3. Поясни свою позицію, чому ти вважаєш саме так:
  - а) знайди доречні й переконливі докази, сформулюй їх чітко, розташуй послідовно;
  - б) добери приклади, які б ілюстрували твої докази.
4. Сформулюй висновок.

Рекомендації до написання твору-роздуму

1. Під час написання твору-роздуму слідкуй за тим, щоб частини твору були пов'язані логічно й за змістом. Для цього вживай певні слова та вислови. Так, у першій частині можна використати такі мовні конструкції:
  - так, я погоджуюся з тим, що ... (підтримка думки);
  - я не згоден (не згодна) з думкою про те, що ... (спростування думки);
  - це складне для мене питання: з одного боку ..., а з іншого боку ... (проміжна позиція).
2. Коли наводиш приклади для аргументації власної позиції, можна вживати такі слова та вислови: *по-перше, по-друге; переконливим прикладом може слугувати ...; на підтвердження (спростування) думки можна навести приклад ...; таке трапляється і в житті ...; ось приклад із життя ... тощо.*
3. У висновках варто вживати слова *отже, таким чином*. Такий початок речення у висновках є логічним результатом твоїх міркувань.
4. Не переказуй змісту художнього твору, не давай повної характеристики образів. Наводь тільки конкретні приклади, які допоможуть тобі аргументувати свою думку.

Ти – творча особистість!

Обери будь-яку із запропонованих тем і склади твір-роздум на морально-етичну тему (8-10 речень). Враховуй рекомендації до написання твору-роздуму.

Уроки мудрості.

Що таке вихованість?

Минуле та сьогодення.

Збереження природи – обов'язок кожної людини.

Найщасливіший день у моєму житті.

Історія, сьогодення та минуле українського народу.

Повага змалку.

ПОГЛИБЛЮЙ ГРАМОТНІСТЬ!

Односкладні прості речення. Односкладні прості речення з головним членом, що дорівнює присудку: означено-особові

1 Прочитай речення. Чи всі вони мають підмет та присудок? Чи зрозумілий зміст речень з одним головним членом? Підметом чи присудком є в них головний член речення?

1. Сміху вже не чулося. 2. Він став прислухатися. 3. Спочатку нічого не було чути. 4. Потім водою донесло тиху пісню. 5. Пісня скоро одбриніла. 6. Стало тихо. 7. Високо над горами стояло весняне сонце. 8. Пахли трави, верби. 9. Радісний подих пронісся в юрбі. 10. Заговорили. 11. Хтось усміхнувся. (Н. Забіла)

Речення з одним головним членом називається **односкладним** (рум. *propoziție topotetbră*, рос. *односоставное предложение*). Головний член простого односкладного речення виконує функцію або **підмета**, або **присудка**. Другий головний член або не потрібен для розуміння змісту таких речень, або його взагалі не може бути.

Суть цих речень певною мірою розкривається в їх назвах.

- 2 Проаналізуй речення. До якого типу вони належать: односкладних чи двоскладних? В односкладних реченнях з'ясуй, чи можна визначити дійову особу. Яким чином? Свої міркування звір з поданим після вправи правилом.

1. Я прокидаюсь на березі Десни під дубом. (*О. Довженко*) 2. Зроблю собі човна із мрій і весла із пісень. (*М. Рильський*) 3. Ми плануємо цього літа відвідати кілька музеїв. 4. Вір в хороше, і воно до тебе прийде. 5. Більш за все у світі люблю музику. (*О. Довженко*) 6. Пишу тобі рядки привіту крильми найперших журавлів. (*М. Боровко*) 7. Стояв би тут і слухав дотемна невгавний вітру спів... (*В. Мисик*) 8. А вві сні я бачив сонце, і поле безмежне, і стежки без краю в достиглих хлібах. (*Ю. Збанацький*) 9. Скучив за степом, скучив за лугом. (*В. Стус*)

Означено-особовими (рум. *subiect definit*, рос. *определенно-личные*) називаються такі односкладні речення, у яких присудок означає дію, що стосується означеної (тобто відомої, точно визначеної) особи, а саме особи мовця або співрозмовника. Головний член виражається дієсловом у формі 1-ї або 2-ї особи однини чи множини дійсного або наказового способу. На дійову особу вказує особове закінчення дієслова.

- 3 Випиши означено-особові речення, підкресли головні члени, поясни їх морфологічне вираження.

1. Сади свій сад, плекай свої надії. (*Леся Українка*) 2. Дишеш і не надишешся тим чистим і пахучим повітрям. (*І. Нечуй-Левицький*) 3. Яка не підійма вершина, – триматися будем землі, як рідних осель журавлі. (*Б. Степанюк*) 4. Вийду в степ, чи зупинюсь у полі – скрізь високі предківські могили. (*М. Луків*) 5. Ідеш, ідеш, а ще й не половина, ідеш, ідеш, хоч добре, не один. (*Л. Костенко*) 6. Стою й тихо складаю хаті присягу. (*В. Думанський*) 7. Житиму в цих стінах і питиму чисту воду з криниці в цьому дворі завжди. (*В. Думанський*)

- 4 А. Запиши текст. Став дієслова, що в дужках, у відповідній формі так, щоб вони виражали дію оповідача. Зверни увагу на чергування приголосних звуків при творенні дієслів.

Коли (лежати, *2-га особа однини*) у полі лицем до неба і (вслухатися, *2-га особа однини*) в многоголосу тишу полів, то (помічати, *2-га особа однини*), що в ній є щось не земне, а небесне.

Щось наче сверлить там небо, наче струже метал, а вниз спадають тільки дрібні, просяні звуки. Ниви шумлять навколо і заважають. (Гнати, *1-ша особа однини*) від себе голоси поля, і тоді на мене, як дощ, спадають небесні. Тоді (пізнавати, *1-ша особа однини*). Се жайворонки. Чи не краще сісти тихенько й заплющити очі? Я так і зроблю. (Сідати, *1-ша особа однини*). Круг мене темно. Блискають тільки гострі колючі звуки і дрібно сиплеться регіт на металеву дошку. (Хотіти, *1-ша особа однини*) спіймати і записати в пам'яті...

(*За М. Коцюбинським*)

- Назви означено-особові речення.
- Знайди речення, в якому вжито антоніми.

Б. Доведи, що уривок належить до художнього стилю. Які художні засоби у ньому використано?

- Чи можеш ти уявити себе на місці автора? Що ще можна побачити у небі?

- 5 Склади із пропонованими дієсловами означено-особові речення з присудком, вираженим дієсловом дійсного способу в різних формах. Запиши їх. Укажи особу дієслів-присудків, визнач дієвідміну.

Любити, шанувати, берегти, пам'ятати, повертатись, згадувати, вивчати.

- 6 Запиши текст. Став дієслова, що в дужках, у відповідній особовій формі так, щоб вони виражали дію оповідача.

Джерельний край мого дитинства... Жебонять, виграють, співають джерела... (Стояти) коло витоків і (чути), як ноги мої лоскоче шовковистий шепіт ручаю. У густому тумані пасуться коні. Дзвенить, зачепившись за бляшану покрівлю хати, мідне колесо місяця. Заворожений цією красою, повільно (ставати) на коліна, (спиратися) руками об землю і, нахилившись, (пити) холодну воду. Мовби (убирати) в себе всі чари природи. Ні, немає нічого смачнішого у світі, ніж смак рідного джерела! (За В. Геєм)

- Назви ускладнені односкладні означено-особові речення.

Ти – творча особистість!

Чи є у твоєму населеному пункті джерело? Що ти знаєш про історію його виникнення? Хто доглядає джерело сьогодні?

- 7 Прочитай текст. Випиши окремо двоскладні і односкладні речення, визнач їх граматичну основу. Встав пропущені літери, поясни написання орфограм.

Мати-земля

Мати – земле моя!.. В біло-рожевому вінку з в..сняних квітів, у смарагдовому вбран..і із з..лених шат, у золотавому багрянці щедрої осені – ти завжди пр..красна.

Варто лише тобі захотіти, і бе..краї похмурі степи усміхнуться барвистою в..селкою квітів, у пустелях потягнуться до сонця з..лені паростки, наповняться соком виноградні грона...

Тебе полюбив кожен із тих, хто живе на планеті. Дзвін струмків нагадує твій сміх, шелест листя в гаю.

Твоя незрима присутність відчувається у буянні квітів, лугів, лісів, надихає на творчість поетів, які на твою честь складають гімни і оди... (За с. Кургузовим)

Ти – творча особистість!

- 1 Чим для тебе є рідна земля? Запиши опорні слова. Побудуй усне зв'язне висловлювання (5-6 речень), вживаючи односкладні речення.
- 2 Склади п'ять-шість гасел до теми «Цінують свою Батьківщину!», формулюючи їх у формі означено-особових речень.
- 3 За поданими початком і кінцівкою склади твір-мініатюру (7-10 речень) у художньому стилі на тему «Рідна сторона». Використовуй односкладні означено-особові речення.

Проїхавши бором, станеш підніматися на високу гору.

...

Слухаєш не наслухаєшся, як не наслухається мати своєї дитини, бо та мова со-лодша для неї від медової речі найрозумнішої людини.

ПОГЛИБЛЮЙ ГРАМОТНІСТЬ!

Односкладні прості речення. Односкладні прості речення з головним членом, що дорівнює присудку: неозначено-особові

- 1 Прочитай речення. Визнач, які речення двоскладні, а які – односкладні. Обґрунтуй свою думку.

Наші предки завжди будували власний дім. Власний дім завжди будували з любов'ю. Хазяїн для хати вибирав щасливе місце. Для хати вибирали щасливе місце.

- Чи можна визначити особу, що виконує дію, у реченнях правої колонки?

Неозначено-особові речення (рум. *cu subiect nedefinit*, рос. *неопределенно-личные*) – це односкладні речення з головним членом у формі присудка, що означає дію, яку виконує або виконувала невизначена особа: *У нашому районі будують лише котеджі.*

Способи вираження головного члена неозначено-особового речення:

1) дієслово у формі 3-ї особи множини: *У нас пихатих не люблять.*

2) дієслово минулого часу у формі множини: *Мені написали листа.*

У неозначено-особових реченнях основна увага зосереджена на факті, події, а не на виконавцеві дії. Наприклад: *У піснях тебе називали зіркою* (Є. Летюк). – Хто називав? – вказати неможливо.

2 Прочитай речення. Порівняй двоскладні речення з односкладними. Яка між ними різниця? Який займенник можна дібрати до дієслова-присудка?

1. Ішли дівчата, співали, калину в лузі ламали. (*Л. Забашта*) 2. – Чи я в лузі не калина була? Чи я в лузі не червона була? Взяли мене поламали, у пучечки пов'язали... (*Народна творчість*) 3. Шануйте здобуде трудом покоління, помножите його у пошані. (*М. Нагнибіда*) 4. Весною в селі встають рано. (*Гр. Тютюнник*)

3 Утвори односкладні неозначено-особові речення, трансформувачи подані синтаксичні конструкції. Укажи спосіб вираження головного члена.

ВРАЗОК:

До хліба українці віддавна ставилися з особливою пошаною. – До хліба в Україні віддавна ставилися з особливою пошаною.

1. Упродовж віків Несторів літопис був прикладом єднання, патріотизму й поваги до інших народів. 2. Розвиток ракетної галузі та космічної техніки й початок космічної ери в історії людства світ пов'язує насамперед з ім'ям академіка Сергія Корольова. 3. До етикету належать поведінка, форми звертання й привітання, манери й одяг.

4 Прочитай текст.

Щоб у хаті жилося добре, для неї вибирали щасливе місце. Оселю не будували на колишній дорозі, а також там, де вже раз стояла хата, особливо спалена блискавкою. Не будувалися на роздоріжжі, на межі, на току й на тому місці, де росла бузина, вільха, осика, верба.

Облюбовували місце для майбутньої хати потай від чужого ока вже після заходу сонця. Насамперед визначали чотири кути, робили на їх місці заглиблення. У кожне з них насипали по пригорщі жита. Спочатку – де мала бути покуть, потім – де піч, а далі – де припічок і постіль. Рано-вранці, ще до сходу сонця, обстежували ті купки зерна. Так робили три ночі підряд. Якщо купки не пошкоджені, то на цьому місці можна ставити хату. А потім, заготовивши все потрібне для будівництва, кликали людей на закладчини.

По українських селах ще й сьогодні не забувають давньої доброї традиції – будувати житло, клуню чи комору гуртом, толокою.

Просять на толоку і друзів, і сусідів, і родичів. Часто сходиться майже все село, бо тут же ледь не кожен один одному чи брат, чи сват, чи кум.

Починають рано. Робота йде швидко й весело. За день «виливають» стіни хати: між дошки кладуть соломку, заливають її розколоченою глиною й добре втоптують.

Толока – справжнісіньке свято спілкування, людської приязні та щирості. Пісні, приказки, жарти так і сиплються, особливо за вечерею, якою господар пригощає всіх за совісну працю. (*За М. Дмитренком*)

Збагацуй власне мовлення!

Толб́ка – 1) одноразова праця гуртом для швидкого виконання великої за обсягом роботи, на яку скликають сусідів, родичів, товаришів (без оплати, а за частування); 2) люди, скликані для такої роботи. Українці Молдови частіше кажуть **клáка**.

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Випиши усі прості неозначено-особові речення.
- 2 Підкресли головний член неозначено-особових речень. Надпиши спосіб вираження головного члена речення.

Ти – творча особистість!

Що тобі відомо про традицію праці гуртом? Запиши опорні слова. Склади усну зв'язну розповідь (5-6 речень), живляючи неозначено-особові речення.

- 5 Прочитай речення. Визнач у них граматичні основи. Укажи засіб і форми вираження головного члена цих речень. Зверни увагу, з якого джерела взято речення?

1. У лінивого на полі кропива росте. 2. У чужу душу не влізеш. 3. Неправдою весь світ пройдеши, та назад не повернешся. 4. У ледачого пасічника і бджоли ледачі. 5. У лінивого руки не болять. 6. Хліб-сіль їжте, а правду ріжте. 7. Нових друзів наживай, а старих не забувай. (*Народна творчість*)

- 6 Прочитай речення. Чи погоджуєшся ти з тим, що головний член цих односкладних речень указує на всіх загалом і кожного зокрема?

1. Не кидай слова на вітер. 2. Друга за гроші не купиш. 3. Не позичай у сусіда розуму. 4. По горобцях з гармат не стріляють.

- З'ясуй спосіб вираження головного члена речення.

Узагальнено-особовими (рум. *generalizatoare*, рос. *обобщенно-личными*) називаються односкладні речення, в яких головний член називає дію, що може стосуватися будь-якої особи, тобто узагальнено (будь-кого з людей).

Головний член у таких реченнях найчастіше виражений дієсловом у формі 2-ї особи однини чи множини дійсного або наказового способу, а також формою 3-ї особи множини. Наприклад: Лови летючу мить життя (О. Олесь). З ким поведешся, од того і наберешся. Решетом воду не носять (Народна творчість).

- 7 Прочитай уважно текст. Визнач його стильову належність та основну думку. Добери заголовок.

Славнозвісна Бендерська фортеця! Цей архітектурний скарб та історичний пам'ятник є багатим спадком не тільки молдовської, а й української та світової

історії. Фортеця була заснована молдовськими князями на початку 15 століття на берегах річки Дністер як об'єкт оборони й контролю важливих торговельних шляхів. У різні періоди свого існування фортеця належала то Османській імперії, то Молдавії і навіть українському козацтву. Вона була місцем важливих подій, які вплинули на історію та культуру регіону, та стала символом культурної спадщини нашої країни.

Сьогодні Бендерська фортеця є популярним об'єктом культурного та туристичного інтересу. Її перетворено на музей, в якому побачиш виставки, де викладена історія будівництва та розвитку фортеці, а також важливі історичні події, які тут відбувалися. Такі виставки створюють можливість для відвідувачів дізнатися більше про цей об'єкт.

Фортеця стала популярним місцем для туристів не лише з України, але й з інших країн. Її відвідують, щоб на власні очі побачити унікальну архітектуру та дізнатися більше про історію країни.

Родзинкою культурних заходів, фестивалів, концертів та інших подій є те, що їх проводять просто неба на території історичної фортеці п'ятнадцятого століття. У неймовірній атмосфері насолоджуються сучасним вуличним мистецтвом: музикою, малюнком (графіті), поезією, танцем. Це сприяє розширенню культурної діяльності в регіоні та залученню уваги до важливості збереження історичних об'єктів.

Бендерська фортеця – не лише спадкоємець історії, але і символ культурної спадщини та єднання різних етносів і націй. Її архітектура та історія нагадують нам про важливість збереження історичних об'єктів та спільного культурного спадку. Бендерська фортеця залишається живим свідком минулого і нагадує про важливість дослідження та підтримки культурної спадщини для майбутніх поколінь.

Бендерська фортеця

Ти – творча особистість!

Чи є важливим дослідження та підтримка культурної спадщини для майбутніх поколінь? Доведи свою думку (5-6 речень), вживаючи неозначено-особові та узагальнено-особові речення.

Працюймо в парах!

Об'єднавшись у пари, складіть і запишіть діалог (6-8 реплік) про те, який із фестивалів (і чому саме його) вам хотілося б відвідати. Використайте неповні речення.

Музичні фестивалі у Бендерській фортеці

ПОГЛИБЛЮЙ ГРАМОТНІСТЬ!

Односкладні прості речення. Односкладні прості речення з головним членом, що дорівнює присудку: безособові

- 1 Випиши форми дієслова в три колонки: у першу – інфінітиви, у другу – безособові дієслівні форми на -но, -то, у третю – ті, які не мають виконавця.

Дзвенить, кортить, відновити, з'єднано, чатувати, ваблять, сміється, смеркає, триває, перебито, граючись, мріється, співаймо, інвестовано, витягне, цінується.

Безособовими (рум. *propoziții impersonale*, рос. *безличные предложения*) називають односкладні речення з головним членом у формі присудка, який означає дію, процес або стан, які не мають виконавця чи носія або реалізуються незалежно від них.

Підмета в таких реченнях немає й не може бути. Наприклад: *До булави треба й голови* (Народна творчість). *Не пишеться, а думається тільки* (Г. Світлична). *Правди не сховати* (Народна творчість). *Як весело було нам усім у ту мить* (А. Яніта).

- 2 Прочитай текст.

Добре їхати до своєї хати

Тихо навкруги... Добре їхати до своєї хати. Нема кращої дороги в світі, ніж до рідної матері. Це можна відчути лише тоді, коли закине тебе доля далеко від отчого дому... Сподіваєшся на цю дорогу, думаєш розгубити на ній свій неспокій і знайти душевну втіху. Коли не спиться тобі ночами, коли раптом оповіє тебе невимовна туга, тоді десь у глибині душі народжується оцей споконвічний потяг до своєї дороги. І якщо навіть станеться так, що обставини не пустять тебе в цю дорогу, – ти все одно пройдеш її в думках сотні, тисячі разів і повертатимешся з неї кращим, бодай на хвилину чи на день. Хочеться, щоб так було завжди... (За М. Зарудним)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Зверни увагу на виділені речення та частини складних речень.
- 2 Випиши їх у такому порядку: 1) повідомлення про стани і процеси в навколишньому середовищі; 2) переживання, настрої й фізичні відчуття людини, її внутрішній стан; 3) природні явища, фізичні процеси; 4) бажання/небажання.
- 3 Який тип односкладних речень ужито в тексті?

Способи вираження головного члена в безособових реченнях:

Безособове дієслово	<i>Уже розвидняється. Світало і хмарилося. Ночами мені не спиться. Бракує слів. Мріялось про майбутнє.</i>
Особове дієслово в значенні безособового	<i>Пахне ранковою свіжістю. Потягло холодом. Від річки тягне сирістю.</i>
Безособові форми дієслів на -но, -то	<i>Будильник вимкнено. Пройдено довгий шлях. Розбито чашку.</i>
Прислівник (з дієсловом-зв'язкою або без нього)	<i>Сьогодні буде сонячно. Нудно без музики. Було весело. Мені стає прикро.</i>
Присудкові слова треба, можна, слід, гріх,-сором, жаль тощо в поєднанні з інфінітивом	<i>Можна нікуди не поспішати. Шкода витрачати час на дрібниці.</i>
Неозначена форма дієслова (інфінітив) без будь-яких допоміжних слів	<i>Як бути? Триматися до кінця. Ще б трохи поніжитися під ковдрою.</i>
Заперечне слово нема (немає) , а також не було, не буде (з додатками в родовому відмінку)	<i>Не було бажання рухатися. Для сміливих немає перешкод</i>

- 3 Досліди, в яких реченнях дієслова виконують роль присудка, а в яких – роль головного члена безособового речення.

1. Тут, на околиці селища, під шатром старезних ясенів, нутрувало колись джерело. 2. Пахне м'ятою і свіжоспеченим хлібом. 3. Біліє проти сонця стіна самотньої хатинки. 4. Польова доріжка сіріє поміж стернями. 5. Знадвору у відкриту квартиру тягне паленою щетиною.

- 4 Перепиши речення, в яких **немає** пишеться разом, а потім ті, в яких **не має** пишеться двома словами. Які з них є безособовими? Доведи.

1. У них не/має єдиної стратегії. 2. Він не/має права забороняти. 3. Запитання не/має кінця. 4. Інструктор не/має наміру вас перевіряти. 5. Нарешті конкурентів поруч не/має! 6. А втім, не/має ніде краще, як на своїй землі. 7. Ризикує він постійно, але не/має страху ні перед чим. 8. Єдиному йому тут

не/має місця. 9. Шкідники ненаситні, не/має меж їхнім апетитам. 10. Ніхто сторонній сюди не/має заходити. 11. У його відданості вона не/має сумніву. 12. Не/має мудріших, ніж народ, учителів. (М. Рильський) 13. Для людської думки не/має віддалі. (Народна творчість) 14. Летить голуб понад полем, спочинку не/має. (Л. Глібов)

5 Прочитай уважно текст.

«Хто не знає свого минулого, той не вартий свого майбутнього», – говорить народна мудрість. І це дійсно так, бо як дерево тримається на землі своїм корінням, так людина тримається на землі своїм минулим. Людина, яка не знає минулого, – перекотиполе, куди вітер подме, туди воно і котиться.

У Сороцькому районі є одне з найстаріших сіл Молдови – село Рудь. Це місце унікальне для тих, хто любить історію або захоплюється мальовничими пейзажами. Численні історичні пам'ятки цієї місцевості приваблюють туристів.

Серед лісу, на схилі однієї з ущелин знаходиться Рудьський монастир, зведений у XVIII столітті. Він є справжньою пам'яткою молдовського зодчого мистецтва. На іншому боці ущелини – ще одне історичне надбання, яке називають давньоримською фортецею. Зараз там поставлено пам'ятний знак і підносяться догори три дерев'яні хрести. Там варто побувати, щоб помилуватися чудовим краєвидом.

Фортеця «Три хрести» знаходиться на вершині дуже високого і крутого пагорба.

Залишки давнього укріплення занесено землею, вони поросли лісом. Але ще можна побачити великі кам'яні брили, з яких було зведено стіни. Це не безформне каміння, а вирізані з твердого каменю відшліфовані паралелепіпеди висотою і шириною до 1 м, а довжиною до 2 м. Деякі вже скотились униз.

Перевернути брилу не можуть кілька чоловік. Невідомо, як їх піднімали в гору, як укладали з великою точністю.

Залишки укріплень на Рудьській горі вражають високою технікою обробки каменю. Великий розмір і вага брил, сліди шліфовки, невідомий спосіб доставки на вершину свідчать, що укріплення створила могутня культура. (За Л. Рудой, Л. Чолану, збірка науково-дослідницьких робіт молоді Республіки Молдова, «Юний дослідник», Бельці, 2019 р.)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Визнач стильову належність та основну думку тексту.
- 2 Добери заголовок.
- 3 Випиши з тексту безособові речення. Вкажи способи вираження головного члена.
- 4 Заміни, де можливо, особові речення безособовими, порівняй способи вираження головних членів у них. Запиши.
- 5 Які ще типи односкладних речень ужито в тексті? Назви їх.

Ти – творча особистість!

Які фортеці, побудовані на території Республіки Молдова, тобі відомі? Що ти про них знаєш?

Твої літературні проєкти

Чи погоджуєшся ти з висловленням, що людина, яка не знає свого минулого, не варта свого майбутнього? Доведи свою думку (5-6 речень), вживаючи односкладні речення.

Щоб визначити вид односкладного речення з головним членом у формі присудка, можна скористатися такими підказками:

- підставляємо як підмет займенники **я, ти, ми, ви** – речення **означено-особове**: Люблю співати. – (Я) люблю співати. Приходьте завтра. – (Ви) приходьте завтра;
- підставляємо як підмет займенник **вони** (іменник люди) – речення **неозначено-особове**: *Про цей дуб розповідають багато легенд.* – *Про цей дуб* (вони, люди) *розповідають багато легенд*;
- прислів'я, приказки, рецепти, інструкції, афоризми – речення **узагальнено-особове**: *За одного битого двох небитих дають* (*Нар. творчість*). *Поспішайте творити добро!* (О. Довженко);
- решта (головний член речення у формі присудка виражено прислівниками, інфінітивами, безособовими й особовими дієсловами, словами *варто, слід, треба, нема, немає*) – **безособові**: *Хмарно. Смеркає. Робити нічого. Тягне димом від городів. Вікно зачинено. Треба увімкнути лампу. Нема бажання рухатись.*

1) Не забути тих днів ніколи... (Є. Маланюк.) (Неозначена форма дієслова)

2) Навколо радощів так мало... (В. Сосюра.) (Прислівник)

3) У лісі поночіє. (Леся Українка.) (Безособове дієслово.)

Односкладні прості речення з головним членом, співвідносним з підметом (називні)

- 1 Прочитай речення. Зверни увагу на їх граматичну основу. У формі присудка чи підмета виражено в цих реченнях головний член? Свою думку обґрунтуй.

Вітри. Старенькі хати. Високий, рівний степ... Тишина.

Називне речення (рум. *propoziție nominativă*, рос. *назывное предложение*) – це односкладне речення, головний член якого виражений іменником у формі називного відмінка (рідше – займенником або числівником): *Весна. І сонце. І зело (В. Стус).*

Називні речення бувають непоширені й поширені означеннями та додатками: *Високе полум'я.*

Якщо у реченні є обставина чи додаток, то воно не односкладне. За змістом обставина й додаток пов'язані з присудком, який у такому реченні пропущений, але легко встановлюється зі змісту речення: *У місті спека. – У місті стоїть спека.*

Про дію в називному реченні не йдеться, тому присудка в ньому бути не може: *Вогні. Блискавка. Гроза.*

Називні речення не бувають питальними й спонукальними. Вони можуть бути частиною складного речення: *Весна, і смерть, і світле воскресіння.* Їх часто використовують у заголовках.

- 2 Прочитай речення. Визнач граматичні основи. У якій колонці двоскладні речення, у якій – односкладні? Що змінив порядок слів? Свої міркування звір з правилом.

Тепла весна.
Зоряна ніч.
Сонячна погода

Весна тепла.
Ніч зоряна.
Погода сонячна.

На визначення типу речення за будовою впливає порядок слів. Так, прикметник, який стоїть перед означувальним іменником, є узгодженим означенням, а прикметник, який стоїть після іменника, – іменною частиною складеного присудка.

- 3 Установи відповідність. Для виконання цього завдання (у разі потреби) звернись до змісту підручника

1. Іван Карпенко-Карий	А. «Давня казка»
2. Леонід Глібов	Б. «Дорогою ціною»
3. Тарас Шевченко	В. «Добрий заробок»
4. Леся Українка	Г. «Сто тисяч»
5. Михайло Коцюбинський	Ґ. «Журба»
6. Іван Франко	Д. «Сон»

- Який тип односкладних речень обрано як назву творів? Поясни, чому використано саме такий тип речень?

- 4 Прочитай речення. Трансформуй синтаксичні конструкції за зразком, використавши називні речення як зачин. Досліди, текстам яких стилів мовлення властива ця риторична фігура?

ЗРАЗОК:

Багато дорога може розповісти допитливому серцю, навіяти і радість, і журу, воскресити в пам'яті давні перекази, бувальщини і легенди. – Дорога... Багато вона може розповісти допитливому серцю, навіяти і радість, і журу, воскресити в пам'яті давні перекази, бувальщини і легенди.

1. Начебто на золотавому липовому меду настояні, материні очі дивляться весь час за тобою. 2. Спробуємо розглянути деякі чинники і таємниці творчості, які так чи інакше впливали на творчу працю Лесі Українки, могли прискорювати чи уповільнювати лет її фантазії. 3. Скільки колискових пісень створив народний геній. 4. Змієві вали не дійшли до нас у своїй первозданній величі, бо від часу їх спорудження минуло майже дві з половиною тисячі літ.

- 5 Користуючись тільки називними реченнями, пригадай зміст/епізод твору. Перекажи один за вибором.

1. Лисичка. Попелястий Віл. Ведмідь. Вовки. Судді. Ратиці. 2. Гай. Рай. Річечка. Берег. Човни. Верби. Літечко. Листячко. Серденько. 3. Нещасний поет. Власний талан. Пісня. Лихий лицар. Рими-соколята. Вільні думи. 4. Бідний чоловік. Стара хатина. Березина. Мітовки. Заробок. 5. Літописи. Рідний край. Неволя. Ханський син. Мономах. Полон. Рідний степ.

- 6 Прочитай уважно текст.

Історія малої батьківщини. Повір, ці знання показують тебе як обізнаного та небайдужого громадянина. Хіба не стало би соромно, якби сьогодні на вулиці до тебе підійшов іноземець і спитав: «Чи не знаєте ви історію цієї будівлі, що навпроти нас?», а ти не знав би, що йому відповісти. Тому, щоб тебе не лякали такі ситуації, вчи історію! Тоді турист буде радий, що відвідав країну, в якій люди знають, хто вони і яке у них минуле.

Північ Молдови. Бричанський район. Село Тецкань (Тецкани).

Перше поселення у цій місцевості виникло 1577 року. Воно знаходилося приблизно за 3 км від нинішнього села, на височині біля річки Прут. Село заселялось людьми різних національностей, мабуть, з різних місцевостей. Першими мешканцями Тецкан були переселенці, надіслані для захисту кордонів. Потім до села прийшли поселенці з Карпат, які рятувалися від непомірних податків. Перші будинки. На місці нинішнього села вони почали будуватись біля річки. Хоча за старих часів місцеві жителі, які не мали колодязів, постачали себе водою з Прута, проте в безпосередній близькості від річки не селилися зі страху перед повеннями.

Документальні свідчення і версії про виникнення і далеке минуле села дуже різні.

Відомо, що в 1577 р. біля річки Прут, у сухому гирлі Вілії було село Ільшеуці, яке належало пані Някші Тяску. Його успадкували онуки чи племінники Някші на прізвище Тескануа, і, можливо, село стали іменувати Тецканами.

В XVII столітті село Тецкани було подаровано родині Казаку.

Тецканська земля здавалась в оренду, то кажуть, що до 1812 року її орендували турки. Вони побудували Турецький міст, який і донині стоїть при в'їзді у село.

При в'їзді в село можна побачити глинище – великий скарб жовтої глини. І не тільки тому воно таке цінне, що тут велись археологами розкопки і знайдено стародавні знаряддя праці, а й тому, що звало наше глинище все село. Як і затишні такі будинки, виготовлені сотнями теплих і надійних рук!

Кожна освічена людина повинна розуміти, що без прожитого немає життя сучасного, без древнього немає нового, без колишнього немає теперішнього. Для нас історія нашого народу – це не просто минуле, це його серце і душа. (За О. Баланюк, М. Кириловою, збірка науково-дослідницьких робіт молоді Републіки Молдова, «Юний дослідник», Бельці, 2019 р.).

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Визнач стильову належність та основну думку тексту.
- 2 Добери заголовок.
- 3 Випиши з тексту називні речення. Вкажи способи вираження головного члена.
- 4 Які ще типи односкладних речень ужито в тексті? Назви їх.

Ти – творча особистість!

Що тобі відомо з історії твого села/міста? Звідки у тебе ця інформація? Склади зв'язну розповідь (5-6 речень), вживаючи називні речення.

Водяний млин біля села Тецкань. Архітектурний пам'ятник XIX ст.

Кам'яний міст XVIII століття біля села Тецкань. Арку перекинуто через річку Вілія. Проліт арки – 6 метрів, висота – 4 метри.

ПОГЛИБЛЮЙ ГРАМОТНІСТЬ!

Повні і неповні речення. Тире в неповних реченнях

- 1 Прочитай. Які речення є неповними? Аргументуй свою думку.

Біля криниці розпустився кущ калини. / Біля криниці кущ калини.

На фестивалі дівчата красуються у вишиванках. / На фестивалі дівчата у вишиванках.

Повне речення містить усі необхідні для розуміння його змісту члени речення: *Джерельце під вербою виблискує водою (Т. Коломієць).*

Неповне речення – це речення, в якому пропущено один або кілька необхідних членів речення, але їх можна встановити з тексту або із ситуації спілкування: *Надмістом розмовляють голуби. Про що, не знаю. Про цікаві речі. Про той собор. Про людство. Про білий світ, про небо з далиною (Л. Костенко).*

Неповними можуть бути як двоскладні, так і односкладні речення.

Найчастіше неповні речення вживаються в розмовно-побутовому та художньому стилях, що дає змогу виразити мовлення, зробити його лаконічнішим, виділити основне, уникнути повторів.

Якщо на місці пропущеного члена речення в усному мовленні роблять паузу, тона письмі ставлять тире: *А довкола – млисто-бузкова далеч (О. Гончар).*

Але якщо на місці пропущеного члена речення немає паузи, то тире не ставимо: *В одній руці у нього був бублик, у другій бриль з вишнями (Б. Гринченко).*

2 Прочитай текст із відповідною інтонацією.

Знову день сліпучої весни. Скрізь переливи веселкових барв. У саду важка розкіш півоній. Вздовж огорожі – бузок. На клумбах – розмаїття квітів. По краях двору – піщана доріжка. *(За Г. Ніколаєвою)*

Поміркуй і дай відповідь!

- 1** Як письменниці вдалося уникнути повторення слів: *росте, знаходиться?* Реченнями якого типу вона скористалася?
- 2** Вкажи неповні речення, встанови, які члени у них пропущені. Чи перешкоджає брак окремих членів речення розумінню змісту висловлення?
- 3** На прикладі тексту поясни стилістичну роль неповних речень.

Неповні речення можуть бути контекстуальними й ситуативними.

У *контекстуальних* неповних реченнях пропущений член відновлюється з контексту (найближчих речень тексту). Причиною пропуску є те, що слово вже вживалося й повторювати його немає потреби: *Червоними озерами цвіли в лісосмузі маки. Синіми озерами біля них – сокирки (М. Вінграновський).*

У *ситуативних* неповних реченнях пропущений член відновлюється з мовленнєвої ситуації. Причиною пропуску є те, що всі учасники розмови знають, про що йдеться: *Під час гри у футбол один гравець вигукнув: «Пасуй мені!»* Із ситуації спілкування зрозуміло, що в цій ситуації йдеться про м'яч.

3 Прочитай, виділи неповні речення. Чи зрозумілий зміст цих речень без відновлення пропущеного члена?

1. Через степ видніється смуга – то пролягав тут колись шлях до моря. На ній і трава інша. 2. Перші уроки поезії – мамині. Найбільший слід на душі – од маминої коліскової «Ой, люлі-люлі, моя дитино». 3. У нашій крові – орієнтація на когось.

Але ще жоден народ, який орієнтувався на чужу силу, не виборов своєї незалежності. 4. Подвір'я аж сяяло чистотою, і острівці квітів цвіли по ньому там і там. Посеред двору – стара верба, а під нею – колодязь із дерев'яним на два схили дашком.

- 4 Прочитай речення. Визнач, як встановлюються пропущені члени: із контексту, тобто із попереднього чи наступного речення, із ситуації мовлення чи зі змісту самого речення? Які з речень є контекстуально неповними, а які – ситуативно неповними? Випиши контекстуально неповні речення.

1. Усі кажуть: кохання – дарунок долі. Якої долі? Доброї чи злої? (Ю. Мушкетник) 2. Головним інструментом у хірурга є скальпель, у художника – пензель, у поета – перо. (З часопису) 3. Знаєте, сонце вміє жити: ранком воно веселе, вдень – працюйте, увечері – задумливе, коли за обрій відходить. (М. Хвильовий) 4. Одні залюблені в старі листи. Ті – в музику. А ті – в руді томища. (Б. Олійник) 5. Науці належить розум, а поезії – споконвіку душа. (В. Шевчук) 6. Хто купляв собі Долю за гріш, а хто – і за мільйони. 7. Все залежить від людських зіниць: в широких відіб'ється вся епоха, у звужених – збіговисько дрібниць. (Л. Костенко) 8. За все в житті ціна сповна. За кожну мить. За кожен подих. (В. Крищенко)

- 5 Визнач двоскладні й односкладні речення. Випиши неповні речення, визнач їх типи, встанови, які члени речення в них пропущені.

1. Білосніжний корабль його і зараз десь в експедиції. (О. Гончар) 2. А я ходжу. Рівним, розміреним кроком, через усю хату, з кутка в куток. (М. Коцюбинський) 3. У кімнатах у нас гарно. Вичищено, виметено. (Марко Вовчок) 4. Юра спинився. В груди набрав повно повітря. (Ю. Смолич) 5. А Маковеїв буланій ішов попаски поруч з Сагайдою, по коліна забродячи в червоні маки. Чернишів – гріб копитом землю. (О. Гончар) 6. Коло школи зібрались мало не всі школярі. Дожидалися гостя зістолиці, забігали наперед, визирали. (С. Васильченко) 7. В зелене Журавне летять журавлі, а лебеді – у Лебедин. (П. Воронько) 8. За городами ж, по той бік Псла, смугою чорною – ліс. І шумить, шумить по-осінньому. (А. Головка) 9. Андрій додому поспіша, а сонце – у зеніт (О. Підсуха) 10. Тумани линуть вгору, вгору, а хмари – вниз. (П. Тичина) 11. За вікнами день холодне. У вікнах – перші вогні... (О. Теліга) 12. І обнявся сміх з журбою, ненависть – з любов'ю... (В. Симоненко) 13. Кров свою віддам твоїй калині, пісню – травам, птицям і лісам, плоть – піску, чорнозему і глині, а високі думи – небесам. (М. Луків) 14. Три явори посадила сестра при долині, а дівчина заручена – червону калину. (Т. Шевченко)

- Обґрунтуй вживання тире (усно).

- 6 Прочитай речення. Визнач в них функцію тире. Пригадай правила вживання тире між підметом і присудком у повному реченні. Випиши ці речення.

1. Здавна в народі кажуть: «Яка криниця – такий і господар, який поріг – така й господиня!» 2. З трьох боків фортецю захищає сухий канал, вирубаний у скелях, а з північно-східного – прірва. 3. «Повість минулих літ» – першооснова вивчення історії нашого народу. 4. Найважливіша риса етикету – уміння володіти собою. 5. Слово «криниця» походить від слова «рити», «колодязь» – від «холодний». 6. На Святого Юрія чистили колодязі копані лугові, степові для пастухів і худоби, після Трійці – копані колодязі в селі, спершу громадські, потім власні.

Речення з пропущеним підметом чи присудком є двоскладним, а не односкладним: *Андрій три роки прожив у Кишиневі. Знає тут усі місця.* Друге речення є двоскладним неповним (пропущений підмет *Андрій*).

- 7** Перебудуй речення з метою уникнення повторів. Замість пропущених слів постав тире. Зроби синтаксичний розбір утворених речень.

1. Зимою бійся вовка, а влітку бійся мухи. 2. Нема вовка без лісу, а села нема без лихого чоловіка. 3. Влітку роблять сани, а взимку роблять віз. 4. Не ясла до коней ходять, а коні ходять до ясел. 5. Поле має очі, а ліс має вуха. 6. Спочатку дерево у корінь росте, а потім росте у крону. (*Народна творчість*)

- 8** Прочитай притчу.

Є на землі дивовижне місто, в якому живуть лише одні колодязі. Вони живі і дуже люблять спілкуватися.

І ось одного разу облетіла місто колодязів одна дуже цікава думка. Виявляється, дуже стало модно бути чимось наповненим, не порожнім. Стали тоді колодязі поступово наповнювати себе. Хтось вирішив наповнити себе золотом і різним коштовним камінням.. Любителі прекрасного стали наповнюватися картинами та предметами мистецтва. Інтелігентні колодязі – книгами, словниками та інформацією.

Але будь-яка криниця має краї та дно. Згодом наповнилися всі колодязі в місті і нікуди було складати їм дороги для них речі. Тоді одному з них спало на думку геніальна думка – треба розширитися. І він розширився. Інші колодязі побачили це і теж вирішили скористатися цією ідеєю.

За всім цим спостерігав маленький колодязь на околиці міста. Йому добре було видно, як розростаються колодязі, як дедалі менше ставало місця між ними. Він злякався, що настане момент, коли вони можуть злитися в одну величезну криницю і тим самим втратять свою індивідуальність. І придумав: треба копати не вшир, а вглиб! І природно, копаючи вглиб, одного прекрасного дня він натрапив на ВОДУ! Вона швидко наповнила колодязь, була прекрасна та чиста. Колодязь став гратися з водою і так захопився, що не помітив, як вона перелилася через краї. Потріскана земля наситилася водою і навколо зазеленіла трава, розпустилися квіти, вирости дерева. Утворився маленький оазис на околиці пустельного міста. І цей колодязь стали називати КВІТНИК!

Інші криниці теж захопилися квітником і так само захотіли отримати таку ж чисту, гарну воду. Але, коли дізнавалися, що для цього доведеться викинути дороги речі, то відмовлялися від цієї ідеї. Вони могли тільки тихо бурчати і заздрити, примовляючи, що вода в нього може закінчитися, і він помре тоді від порожнечі.

На іншому краю міста, далеко від нашого квітника жила ще одна криниця, яка так само зважилася рости вглиб. І звичайно, віна так само з часом знайшла воду. Таким чином у місті утворилося вже два оазиси, навколо яких вирувало життя! Ці дві криниці усвідомили, що вода, яку вони виявили – ЗАГАЛЬНА! Вона велика і її багато. Вони зрозуміли, що ця підземна річка ніколи не скінчиться.

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Визнач основну думку тексту.
- 2 Добери заголовок.
- 3 Чим відрізнявся маленький колодезь від інших? З якою людиною він асоціюється?
- 4 Випиши з тексту неповні речення. Визнач їх типи, встанови, які члени речення в них пропущені.
- 5 Заміни, де можливо, особові речення неповними. Замість пропущених слів постав тире.
- 6 Які ще типи односкладних речень ужито в тексті? Назви їх.

Ти – творча особистість!

Як ставляться люди сьогодні до колодезів? Чи копано їх у твоїй родині?

Алгоритм синтаксичного розбору неповного речення

1. З'ясуй вид речення за метою виловлювання

Розповідне

Питальне

Спонукальне

2. Укажи вид на вид речення за емоційним забарвленням

Окличне

Неокличне

3. Виділи граматичну основу. Доведи, що речення двоскладне

4. Визнач вид речення за наявністю другорядних членів

Поширене

Непоширене

5. Схарактеризуй другорядні члени речення

6. З'ясуй вид речення за повнотою вираження думки

Повне

Неповне

Михайло Коцюбинський (1864-1913)

Відомо, що справжні твори мистецтва не старіють, не втрачають значення для наступних поколінь. Такі твори залишив нам Михайло Коцюбинський – видатний український художник слова, палкий патріот і інтернаціоналіст, борець проти соціального і національного гніту. Художня спадщина письменника увійшла в золотий фонд світової літератури.

Михайло Коцюбинський є одним із найоригінальніших українських прозаїків. Він одним із перших в українській літературі усвідомив потребу її реформаторства в напрямі модерної європейської прози. Майстер психологічної прози. Вершинами його художнього стилю критики вважають «Fata Morgana», «Тіні забутих предків».

У 1892-1896 роках письменник працював у Молдові в комісії по боротьбі з філоксерою, яка боролася зі шкідником винограду. Вивчав життя бессарабських молдаван. Робота в селах Бессарабської губернії дала йому матеріал для написання циклу «молдовських» творів («Для загального добра», «Пе-коптьор»).

Михайло Коцюбинський відкрив нові шляхи в літературі для наступних поколінь письменників.

Для загального добра

I. Перший грім

Замфір Нерон, ставний тридцятилітній молдуван, допив з глиняного глечика решту вина і встав з-за столу. З усмішкою задоволення від святного обіду, що грала на червоному, загрітому стравою та вином обличчі, він звернувся до жінки:

– Порайся швидше, Маріоро, бо поїдемо на виноградник, а я тим часом запряжу коні.

– Добре, – відповіла молодиця, поправляючи широке мідяне наруччя, що саме розщібнулося на її темній, немов спижовій, руці.

Але не встигла вона ще зацібути наруччя, як почула, що круглий, на піваршина заввишки стіл – мас – звалився їй на коліна, а посуда з брязкотом розкотилася по сінях, де задля хатньої духоти звичайно обідають улітку молдувани.

– Помалу ви, потерчата! – скрикнула налякана Маріора, притримуючи стіл рукою.

Винуватці тої катастрофи – два хлопчики літ семи-восьми та п'ятиліток-дівчинка – наче не чули сердитого материного поклику. З іскрами радості у чорних оченятах, з веселим покликом: «Ідемо, ідемо, на виноградник ідемо!» – вони зірвалися із-за столу та покопотіли за батьком до стайні, вимахуючи недоїденими грудками мамалиги.

– Це кара божа, ті діти! – вибухнула Маріора, збираючи розкидану по сінях посуду. – Ви не їсте, мош-Діма? – раптом звернулася вона до сивого, аж білого діда, чоловікового батька, що сидів за столом, безпритомно усміхаючись сивими мутними очима.

– Ні, спасибі, я наївся, – тихо відповів мош-Діма, піднімаючи з долівки перекинутого глечика.

Молодиця заметушилась: позбирала посуду, внесла до хати решту мамалиги, витерла триногий мас та поставила його боком під стіну.

Її повольні рухи, землистого кольору обличчя, опущені додолу кутики уст свідчили про перевтому, а зігнутий, наче під важким гнітом, стан робив цю двадцятип'ятилітню жінку старою бабою. Тільки чорні з поволокою, орієнтальні очі блищали вогнем під тонкими, зведеними докупи бровами, говорили про цілі скарби затаєної нервової сили.

Зробивши в хаті лад, Маріора перед дзеркалом обсмикнула рівні широкі рукави тонкої бомбакової сорочки, що за кожним рухом відкривали її спижові руки з мідяними та скляними наруччями, поправила здоровий золотий дукач на шиї та глянула на свою коротеньку корсетку зі шнуровицями, наче міркуючи, чи не треба взяти чого теплішого у дорогу. Але червнєве сонце, снопом цілим глянувши у загразоване вікно, пригадало їй, що надворі спека, а на тій спеці чекає, певно, на неї чоловік із запряженими кіньми. Маріора вийшла з хати.

На призьбі сидів мош-Діма, оточений курами та качками, і, з безпритомною усмішкою божевільного, пригоршнею сипав на землю покришену мамалигу, на яку з галасом накидались його пірнаті приятелі.

Маріора з-під долоні глянула в сторону повітки.

За хвилину заторохтіли колеса, і Замфір, ледве здержуючи гарячі коні, заїхав під хату новим, на залізних осях, мальованим возом – каруцою. З зеленого васага виглядали щасливі обличчя дітвори.

Маріора сіла – і коні, зігнувши від натягнених віжок шиї, помчались вулицею, збиваючи цілу хмару куряви. Собаки зграями вибігали з дворів, зі скаженою гавкотнею бігли за каруцою, кидались коням під ноги. Причепурені задля неділі молдувани придивлялись з-під долоні до Замфірової підводи, поцмокуючи з задоволення.

І справді любо глянути на ставну постать Замфірову, з гордим, як у римського па-

триція, обличчям, з міцним станом, тісно обхопленим золотом мережаним іліком, що відкриває широкі рукави білої сорочки, з-під котрої видко кремезні, з грубими від напруги жилами, руки. Блискучі, чорні очі Замфірові, його довгасте, повне обличчя, облямоване низько стриженою чорною бородою, так і світяться задоволенням, так і сяють гордощами, наче звіщають мирові, що Замфір тепер справжній хазяїн, не згірш від других. Оцими самими руками, котрими натягує тепер ремінні віжки, заробив він увесь свій статок, все те, що зрівняло його з першими хазяями, чому тепер не оден заздрить. Тому-то так згорда й поглядає він на стрічних, так весело посвистує на свої ситі, у ремінних шорах, коні, що, вилискуючи чорною шерстю та круто вигнувши шії, легко, мов пірце яке, несуть здорову каруцу поміж очеретяними тинами вузької вулиці.

Минули село. Замфір ступою поїхав берегом Пруту.

Тут глянув на нього з-за річки широкий простір зелених плавнів, замріли вдалині закордонні села. На румунському боці три пари волів тягло канатом проти води здорове червоне судно. Біла короґва на щоглі тріпалась в повітрі, поблискуючи до сонця. Високий засмалений стерник у червоному фезі налягав на стерно. Біля нього сидів білий кудлатий пес і дивився на берег. Вище, в далекому коліні річки, під крислатими вербами, тихо посувались за водою плоти, наче низка чорних острівців на блакитному поверсі річки. Вітер доносив звідти уривки. жвавої коломийки, якою розважалися на чужині плотарі-галичани.

Діти помітили на судні собаку і висунулись із васага.

– Мамо... мамо! а гляньте, який гарний песик! На, цю-цю! на!

– На місце! – скрикнув ураз батько, обернувшись до дітей.

З-за гори саме виїхав віз, наладований жінками та дітворою, і нагнав Замфіра. Молдувани замінялись поглядом – і вмить, немов зрозумівши оден одного, підскочили на місці, пустили віжки, гукнули на коней... Коні, почувши волю, шарпнулися із копита, витяглися – і помчались стрілою наввипередки, згинувши незабаром у густій хмарі куряви. Лиш інколи, коли сильніший повів вітру відносив набік куряву, видко було оддалік дві каруци, одну ближче, другу далі, що, немов п'яні, хиталися з боку на бік від скаженого гону...

Дітвора вчепилась ручками за васаг... Чорні очиці блищать щастям... Ах, так добре, захоплює дух, летиш, здається, кудись далеко, відірвавшись від землі... Верби, садки, гори наче женуться назад, у село, наче кружаться, обхоплені якимсь шаленим коловоротом... Мама сміється з задоволення, тато, той добрий «татака», раз у раз підплигує, вимахує рукою та, мов вітрилом на щоглі, має білим рукавом сорочки... Коні повитягались, як змії, запінилися, а не даються випередити, хоч задня підвода вже близько, от-от черкнеться кіньми передніх коліс... Ні, таки наші взяли гору, таки ми попереду... Ті вже далеко лишилися, спиняють коні...

Замфір стягнув віжки, коні зменшили біг, а врешті стали. Замфір вітер рукавом упріле чоло, скочив з каруци і з виразом гордощів на розпаленому гоном виду поплескав гарячих коників по шії.

Приїхали.

За хвилину діти з галасом вскочили у виноградник, випереджаючи матір. Замфір розпріг коні і пустив на пашу попід садом.

Зараз від дороги, загороджений очеретяним тином, починався Замфірів виноградник. Розкішні крислаті куці з буйною лозою, обліплені лапатим листом, вкривши підгір'я, спинались на гору, звисали гірляндами над жовтим проваллям, що, мов глибока зморшка на чолі, перетинало пасмо гір. Тоненькі, штучно виплетені з очерету тини відділяли Замфірів виноградник від сусідніх, а буйна лоза, немов наперекір усім ме-

жам, перелазила через тини, спліталась вусиками з сусідніми лозами, по-братерськи єдналась у зеленому морі виноградників. Здавалось, якась могутня зелена хвиля залляла підгір'я шпичастих гір, п'ялась догори, до тих жовтих шпилів, що дивились зі своєї високості далеко за Прут, на плавні, на озера, на гирла, у далеку простору, повиту сизою імлою...

Зелене море листя грало долі всіми сутіннями барв, від чорно-зеленої до жовто-зеленої, а з гори вторувала тій мелодії барв безладна гармонія мідяних дзвоників отари, що паслась по горах, та тужлива чабанська сопілка...

Замфір дуже любив свій виноградник. Оця десятина землі, густо засаджена розкішними кущами, відділена від гори столітніми волоськими горіхами, делікатними жерделями та сіролистими айвами, дісталась йому ще від батька. То була дідизна, прадідизна, може. З виноградником цим зв'язано так багато споминів. Ще дитиною бігав він там, з утіхою смакуючи солодкий виноград, зазираючи під кожен кущ, у кожен закуток. Все тут знайоме, все своє. Там під горіхами сховався він у свято з стрункою, чорноокою Маріорою, ще дівчиною тоді, там посадив на щастя якийсь особливий гатунок винограду – от як розрісся тепер розкішно! – а тут, хазяїном вже, завів молодник.

Замфір присідає під кущем, обережно, з любов'ю розгортає листя – то делікатне, ясно-зелене, покрите знизу білим пушком, то темне, блискуче, наче полив'яне. Там, під листям, цілі скарби, цілі купи розкішних кетяг так і обліпили кущ, так і вгинають лозу під непомірною вагою. Є, зародив господь, радісно б'ється Замфірове серце, а очі сміються до здорових грон.

– Татика, татика! а йдіть сюди! – гукає старший хлопчик. – Скільки тут поми (винограду) – страх!.. – Сюди, сюди, татика! – кричить з другого боку дівчинка. – В мене більше, навіть листя не видко! ..

Замфір сяє. Не зазиратимуть діти за чужі тини, у чужі руки. Буде своя пома, буде й вино. Тут саме вгіддя для винограду, звідси бере він таке вино, як спирт. О, всі знають, яке вино у Замфіра Нерона, тим-то він і не возить його на торг... Самі купці приїздить з готовими грішми, аби було що продавати. А доведеться продати більшу частину... Ну, та, звісно, на те й ходиться біля винограду, на те й працюється, щоб мати користь... Дасть бог, буде продати, буде й для себе. Вже ж молдуван не лишиться без вина: змалечку звик.

Замфір ходить поміж кущами, де тичку очеретяну поправить, де лист зайвий оскубе, де лозину підв'яже. Правда, сьогодні неділя, не слід би робити, ну, та коло винограду не гріх, бо то хліб святий, то дар божий... О, тут гущина яка, сонця не пускає, треба трохи пообщипувати листя... А тут лозина зайва, тільки сік марне тягне з бідного куща. Стягти її... Отак... А ось грона похилила гіллячку, на землі лежать бідні, треба підняти, бо то шкода, бо то праця людська.

Ох, праця! Скільки-то праці та клопоту взяв оцей клаптик землі! Ще батьки, а може діди, лишили тут свою силу – бач, які здорові та розкішні кущі виплекали! А він сам – хіба він мало поклав тут здоров'я?

І згадується Замфірові, як він восени мусить зібрати тички, підчистити лозу, закопати її в землю. Високо злітає здоровезна сапа, а на місці кущів виростають могилки. Спить зимою виноградна лоза, вкрившись могилками, а на весну треба визволити її, на світ вивести з-під землі, обчистити, на тички підняти...

А почнуть кущі бур'яном заростати – знов сапа в роботі, знов мозолі на руках. І то не раз, не двічі... Виноград любить, щоб коло нього ходити. І ходиться коло нього, як коло рідної дитини, і годиться йому, зате ж і звикається до нього, як до близької істоти, з життям котрої зв'язано власне життя, хліб, достаток... І такою дорогою стає тобі оця гнучка рослинка, що вміє віддячити за важку працю, за тверді мозолі... А пора збиран-

ня винограду? – пригадує Замфір. Ну, це вже легка, празникова робота. Ціла родина бере уділ в тій праці. Любо тоді глянути на стиглу, прозору ягоду, що ледве стримує солодкий сік у тонкій шкурці. Дорослі з піснями стинають стиглі кетяги в коновки та носять до бочки, а весела, замурзана солодким соком дівтора нишпорить попід кущами, вишукує непомічені грона. Рікою ллється солодкий муст!, починає грати – і тоді ціле село, від малих дітей до столітніх дідів, – напідпитку...

От коли б допоміг бог зібрати виноград да продати вино. Треба б взяти у пана яку фальчу землі, бо без поля теж погано у господарстві. Що то Маріора скаже на цю думку? Але де вона? – скинув очима Замфір по винограднику.

Маріора стояла поміж кущами, мов у зелених рамцях, підперши рукою голову, з замисленим обличчям.

– Маріора, а ти чого там зажурилася? Бачиш, господь послав нам дорід. Такого до роду я не помічав у наших сусід.

– Хвалити бога! – зітхнула молодиця. – Та, бач, я думаю... люди гомонять...

Про що люди гомонять? – підійшов до неї Замфір.

– Та кажуть, буцімто їздять по селах якісь доктори, що псують виноградники. Кажуть, слабість якась завелась у винограді, чи що, от вони й вирубують кущі та палять їх, ще й землю отрутою напувають...

– Що? виноград рубають? – здригнувся Замфір.

Він сам чув про це, як їздив на торг у Рені. Палять? – каже вона. – Землю труять? То й його добро, його батьківщину, хліб його мали б знищити якісь там доктори? Зроду-звіку цього не буде. То, може, й є слабість така на виноград, але тут, у їх селі, всі виноградники, хвалити бога, здорові, родючі, на гарному ґрунті. Дурниця то, чутка ота. Та й люди у них не такі, щоб пустили докторів на свої виноградники. Ого! насмілив би ся який вступити на його виноградник. Він би першого з рушниць застрелив, як собаку. Через труп його хіба б переступили в садок, бо живий він не пустить туди. Ет, дурниця! Мало що люди плещуть.

Замфір махнув рукою.

Однак, не вважаючи на той зневажливий рух, хмарка турботи повила Замфірове чоло. Ненадовго, правда. Ясність веселого червцевого дня, широке зелене море, хвилею листу вкривше скарби дороду, безжурне щebetання дівтори, що з галасом, обмаяна виноградними гіллячками, бігла до батька, вернули Замфірові його веселий настрій, його рожеві надії.

Сонце вже повернуло на вечірній пруг. Маріора загадала збиратись додому. Хлопці метнулись до коней, і незабаром віз стояв запряжений, готовий вирушити в дорогу. Гарячі коні помахували обтиканими виноградним листом головами, а дівчинка в вінку з гіллячки винограду тягла за собою на віз кілька стятих батьком довгих лозин з делікатним лапатим листом та лоззкручуваними тоненькими вусиками.

Нарешті коні рушили, каруца покотилася берегом Пруту, і довго ще видко було щасливі обличчя дівтори та довгі зелені лози, що, позвисавши з каруци аж до землі, колихалися від швидкого руху, немов прощаючись зі своїми подругами на винограднику...

В селі був рух. Цілі юрми молодіжі, одягненої в святну одіж, стояли на вулицях або простували на майдан, звідки на село ціле розходилося глухе дудніння доби! в супроводі різких, пискливих згуків ковала. Одноманітна східна мелодія болгаряски свідчила, що там, на майдані, танець саме у розпалі.

Опріч цього руху помічався ще й другий рух. По вулицях снували молдувани, купчилися біля воріт, попід тинами, вимахували руками, сперечалися, кричали. Баби своїми пискливими голосами робили справжній шарварок. Очевидячки в селі щось сталося. Коли Замфір наблизився до одної з таких купок, його зупинили, оточили ка-

руцу зо всіх боків, і хоч по розпалених обличчях молдуван видко було, що якась цікава новина свербить їм на кінці язика, однак давнім звичаєм виповнено поперед церемоніал привітання.

– Добридень, Замфіре!

– Спасибі вам.

– Що поробляєш?

– З виноградника їду.

По цій коротенькій прелюдії, виконаній з обох сторін однаковим тоном, знялась ціла буря голосів. Чи чув він, що примар одібрав бомагу?.. О, він пустить їх, запроданець отой, бодай би не встав в останній день на суд божий!.. Ба, не пустить! Пустить, побачите, пустить!.. То село не пустить!.. Ні, це вже кінець світа настає...

Замфір нічого не розумів.

– Хто? кого не пустить?.. – кажіть-бо толком, – кидав він питання на всі боки.

– Кого!.. таж докторів!.. Прийшла до примарії бомага, що незабаром мають приїхати доктори, які псують виноградники.

Замфіра, наче грім із ясного неба, вразила ця звістка. «Невже ж цьому правда? – шибала думка по його голові. – Невже ж цьому правда?»

– Ой, виріжуть нам виноградники, зовсім виріжуть, анцихристи! – голосила якась баба.

– Нічого, будемо звикати без вина, – злорадо кидала увагу друга.

Замфірові не вірилось ще. Чи не пустив хто часом дурну поголоску? Треба самому дізнатись про це в примарії.

– Я зараз буду тут, тільки коні випряжу, – гукнув він в юрму, рушаючи.

За хвилину Замфір з похмурим обличчям йшов вже у примарію. За ним потягло кілька молдуван. Примаря не було ще з ярмарку; на дворі примарії стрів їх пан писар, дуже незадоволений, що йому перешкодили милуватися своїми новими, ясної барви галанцями. Він скинув на Замфіра котячими очима, настовбурчив рівні, як у kota, вуси і відповів на привітання.

– Ми прийшли до вас, домнуле писарі, дізнатися, чи правда тому, буцімто прийшла бумага про докторів, що псують виноградники?

Пан писар зробив рукою та одягненими в ясні галанці ногами такий рух, наче хотів попрохати вибачення у громади, що така нечемна бумага справді існує в канцелярії примарії.

– Аякже... є... є... за номером...

– Чого ж вони хотять від нас, ті доктори? – глухо спитав Замфір.

Пан писар був у клопоті: він сам гаразд не знав, чого хотять «доктори».

– А... а... в вині слабість така є, філоксерія прозивається, – збрехав він, вдячно відкидаючи ногою в ясных галанцях та роблячи рукою округлий рух.

– Слабість? В вині слабість? – загула громада. Брехня! Діди, прадіди наші пили вино, а жили по сто літ! І ми п'ємо, а ніхто не чув ні про яку слабість. Це нам голову морочать!.. Бач, слабість знайшли!..

– І звідки ж береться та слабість? – спокійно, але глухо питав Замфір.

– А... а з повітря!.. – І пан писар, зморщившись, потяг носом повітря, наче помітив присутність тої слабості у повітрі...

– Ну, і що ж, – допитувався Замфір, – рубатимуть нам виноградники?

– А рубатимуть.

– Усі?

– А всі...

Молдувани обурились. Хто має право рубати їх виноградники? Та вони на шматки

розірвуть першого, що підніме сокиру над кущем. Як! Вони садили виноград, вони па-
зували садки свої, а хтось прийде і так, з доброго дива, почне нищити їх працю? Яким
правом?

– Закон!.. – уклонився, розставивши руки, пан писар ще й очі заплющив, наче про-
хаючи вибачення, , що існує на світі такий закон.

Закон! закон! Вони вже чули те слово. Як тільки яке здирство, як тільки кривда яка
громаді – зараз: закон. А хіба закон насадив їм виноградники, що дає право нищити
їх? Хіба закон працював на тих виноградниках до поту кривавого? Закон, він каже! А
хіба ж на світі є такий закон, щоб відбирав хліб від їхніх дітей, робив їх жебраками!
Ого! Вони мають свій закон: забалакає він з рушниць до кожного, хто насмілиться хоч
пальцем ткнути садки їхні! Тоді хай судять їх!..

Громада гула, як рій роздратованих шершнів, але пан писар вже не чув того гомо-
ну. З почуттям власної вищості, з виразом невимовного презирства до того темного
хлопства, що так не личив його котячому видові, пан писар округлим рухом звернувся
плечима до громади і, кинувши останній погляд на свої нові галанці, вступив у кан-
целярію.

Замфір покинув розхвильовану громаду, не вияснивши собі гаразд очікуваного
лиха. Злість душила його за горло, а прокльони, які посилав він усяким законам, що
не дають бідним людям спокійно жити, не здимали важкого каменя з серця, не змен-
шали злості.

А коли перелякана жінка стріла його неспокійним питаючим поглядом, він проці-
див кризь зуби:

– Не бійсь, нічого нам не буде. Я ще здолаю оборонити себе від напасті, – і глянув
спідлоба на стару турецьку рушницю, що висіла на стіні край мисника.

Збагачуй власне мовлення!

Спижéва – (колір) мідна, бронзова

Мош – старий, дідусь

Фез – головний убір в Османській імперії

Гату́нок – сорт

Дорóд – урожай

Галанці – брюки, штани

ЦЕ ЦІКАВО!

Філокéра виногра́дна – коренева попелиця із ряду рівнокрилих, що вражає листя і
кореневу систему винограду.

Філоксера живиться соком з листків та коренів рослини, внаслідок чого в місцях уколів
шкідника з'являються пухирі, в яких розвиваються некротичні процеси, викликані хворо-
ботворними мікроорганізмами.

Усе це пригнічує рослину, шкодить листя, припиняє розростання коренів, знижує уро-
жай винограду. Можлива повна загибель куща. Молоді виноградники часто гинуть до
вступу в плодоношення.

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Де відбуваються події, описані в оповіданні М. Коцюбинського «Для загального добра»?
- 2 Знайди у тексті опис зовнішності:
  - Маріори
  - Замфіра
- 3 Які художні засоби використовує автор для опису зовнішності головних героїв?
- 4 Скільки років було винограднику? Знайти у тексті опис винограду.
- 5 Як потрібно обробляти виноградник? Які види робіт? Знайди опис у тексті.
- 6 Чи легка праця на винограднику?
- 7 Як збирали виноград у оповіданні М. Коцюбинського?
- 8 Що за хвороба виникла на винограді? Що з виноградником мали робити лікарі?
- 9 Знайди в мережі Інтернет повний текст цього оповідання і прочитай цього до кінця.

Ти – творча особистість!

1. Як ти думаєш – чим закінчиться оповідання?
2. Чому Замфір так піклується про свій виноградник?
3. Чи має твоя родина виноградник?
4. Розкажи про цілющі властивості виноградної лози.

Твої літературні проєкти

Розроби і презентуй проєкт – «Республіка Молдова – країна виноградників».

ЦЕ ЦІКАВО!

Четверта частина населення Республіки Молдова займається виноробством, адже держава є країною виноробства і виноградників. Найбільшу колекцію вин у світі має Молдавський винний комбінат Кріково, який занесений до Книги рекордів Гіннеса. Колекція налічує близько 1,5 мільйона пляшок вина.

Виноград на території сучасної Молдови був знайдений приблизно 7 тис. років до нашої ери.

У Республіці Молдова знаходиться 2,3% від всіх виноградників світу.

На території нашої країни є 50 винзаводів та дегустаційних залів.

Щороку у Кишиневі відбувається Свято вина, яке відвідують багато гостей.

Перевір свої знання

I Прочитай текст.

Минуле, майбутнє і сьогодні пов'язані між собою. Від багатьох подій минулого залежить те, яким буде сьогодні і майбутнє. Повернутися в минуле не можна, як і не можна його помінати.

Але з минулого можна винести хороші уроки, які допоможуть будувати подалше життя. Не варто забувати минуле. Треба завжди ставитися до всього, що з вами відбувалося, з повагою.

Часто під час сімейних бесід мої батьки розповідають про важливі події, які відбувалися колись. А бабусі та дідусі люблять згадати свою молодість і розповісти якісь цікаві історії. Виходить, якщо б не зустрілися мої бабусі і дідусі, то не було б моїх батьків і мене. Всі сімейні традиції, які передаються з покоління в покоління, у нашій родині дуже цінують. З них складається все наше життя.

Ми не повинні забувати про наших предків, які часом переживали важкі часи. А найголовніше – потрібно вчитися на їхніх помилках, щоб не повторювати їх у майбутньому. Завдяки минулого ми знаємо, що найстрашніше на світі – це війна, а найважливіше – сім'я. Якщо хочеш чогось досягти, треба багато працювати. У нас є величезний багаж знань, яким потрібно тільки правильно користуватися. І тоді життя буде щасливим.

Якби не відкриття, які здійснювали наші предки, не було б ні телефонів, ні телевізорів, ні інших благ цивілізації. Все те, що є у нас, це зібрані століттями секрети. Добре, що ми живемо зараз і маємо можливість користуватися безцінними порадами наших предків. А ще у нас є можливість передавати знання наступним поколінням. Не можна переривати ланцюжок, що зв'язує минуле і майбутнє. Сьогодні за неї відповідальні ми і повинні старанно виконувати свою місію. *(За К. Моця)*

II Виконай завдання до тексту.

1. Визнач його стильову належність та основну думку тексту.
2. Добери заголовок.
3. Випиши з тексту односкладні речення (у тому числі й ті, що входять до складних речень). Визнач їх тип.
4. Прочитай і відредагуй речення, щоб уникнути небажаних повторів. Освічена людина завжди розуміє, що без минулого немає майбутнього, без традиційного немає нового, без колишнього немає теперішнього. Запиши його.
5. Склади власний текст на тему «Минуле і сьогодні моєї країни».

V

Одні в нас зорі й небеса

ПОГЛИБЛЮЙ ГРАМОТНІСТЬ!

1 Прочитай текст.

Республіка Молдова – гостинна країна. Її називають своїм будинком не лише корінні жителі, а й представники різних національностей: українці, болгари, гагаузи, євреї, росіяни, вірмени, білоруси, роми, німці. Усіх їх поєднує і любов до Молдови, і любов до традицій свого етносу.

Щороку в один з вересневих вихідних у громадському саду імені Штефана чел Маре ши Сфінт нашої столиці проводиться традиційний захід, який щорічно збирає всі етнічні групи країни.

Фестиваль «Єдність через різноманіття» в Кишиневі проводиться вже понад 20 років. Він покликаний об'єднати всі народності, що мешкають у Республіці Молдова. Їх багато, вони різні, але в цьому полягає сила багатокультурної держави. Метою фестивалю є збереження національних традицій та розвиток міжнаціонального діалогу на території Республіки Молдова.

Заходи, присвячені етнічному святу, традиційно розпочинаються з покладання квітів до пам'ятника правителю Штефану чел Маре ши Сфінт.

У центральному парку встановлюються численні обійстя представників усіх національностей. Вони демонструють культурне різноманіття та самобутність етносів, що мешкають у Молдові.

Протягом дня жителі та гості Кишинева запрошуються на книжкові ярмарки, виставки декоративно-ужиткового мистецтва, народних костюмів, експозиції живопису та виробів народного промислу, а також на літературно-музичний

спектакль за участю мистецьких колективів етнокультурних організацій.

Особливу увагу приділено яскравому парадному національному костюму – відображенню душі народу, його багатотисячолітній історії. Суміш кольорів і різноманітність...

На майстер-класах народних ремесел майстри покажуть вам, як виробляються ті чи інші витвори людської фантазії, ви відвідаєте виставку народного малярства, ви побачите дитячу галявину, ви спробуєте страви етнічної кухні.

До кінця вересня аналогічні фестивалі проводять у багатьох районах країни.

Кожному з нас потрібно знати історію свого народу, своєї держави. Освічена людина завжди розуміє, що без минулого немає майбутнього, без традиційного немає нового, без колишнього немає теперішнього.

Ти – творча особистість!

1. Використовуючи лише односкладні називні речення, склади текст SMS-запрошення для своїх однокласників/однокласниць на майстер-клас під час проведення фестивалю «Єдність через різноманіття».
2. Розглянь фото. Склади невеликий текст (6-7 речень), описуючи майстер-клас (за вибором). У тексті використовуй односкладні речення. Охарактеризуй їх.
3. Прорекламуй своє місто/село як можливий центр туризму й місце проведення етнічного свята. Використовуй односкладні називні, узагальнено-особові, безособові речення. Чому, на твою думку, цей тип односкладних речень часто вживається в рекламі?

Це цікаво!

- Республіка Молдова є однією з найбільш щільно населених країн Європи (щільність населення становить приблизно 130 осіб на кілометр квадратний). Площа держави становить 33843 кілометрів квадратних.
- Столиця Молдови майже повністю була знищена в 1940 році в результаті сильного землетрусу і нальотів німецької авіації.
- У роки СРСР їжу для космонавтів виготовляли саме в Молдові.
- Печера Крива (Бричанський район), яка знаходиться в Молдові, є однією з найбільших печер світу.
- Молдовські чорноземи вважають одними з найбільш родючих у світі.
- На території країни в далекому минулому жили слони, їх останки знаходять археологи.
- Однією з головних туристичних визначних пам'яток Молдови є Циповський монастир, що є найбільшим у Східній Європі монастирем, який знаходиться в печері.
- Найвища точка Молдови – це гора Баланешти, яка має висоту 429 метрів.

Пряма мова

1 Прочитай текст.

І була вся земля одна мова та слова одні.

І сталося, як рушали зо Сходу вони, то в Шинейарському краї рівнину знайшли, і оселилися там.

І сказали вони один одному: Ану, нароби́мо цегли, і добре її випалимо! І стала цегла для них замість каменя, а смола земляна була їм за вапно.

І сказали вони: Тож місто збудуймо собі, та башту, а вершина її аж до неба. І вчинімо для себе ймення, щоб ми не розпорошилися по поверхні всієї землі.

І зійшов Господь, щоб побачити місто та башту, що людські сини будували її.

І промовив Господь: Один це народ, і мова одна для всіх них, а це ось початок їх праці. Не буде тепер нічого для них неможливого, що вони замишляли чинити.

Тож зійдімо, і змішаймо там їхні мови, щоб не розуміли вони мови один одного.

І розпорошив їх звідти Господь по поверхні всієї землі, і вони перестали будувати те місто.

І тому то названо ймення йому: Вавилон, бо там помішав Господь мову всієї землі. І розпорошив їх звідти Господь по поверхні всієї землі.

(Книга Буття, 11:1–9. *Переклад І. Огієнка*)

Збагачуй власне мовлення!

Вавилонська вежа (фразеологізм) – справа, яку ніколи не буде завершено, недобудована споруда

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Визнач тему, основну думку біблійної легенди.
- 2 Знайди у тексті пряму мову і слова автора.
- 3 Перебудуй речення так, щоб пряма мова стояла на початку речення, в кінці речення. Чи зміниться при цьому зміст речення?

Пряма мова (рум. *vorbire directă*, рос. *прямая речь*) – це чуже мовлення, передане дослівно.

Пряму мову супроводжують слова автора, що вказують на те, кому вона належить, та на обставини мовлення. Слова автора можуть стояти перед, після або в середині прямої мови:

1. *Видатний педагог Костянтин Ушинський писав: «Якщо ви вдало виберете працю і вкладете в неї всю свою душу, то щастя само знайде вас».*

2. *«А що, дітки?» – питає бабуся.*

3. *«Три біди є в людині, – говорить українська народна мудрість, – це смерть, старість і погані діти».*

2 Прочитай речення. Визнач, де слова автора, а де – пряма мова.

1. Дід безжурно засміявся в бороду: «Така моя доля, як дірява льоля». 2. «Трава – як людина, – казав поважний чоловік. – Корінням тримається землі, а душею тягнеться до неба». 3. «Чому ми так легковажимо словами?» – розмірковував я. 4. «Найвищий для мене чин – Книга, – нерідко повчав мене мій учитель і додавав згодом: – Та книга, де букви, як і трава, мають свою барву, свої пахощі». (За М. Дочинцем)

3 Розглянь таблицю. Розкажи про розділові знаки при прямій мові.

А: «П».

- Народна мудрість каже: «Чого Івась не навчився, того Іван не знатиме».

А: «П!?...»

- Р. Декарт сказав : «Я мислю, – отже, я існую!»

«П», – а.

- «Щоб рибу їсти, треба у воду лізти», – наголошує прислів'я.

«П!?...» – а.

- «Куди приведе мене ця дорога?» - часто запитуємо себе, починаючи нову справу.

«П, – а, –п».

- «Усе можна виправдати високою метою, – вважав П. Тичина, - та тільки не порожнечу душі».

«П!? – а. – П».

- «Говори правду! – попереджав Марк Твен. – Тоді не доведеться нічого запам'ятовувати».

«П, – а: – П».

- «Влада над собою – найвища влада, - казав Сенека і додавав : - А поневолення своїми пристрастями – найстрашніше рабство».

4 Прочитай речення. Накресли схеми речень з прямою мовою.

1. «Заходьте, будь ласка, панове, мушу вам віддячити за допомогу!» – церемонно вклонилася Маргарита Степанівна. 2. «Та ви що? – вигукнув Ромка. – Нічого ми не розбивали!» 3. Роман не вгавав: «Одчепись, я ж не на тебе, ти мій друг, а з іншого я можу посміятися». 4. «А нащо ті книжки читати, – сказав Ромка, – коли є телебачення, комп'ютер та Інтернет?». 5. Ромка захоплено вигукнув: «От спасибі, що врятували!». 6. «Ой, здрастуйте, хто це?» – почувся з телефонної трубки. (За В. Нестайком)

5 Запиши речення, розставляючи розділові знаки при прямій мові.

1. Колись, працюючи в дитячому садку, говорила я дітям У кожної людини на плечі сидять два ангели: на правому – чорний ангел, що закликає бути неслухняним, а на лівому, близько до серця, – білий, що просить бути чемною і доброю людиною. 2. Для сміливості я набрав у груди якнайбільше повітря і зробив офіційну заяву Я, коли виросту, буду подорожувати. (М. Кідрук) 3. Це все тому, що в тебе погана дикція, хлопче, сказав я, ану спробуй ще раз. (М. Кідрук) 4. Людське слово має бути місточком між берегами, тільки місточком, через який одне серце ходить в гості до другого м'яко сказала бабуся і взяла мене за руку. (за М. Чумарно.)

6 Поміркуй, чому в першому реченні пряму мову треба брати в лапки, а в другому – ні.

1. «А куди ви їдете, люди добрі?» – осмілився спитати Павлусь.

2. – А куди ви їдете, люди добрі? – осмілився спитати Павлусь.

Якщо пряма мова починається з абзацу, то перед нею ставиться тире, а в лапки не береться. Інші розділові знаки зберігаються:

*Ось він поглянув у засніжену далечінь, що горбилася за селом, і тихо покликав Мороза:
– Морозе, Морозе, іди до нас кутю їсти! (М. Стельмах)*

7 Склади усно за поданими схемами речення.

1. «П, – а, – п!?» 2. А: «П», – а. 3. «П», – а.

8 Випиши з будь-якого літературного твору чотири речення з прямою мовою (два – з прозових творів; два – з віршованих). Побудуй схеми цих речень.

Ти – творча особистість!

Розглянь фотографію. Обговори з однокласником/однокласницею, що зображено на ній, поділись враженнями від побаченого (чи сподобалася тобі це фото, чим воно приваблює, які почуття викликає тощо).

Чому ми говоримо «Одні в нас зорі й небеса?»

Склади усно речення з прямою мовою, у якому передай думку твого однокласника/однокласниці про фото.

Непряма мова

1 Прочитай.

Як мати рушничком стала

...Було це дуже давно. Жила собі в одному селі мати, і мала вона трьох синів-красенів. На все були здібні хлопці, одне лише не вміли – вишивати, як їх мати. Сядуть було біля неї та й кажуть: «Ви, матусю, шийте-вишивайте, та пісню співайте, а ми подивимось, як народжуються у ваших руках квіти та птахи». Горнулась мати до синів і такі слова їм мудрі говорила: «Долю я вам вигаптую, а пам'ять про себе в рушничках залишу, тож бережіть їх».

Багато рушників вишила за своє життя мати і всі між синами розділила. А даруючи говорила: «Сини мої, мої голуби! Пам'ятайте навек прохання своєї неньки. Куди б не поїхали, куди б не йшли, а рушник у дорогу беріть. Хліб в нього загортайте та інших пригощайте. Хліб на рушникові життя величає, здоров'я береже».

Померла мати, а її слова і пам'ять про неї в рушничках залишилась і передаються з покоління в покоління.

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Визнач тему тексту. Добери заголовок.
- 2 Знайди речення з прямою мовою. Заміни на речення з непрямою мовою.

Непряма мова (рум. *vorbire indirectă*, рос. *непрямая речь*) – це чуже мовлення, яке передають не дослівно, а лише зі збереженням основного змісту: *Мати сказала, що хмари розійдуться, а сонце – таки засяє* (С. Васильченко).

Речення з непрямою мовою за будовою є складним реченням, частини якого з'єднані за допомогою сполучників або сполучних слів (займенників, прислівників). При цьому непряму мову завжди наводять після слів автора.

Коли замінюємо пряму мову непрямою, то:

- 1) пропускаємо вигуки, частки, зрідка вставні слова: «*Ох, не піду я сьогодні у гості*», – сказала Тетяна. – *Тетяна сказала, що вона сьогодні не піде у гості.*
- 2) замінюємо займенники першої та другої особи формами третьої особи: «*Я не піду сьогодні у гості*», – сказала Тетяна. – *Тетяна сказала, що вона сьогодні не піде у гості.*
- 3) пропускаємо звертання або робимо їх членами речення (підметами, додатками): «*Тетяно, йдемо у гості*», – сказав Іван. – *Іван сказав Тетяні, щоб вона йшла у гості.*
- 4) замінюємо дієслова в наказовій формі іншими формами: «*Виходь до дошки, Маріно*», – сказала Марія Іванівна. – *Марія Іванівна сказала Марині, щоб вона виходила до дошки.*

2 Розглянь таблицю. Розкажи про способи заміни прямої мови непрямою.

Способи заміни прямої мови непрямою		
Вид речення	Приклади	
	Речення з прямою мовою	Речення з непрямою мовою
Розповідне	<i>«Я знаю тільки те, що нічого не знаю», - любив повторювати Сократ.</i>	<i>Сократ любив повторювати, що він знає тільки те, що нічого не знає.</i>
Спонукальне	<i>«Принеси мені, будь ласка, квіти», - попросила мама Оксану.</i>	<i>Мама попросила Оксану, щоб та принесла квіти.</i>
Питальне	<i>«Ти прийдеш до мене?» - запитав я Тараса.</i>	<i>Я запитав Тараса, чи він прийде до мене.</i>

3 Прочитай текст.

Особливе місце у побуті українських і молдовських селян займала церква. Усі ходили до церкви щонеділі, одягали своє найкраще вбрання, намагалися наслідувати християнський спосіб життя і усім серцем вірили в Бога. «У церкві вистоявала старість, біля церкви стрічались молодість і любов, а під ними бавилося наше дитинство», – так говорили люди похилого віку.

Матері іноді на часинку позичали в сусідів чоботи і, шмаруючи їх березовим дьогтем, заходилися повчати малих дітей, щоб ті у церві не лобурясничали, не шморгали носом, не крутилися дзигною, не ловили гав, на сміялися, не лізли на крилас та частіше хрестили лоба. (з Інтернету)

- Визнач, які з речень містять пряму мову, а які – непряму.
- Перебудуй речення, замінюючи пряму мову непрямою.

4 Перебудуй речення, замінюючи пряму мову непрямою. Запиши їх.

1. «Вечорами ми співали один одному старовинні пісні, які почули в дитинстві від матері чи бабусі, і в тому змаганні Малишкові не було рівних», – згадував І. Цюпа. 2. Відомий український етнограф М. Федота стверджує: «Тисяча вісімсот п'ятнадцятого року у Філадельфії вийшли друком ноти й англійський переклад пісні Семена Климовського «Їхав козак за Дунай», а згодом її співали французькою й польською, чеською й болгарською, угорською й шотландською мовами». 3. «Українська народна пісня «Щедрик» в обробці Миколи Леонтовича – одна з найбільш популярних мелодій у США, яка звучить на грандіозному різдвяному щорічному шоу в Нью-Йорку, і подивитися видовище приїздять з усіх регіонів Америки та інших країн», – розповідає І. Новиченко.

5 Складіть і запишіть три речення з прямою мовою за такими схемами:

1) А: «П». 2) «П, – а: – П». 3) «П!?» – а.

Перебудуйте їх на речення з непрямою мовою.

6 Прочитай текст. Визнач тему та головну думку.

Цю історію я почув від Петра Мартинюка – русявого, синьоокого лікаря, хірурга за професією.

– У нашому селі, – розповідав він, – завжди мостилися бузьки. Хати під солом'яною стріхою. Винесуть колесо на дах, от вони й мостяться. Так повелося. Люди і птахи були нероздільні. Недарма бузьків у народі вважають священними: за переказами, вони приносять малих дітей – щастя, – вів Петро Мартинюк. – Але бузьки вивелися з нашого села. Чому? Слухайте... – гірко посміхнувся. – А було так: однієї весни пара бузьків полагодили гніздо на хаті нашого сусіди, заходилися виводити молодняк. Коли знайшлися яйця, шибайголівський сусідський хлопчак видерся на дах і заради звичайнісінької цікавості взяв собі одне буслине яйце, підмінивши його качиним. За те його потім прозвали Підмініяйце. Це смішне прізвисько перейшло нащадкам.

Бусли не помітили, що яйце не їхнє. Буслиха сіла на яйця, а бусел тільки те й робив, що годував її: носив ретельно жаб, вужів. Вивелися молоді – тоді й сталося лихо. Аж тепер бусел доглянув, що у їхньому гнізді негарзд: одна дитина, як дитина, – бусленя, а друга – каченя, щось чуже. Він день і ніч гасав гребенем даху зі страшним клекотом, мовби виклекочуючи одне й те ж: «Зрада! Зрада!» А буслиха стояла край гнізда й мовчки умирала.

Потім він знявся вгору, злинув у небо високо-високо і, склавши крила, каменем упав на подвір'я. Через хвилину те саме зробила й буслиха. Заплатили смертю за легковажність отого шибайголови. З того часу бузьки вивелися з нашого села, – закінчив Петро Мартинюк.

(Б. Харчук)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Укажи пряму мову, поясни розділові знаки.
- 2 Усно перекажи текст, замінюючи пряму мову непрямою.

ПОГЛИБЛЮЙ ГРАМОТНІСТЬ!

Діалог

1 Прочитай текст. Визнач головну думку.

– Усе буде добре, потерпи... – чує вона хлопчачий голос, спокійний і владний водночас.

– Дякую тобі... – всміхається йому Лада у відповідь на його усмішку.

– Я Арсен. А тебе як звати? – запитує хлопець.

– Лада...

– А ти в якій школі вчишся?

– У дев'ятій. А ти?

– Я інтернатський... Ти, певно, у восьмому класі?

Їхню розмову вриває поява мами...

(За О. Сайко)

- Скільки осіб бере участь у розмові?
- Прочитайте текст за особами.

Діалог (рум. *dialog*, рос. *диалог*) – це розмова двох або декількох осіб, передана дослівно.

Кожне окреме висловлення учасників діалогу називають **реплікою**. Репліки можуть супроводжуватися словами автора. Кожну репліку діалогу починають з нового рядка, перед нею ставлять тире. Репліки в лапки не беруться.

Якщо висловлення супроводжується словами автора, то ставляться ті самі розділові знаки, що й при прямій мові, але без лапок:

Коли Андрійко був малий, він любив допитуватися:

– *А хто старший? Хто найголовніший?*

Бабуся відповідала:

– *Мама і тато.*

- 2** Прочитай текст. Поясни вживання розділових знаків при діалозі.

Зустрілися старезні дідугани – колишні реєстрові козаки.

– Ну, як ся маєш?

– Пам'ять препогана.

– Все, мабуть забуваєш?

– Навпаки!

– Виходить, маєш пам'ять ти хорошу?

– Що ж тут хорошого? – зітхнув козак. – Вже тридцять літ, як ти позичив гроші, а я не забуваю це ніяк!

(П. Ребро)

- 3** Запиши текст у формі діалогу, розставляючи пропущені розділові знаки.

1) А я вже в школу ходжу. У нас в одному класі вчиться дві групи – менші сидять попереду, більші – позаду. Мене ж вчителька посадила на самій першій парті хвалиться і радіє дівчина. А чобіт у тебе також нема? поглянув на босі Люби-ні ноги, згадав про своє і зітхнув. Ні, є, тільки я їх бережу, бо два роки маю ходити в них. Михайлику, а може, навідаємось у нашу загороду? Там тобі чогось треба? Ні, просто подивимось на борсучу нору, від нірки, на гніздо трясогузки, на джерело. Правда, заглянемо? Можна і заглянути погодився я, і ми, взявшись за руки, побігли до загороди.

(М. Стельмах)

2) Один учений подорожуючи пароплавом запитав моряка

Чи знаєте ви граматику?

Недосконало відповів моряк.

Тоді ви загубили половину свого життя.

Раптом розбурхалося море і пароплав розгойдало. Моряк запитав ученого

Чи вмієте ви плавати?

Ні відповів той

Тоді ви загубили усе своє життя.

(Народна творчість)

Життєва ситуація

Уяви, що ти журналіст і розмовляєш з представником/представницею певної професії (учитель, економіст, лікар, менеджер, дилер тощо).

Візьми інтерв'ю, задавши запитання: Чим приваблює ця професія? Що Вам відомо про її виникнення? Наскільки вона важлива сьогодні та в перспективі? Які ділові якості допомагають Вам у професійній діяльності?

Запиши побудований діалог. Поясни розділові знаки.

Ти – творча особистість!

Склади і розіграй за особами діалог за однією із ситуацій: а) з другом/подругою плани на канікули; б) із бабусею/дідусем про допомогу; в) з однокласниками/однокласницями про підготовку проєкту.

ПОГЛИБЛЮЙ ГРАМОТНІСТЬ!

Цитата

- 1 Прочитай. Вкажи ужиті в реченнях дослівні уривки з висловлювання видатних людей. Чи можна вважати їх різновидом прямої мови?

Хто хоче бути корисним своєму народові, хто хоче бути достойним назви «людина», той повинен удосконалювати свій характер, позбуватися його слабких, недостойних рис. Бо, як сказано у англійського філософа Фостера, «... не дати себе побороти темним силам – значить зберегти себе для Батьківщини, для народу...».

(Є. Дудар)

Цитата (ром. *citata*, рос. *цитата*) – це точно переданий уривок якогось твору, чийсь слова, що вводяться в текст для пояснення чи підтвердження правильності висловлюваних думок. Уживаючи цитату, обов'язково потрібно зазначити автора.

2 Розглянь таблицю. Розкажи про розділові знаки при цитатах.

Особливості цитування	Приклади
Як пряма мова зі словами автора.	<i>Альберт Ейнштейн наголошував: «Хто не любить природи, той не любить людину, той не громадянин».</i>
Як частина речення.	<i>За словами Цицерона, «вся природа прагне до самозбереження».</i>
Скорочений варіант цитати.	<i>Слова ці вишневі з Сосюриних уст: «Любіть Україну у сні й на яву...» (І. Драч).</i>
Віршований текст (в лапки не береться).	<i>Чого хвилюються народи І люди замишляють зло? Хто їм сказав: «Вінець природи»? Хіба для них її чоло? (Л. Костенко.)</i>
Кілька цитат (коми між ними).	<i>Народна мудрість повчає: «Природа одному мати, а другому – мачуха», «Земля дає все і забирає все», «Сонце на всіх однаково світить».</i>

3 Прочитай речення. Які емоції викликав у тебе зміст прочитаного? Поясни вживання розділових знаків при цитатах.

1. «Українці – це, мабуть, найспівучіший народ у світі» – писав у спогадах німецький учений і мандрівник Й.-Г. Коль, подорожуючи Україною у 1838-ому році.
2. Спогади данського посла Ю. Юста про те, що «все населення Козацької України відзначається великою ввічливістю й охайністю», перегукуються із враженнями професора Кембриджського університету Е.-Д. Кларка про українців як «дуже шляхетну расу».
3. Е.-Е. Шмітт, сучасний класик французької літератури, на прохання журналістки «Української правди» назвати три речі, відомі йому про Україну до візиту в столицю, відповів: «Козаки, «Київські ворота» Мусоргський і Гоголь».

(З Інтернету)

- Перебудуй будь-які два речення у речення з непрямою мовою. Назви правила, яких ти дотримуватимешся.

4 Прочитай висловлення про Республіку Молдову. Запиши їх за зразком речень із попередньої вправи.

1. Республіка Молдова – країна з непередбачуваним минулим. (Д. Фуртуна)
2. Хто не писав свою історію своєю кров'ю, той або ніколи її не мав, або думає, що може жити за рахунок історії інших. Хоч земля завжди крутиться, та я вдома народився. Країна, як дитина: якщо її забути, вона може піти з дому. (Г. Вієру)
3. Люблю рідний край, не можу більше двох місяців сидіти ніде, серед чужих людей, мої самотні кроки починаються назад до своєї країни, за якою сумую». (Дж. Єнеску)

5 Запиши речення й розстав необхідні розділові знаки.

1) Найважливішого «гонорару» як веселий блиск в очах народу нема занотував Остап Вишня у своєму щоденнику. 2) Основна риса характеру нашої сім'ї скаже потім О. Довженко насміхатися над усім і в першу чергу один над одним і над самим собою... 3) Впали в око присадкуваті хати крислаті сосни кучмуваті дуби. 4) Василь Симоненко у поезії «Лебеді материнства» дає настанову синові Можеш вибирати друзів і дружину / Вибрати не можна тільки Батьківщину.

6 Подані висловлювання частково або повністю введи у речення як цитати.

1. Батьківщина – це я, це ти, це все, що ми любимо, все, про що мріяли, все, що буде, коли нас уже не буде. (*Р. Роналд*) 2. Брате, я думаю, що Прут колись ясний прийде до нас разом із буковинцями. (*Г. Вієру*) 3. Нема на світі України, немає другого Дніпра. 4. Учїтеся, читайте, і чужого научайтесь, і свого не цурайтесь. 5. Я на сторожі коло їх поставлю слово. 6. А буде син, і буде мати, і будуть люди на землі. (*Т. Шевченко*)

Твої літературні проєкти

Добери дві цитати на тему «Рідна мова». Напиши невелике висловлення. Використай дїбрані цитати.

Ти – творча особистість!

Напиши невелике висловлення (8-10 речень) на тему «Десять фактів про Республіку Молдова». Використай цитати, дїбрані з художніх творів, з мережі Інтернет.

Література рідного краю

Костянтин Попович

(1924-2010)

Попович Костянтин Федорович – молдовський та український літературознавець і прозаїк. Народився 21 травня 1924 року в селі Романківці Чернівецької області в Україні. Доктор філологічних наук, професор Академії наук Республіки Молдова, академік Академії наук Вищої Школи України, заслужений діяч науки Республіки Молдова, член Спілки письменників Молдови і Національної спілки письменників України, автор монографічних досліджень: «Соціальні мотиви у поезії Емінеску». (1963), «М. Емінеску. Життя і творчість» (1963). К. Попович брав участь у написанні та редагуванні чотирьох видань «Історії молдавської літератури», «Історії Молдови», «Історії Румунії» та ін.

Його дисертація «Жизнь и творчество Михая Еминеску» започаткувала наукове емінескознавство Молдови. Спостереження літературних молдовсько-російських та молдовсько-українських зв'язків вирости в десятки наукових статей, до яких науковці звертаються і нині. Він досліджував творчість Іона Крянге у контексті східнослов'янського фольклору і Тараса Шевченка «у вирі молдавської духовності», молдовське коріння Михайла Коцюбинського і вплив українського театру на духовне життя Бессарабії, українські пісні Молдови і поезію сучасних українських поетів...

Костянтин Попович очолив дослідження культури українців Молдови. Під керівництвом академіка Поповича було започатковано вивчення історії місцевих українців, українських говірок, збирання українського фольклору, записування звичаїв... Було видано кілька фольклорних збірок. Його перу належать 40 книг і майже 500 менших за обсягом публікацій, зокрема, ряд статей для молдовських, українських та російських енциклопедичних видань.

Діяльність Костянтина Поповича була відзначена численними званнями, державними нагородами та преміями Республіки Молдова, України, Румунії, Канади...

За заслуги в галузі літератури і літературознавства Кембриджський біографічний центр Великої Британії оголосив К. Поповича «Людиною 1998-1999 року».

Нині ім'я Костянтина Поповича занесено в енциклопедії Молдови, Росії, України. Його іменем названо українсько-румунський ліцей в с. Ніхорень (Нагоряни) Ришканського району Молдови, вулицю у рідному селі Романківці Чернівецької області України.

Кімната-музей, присвячена його життєвому і творчому шляху, є в Нагорянах, у Романківцях, у Чернівецькому музеї діаспори, окрема експозиція – у кишинівському музеї «Українці в культурі Молдови».

К. Попович – автор перших у Молдові романів українською мовою – «Бентежний світанок» (1998), «Скривджені долі» (2001).

Костянтин Попович є автором збірки «Сторінки літопису», виданої в 1998 р. Окреме місце у цій збірці займає автор «Молдавського циклу» М. Коцюбинський, який, перебуваючи декілька років у Бессарабії, глибоко проникнув не тільки в суттєвість молдавського ареалу, а і в душу молдованів, з якими, як з'ясується, був порідненим по матері. Вам пропонуються деякі уривки з цієї статті-дослідження.

М.М. Коцюбинський і молдавські народні реалії

(Уривок)

Спільна історична доля українського і молдавського народів обумовила взаємне перебування в Україні і у Молдові багатьох державних, військових і культурних діячів, митців, письменників. Досить назвати такі яскраві постаті як молдованин Петро Могила, Олександр і Богдан Петричейку-Хашдеу, які навчалися, жили або працювали у Львові, Харкові, Києві і інших містах, де залишили глибокі скарби у спільній духовній спадщині, або ж українських письменників І.П.Котляревського, І.С.Нечуя-Левицького і М.М. Коцюбинського, які за час свого перебування на молдавській землі вкарбували золоті сторінки до історії красеного письменства обох народів.

«Особливе місце посідає М.М. Коцюбинський, який перебував у Бессарабії з 1892 по 1895 р. і залишив після себе яскравий і талановитий цикл творів, пов'язаних з реаліями і подіями, які відбувалися на теренах сучасної Молдови. До «Молдавського циклу» ввійшло одинадцять нарисів і оповідань: «Для загального добра», «Відьма», «Пе куптьор», «Помстився», «На крилах пісень», «По-людськом», «Дорогою ціною» і ін. Коцюбинський в творах «Бессарабського циклу», як ніхто з «немолдавських» письменників зумів так детально «з середини», співчутливо і по-братньому відбити тутешню дійсність і психологію молдован. Не можна залишати поза увагою і питання стосовно походження М.М. Коцюбинського, його родоводу.

Мати письменника – молдованка зі славнозвісного роду Абазів. Молдавські історики натрапили на матеріали, які відтворюють родовідне дерево династії Абазів.

Як свідчить Василь Ілліч Абаза, засновником династії був його дід, Андрій Абаза, який прибув до Молдови 1640 р. разом зі своєю сестрою Катериною, що стала дружиною молдавського господаря Василе Лупу. Як відомо, у цього монаршого подружжя була красуня-донька Руксандра (Розанда, Русандра), з якою одружився син Богдана Хмельницького Тимофій. За свідченням деяких молдавських документів, Абаза походила з черкесів і кабардинців, а прибувши до Молдови, прийняли християнську віру.

У Молдові Абази обіймали високі посади, і у творі Димитрія Кантеміра «Описання Молдови» значиться у списках найшанобливіших і шляхетних родин. Засновник династії – Андрій Абаза, за прізвиськом Черкез, був господарським скарбником, а Ілля – ворніком. Його син – одним з найближчих вельмож при дворі господаря Д. Канте-

міра. Саме він знаходився серед тих придворних, які зустрічали російське військо, що на чолі з Шереметьєвим прибуло до Молдови, і перебував разом з Кантеміром у таборі війська Петра Першого під час Прутського походу 1711 р., а після поразки у Станілештах на Прутові разом з господарем назавжди покинув Молдову і оселився в Україні. Після цієї трагічної події Ілля Абаза отримав чин полковника, садибу на 46 господарств і частину села Дворічний Куж у Харківському повіті. В 1718 році Ілля Абазов отримує царську грамоту на право володіння цією власністю.

До України разом з Іллею прибули його чотири сини: Лука (він же Лупул Лук'ян), Іоан, Євстратій і Костянтин та дві доньки - Марія і Аніша. В 1712 р. уже в Україні народився ще один син – Микола.

Майже всі сини Іллі служили в гусарських полках (в різних чинах). Військовими були і наступні покоління Абазів, за винятком синів Костянтина. Військовим був і Василь Абаза, у якого народилось п'ятнадцять дітей.

Після відставки Василь служив управителем, підприємцем, а з 1809 р. став предводителем Харківського дворянства. На протязі всього свого життя Василь Абаза підтримував зв'язки з просвітителем Новіковим, з сенаторами К. Неплюєвим і Н. Чичеріним, з генералом Зоричем.

Пізніше, скориставшись широкими зв'язками в колах аристократичної еліти, Василь пробив дорогу до верхніх верств соціальної ієрархії своїм дітям. Син Агея – Олександр став великим фінансистом, потім президентом Академії наук у Петербурзі, головою товариства залізниць Харків – Полтава, міністром фінансів, а син Сави – Микола – сенатором.

Дослідник К.Г. Бердке називає низку видатних осіб, які вийшли з династії Абазів. Серед них генерал Валеріан Атанасович Абаза (1830-1918) – ветеран Кримської війни, адмірал Абаза, військовий письменник К.К. Абаза. Нащадки абазівського крила, а саме Петро і Михайло, сприяли заснуванню Харківського університету, інженери – Абаза Євграфій і Ігор Петрович стали дослідниками Донецького басейну. В 1860 р. Є. Абаза був міністром промисловості, Максим Ковалевський (вихідець з цього роду) – вченим.

З усього роду Іллі Абазі найвищого соціального щабля в Російській імперії добилися діти і онуки Миколи Ілліча, які досягли найвищих рангів у столичних шляхетних колах.

Збагачуй власне мовлення!

Реалія – річ, що існує матеріально, або будь-який предмет матеріальної цінності

На теренах – місцевість, територія

Щабель – рівень, на якому перебуває, якого досягає хто-небудь

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Чи відомо тобі ім'я Костянтина Поповича? Розкажи про його здобутки.
- 2 Які з перелічених творів «Бессарабського циклу» М. Коцюбинського ти читав / читала? Що тобі запам'яталося? Знайди в мережі Інтернет ці твори і ознайомся з ними.
- 3 Склади родовідне дерево династії Абазів.
- 4 Як вшановується пам'ять Костянтина Поповича у світі і Республіці Молдова?

Оксана Медведенко (1954)

Поетеса, член Національної спілки журналістів України. Народилась в Україні, на Миколаївщині. Закінчила Миколаївське культосвітнє училище, режисерське відділення, Київський інститут культури, Бельцький університет, філологічний факультет. Волею долі опинилась у Молдові. Працювала вчителькою української мови і літератури в одній із шкіл м. Кишинева. Закохана в рідне село.

Вірші пише давно. Збірка «Струни» серця пройнята безмежною любов'ю до рідного краю, тугою за Батьківщиною. Рядки віршів торкаються найпотаємніших струн людської душі.

Спіши до батьківської хати

Спіши до батьківської хати,
Лети, поки живі батьки,
Поки чекає дома мати,
Поки є радість і думки.
Бо пройде час — і ти захочеш
Батьківської ніжності і тепла,
А пустою повіє хата,
Як сиротина— самота.

Кому тоді ти скажеш «мамо»?
І хто прийме, пригорне так,
Чиї слова зворушить серце,
Хто зрозуміє тебе так?
Спіши та не спізнися, друже.
Скажи слова, що їх давно
Чекає мати твоя дуже,
Чекає дуже їх давно.

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Чи згоден/згодна ти з автором поезії?
- 2 Розкажи, яке місце у твоєму житті посідають батьки.

Перевір свої знання

I Прочитай текст.

Поруч з красивим дзеркалом бабуся поставила вазу. Квіти побачили своє відображення у дзеркалі: дві гвоздики білі дві рожеві та одна червона. Раніше вони не бачили дзеркал і не знали, що таке віддзеркалення. Нас ждуть прекрасні квіти сказала червона гвоздика. Чарівні чарівні додали гвоздики рожеві та білі. Квіти хвалили себе і не знали про це. Вони граційно вклонилися. Ті інші квіти теж поклонилися. Запитаємо їх про щось вирішили гвоздики. Про що було питання неважливо але відповіді вони не почули. І потім і після. Невже ті інші не хочуть дружити.

Дзеркало вирішило розкрити таємницю. Воно сказало, що це не гвоздики, а відображення: «Це ви! Прекрасні, чарівні, чарівні квіти – ви!» Дзеркало не сумнівалося в тому, що гвоздики задоволені, але вони чомусь засмутилися і замовкли. А потім червона гвоздика несміливо запитала: «Ви впевнені, що тих квітів правда зовсім і немає?» «Звісно», – тихо задзвеніло дзеркало. «Прикро, сумно, сумно...», – сказали квіти.

Дзеркало здивувалося: «Чому ж не пишаться, не радіють чудові квіти? Адже вони, виявляється, найкрасивіші». А гвоздики не думали про це і зовсім не раділи. Вони втратили друзів: гвоздику червону, дві гвоздики білі та дві рожеві... Виконай завдання.

II Виконай завдання.

1. Визнач тему тексту.
2. До якого типу та стилю мовлення він належить?
3. Добери заголовок.
4. Спиши перший абзац тексту. Розстав розділові знаки.
5. Знайди речення з прямою мовою. Перероби їх на речення з непрямою мовою.
6. Склади твір-роздум (8-10 речень) за темою «Нас об'єднує...». Використай цитату Василя Гандзія:

Брати мої.. Не оступаймось в помислах і слові.
Гуртуймось в будень, шануймось у свята.
Єднаймося у праці, у мислях і втомі,
Газдами будьмо у власному домі.

7. Склади невеликий письмовий твір-міркування на одну з тем: «Що означає для мене сім'я», «З ким із друзів я хотів(ла) б відновити стосунки».

Узагальнення і систематизація вивченого за рік

1. Прочитай вірш. Визнач тему. Добери заголовок.

Цінують, діти, ваших матерів,
Щоб на краю останньої розлуки
Пекучий стид сердець не спопелив.
Ідїть і їдьте, поки є до кого,
І шліть листи з далекої путі.
І поклонїться, діти, перед Богом,
Що матерї не скривдите в житті. (Н. Красоткіна)

- Випиши з вірша словосполучення, визнач тип підрядного зв'язку.

2. Прочитай висловлювання.

За тобою завше будуть мандрувати
Очі материнські і білява хата.
І якщо впадеш ти на чужому полі,
Прийдуть з України верби і тополі. (В. Симоненко)

Мати символ усього найкращого найкращого найсвятішого. Вона завжди зрозуміє свою дитину подасть руку допомоги розділить і радість і смуток. Лагідний материн наспів засіває дитячу душу любов'ю до людей до природи до всього живого.

Пройдуть роки. І защебече заговорить заплаче мамина пісня у ваших серцях.

1. Визнач граматичну основу в кожному реченні.
  2. Розстав необхідні розділові знаки.
  3. Назви однорідні члени речення.
3. Утвори з двох простих речень одне, ускладненне відокремленою обставиною.
    1. Мати живе заради дітей. Вона радіє за їхні успіхи і переживає разом з ними невдачі.
    2. Ми повинні берегти наших матерів. Завжди піклуватися та оберігати їх.
    3. Матері моляться за нас. Їхні молитви оберігають нас від усіх життєвих незгод.
  4. Прочитай текст.

У селянських родинах здавна існував звичай розподіляти обов'язки. Чоловік виконував важку роботу в полі: орав, сів, косив, молотив зерно. Господар підтримував у належному стані хату, обійстя, заготовляв дрова; за звичаєм, він сплачував податки, відвідував сільську раду. Жінка відповідала за дітей, порядкувала в хаті, готувала їсти, обробляла город, доглядала домашню тварину, птицю, ткала, пряла, вишивала. Виявленням поваги й запорукою міцності в українській родині була взаємодопомога. У народі вважали: гарний чоловік узимку має більше часу допомогти дружині. Старих батьків не залишали на самоті, допомагали їм. Звичаєве право вимагало: один із синів повинен залишатися з батьками. Не було в сім'ї сина — дочка доглядала їх.

Великою радістю для всієї родини були діти. У народі вірили: на подвір'ї селяться лелеки — чекай звістки про народження дитини. Дітей учили поважати старших, після п'яти років їх поступово залучали до хатніх робіт. З десяти років хлопці вчилися орати, косити; дівчатка допомагали матері, училися вишивати. Бувало, порівняєш рушники — обидва гарно вишиті, не можеш відрізнити материн від доччиного виробу. Поглянеш на луки — батькова й синова ділянки гарно покошені. Так було у взірцевих сім'ях, ними пишалося все село (За А. Шукліною).

1. Які давні традиції збереглися в сучасній сім'ї? Як змінилася роль жінки сьогодні? Вислови своє ставлення до давніх звичаїв.
2. Назви прості двоскладні речення.
3. Знайди односкладні речення, визнач тип.

5. Прочитай текст.

Несподівана зустріч

«Ой гарна ж дівчина, як рай, мов червона мальва, повита барвінком!» — думав Лаврін. Мелашка глянула на парубка своїми темними очима, і йому здалося, що на житі блиснули дві зірки.

— Добри вечір тобі, дівчино! Чи далеко звідсіль до села? — спитав Лаврін.

— До якого села тобі треба? — спитала дівчина, і її голос рознісся, наче в житі загуркотала горлиця.

— До того села, звідки ти сама, — сказав Лаврін.

— Не питай, бо швидко старий будеш, — сказала й усміхнулась.

«Який гарний парубок! Які в нього веселі очі!» — подумала дівчина, поглядаючи скося на Лавріна.

— Дівчино, — промовив Лаврін тихим голосом, — як побачив я тебе, то не наче з криниці погожої води напився (За І. Нечуєм-Левицьким).

1. Знайди речення з порівняльним зворотом.
  2. Прочитай речення з прямою мовою. Поясни розділові знаки.
6. У твого друга/твоєї подруги незабаром день народження. Але ти не маєш грошей на подарунок і звертатися до батьків незручно, оскільки останнім часом виникали непередбачувані витрати. Як можна привітати з днем народження товариша (подругу)? Чому ти вважаєш, що це буде вдалим вибором?
7. Чим тобі найбільше запам'ятався навчальний рік? Із яким настроєм ти йдеш на літні канікули?

Автобіографічний твір — твір, головним героєм якого є сам автор.

Алегорія — спосіб двопланового художнього зображення, що ґрунтується на приховуванні реальних осіб, явищ і предметів під конкретними художніми образами з відповідними асоціаціями.

Архаїзми — слова, які вийшли з активного вжитку.

Балада — невеликий віршований ліро-епічний твір казково-фантастичного, легендарно-історичного чи героїчного змісту з драматично напруженим сюжетом і співчутливо-сумним звучанням.

Вільний вірш — поезія з неримованими рядками.

Героїко-романтична повість — це повість, у якій зображено героїчні вчинки виняткового героя в надзвичайних обставинах.

Гумор — відображення смішного в життєвих явищах і людських характерах у доброзичливому, жартівливому тоні.

Драматичний твір — твір, призначений для постановки на сцені.

Експозиція — місце у творі, де читач ознайомлюється з часом, місцем подій, персонажами ще до початку конфлікту; введення в ситуацію, у якій визріває конфлікт.

Епічний твір — розповідний твір, у якому життя змальовується у формі авторської розповіді про людей і їхні вчинки.

Зав'язка — частина художнього твору, у якій зображено перше зіткнення героїв.

Ідейний зміст — це сукупність ідей твору.

Ідея художнього твору — це основна думка про зображені у творі життєві явища, висвітленню якої підпорядковано всі картини й образи.

Історична повість — повість, побудована на історичному сюжеті, у якому широко відтворені певна епоха та її діячі.

Композиція — будова художнього твору, розташування й співвідношення всіх його компонентів: сюжетних і позасюжетних елементів.

Контраст — різко окреслена протилежність у чомусь: рисах характеру, у властивостях предметів чи явищ.

Кульмінація — момент найвищого піднесення, напруження, розвитку конфлікту, вирішального зіткнення характерів.

Ліричний герой — це особа, думки й почуття якої виражаються в ліричних творах.

Ліричний твір — зазвичай віршований твір, невеликий за обсягом, у якому реальність відображається через передачу думок і почуттів людини.

Ліро-епічний твір — твір, який містить елементи лірики й епосу.

Метаморфоза — прийом, за основу якого взято перетворення людини на рослину чи тварину.

Мораль — повчальний висновок у байці.

Мотив — тема ліричного твору або одна з тем епічного твору.

Новела — невеликий розповідний твір про якусь незвичайну життєву подію з несподіваним закінченням.

Пафос твору — натхнення, почуття ентузіазму, пристрасне переживання душевного піднесення, викликане певною ідеєю чи подією.

Повість — прозовий розповідний твір, за обсягом більший від оповідання, у якому йдеться про одну або декілька подій одного чи декількох головних героїв протягом досить тривалого часу.

Повість-казка — повість, якій властиві казкові елементи.

Притча — переважно прозовий алегоричний твір із чітко висловленою мораллю.

Рима — співзвучне закінчення у віршових рядках.

Розвиток дії — одна або декілька подій, у розгортанні яких виявляються характери дійових осіб, розвиваються суперечності між ними.

Романтичний герой — винятковий герой у надзвичайних обставинах.

Сатира — різке висміювання хиб і пороків, негативних явищ. Твори такого викривального характеру називають сатиричними.

Символ — умовне позначення якогось предмета, поняття, явища, процесу; художній образ, який відтворює певну думку, ідею, почуття.

Сюжет — подія чи система подій, у яких розкриваються характери й розв'язуються суперечності між ними.

Тема художнього твору — коло подій, життєвих явищ, представлених у художньому творі в тісному зв'язку з проблемами, які з них постають і потребують осмислення.

Художня деталь — така характерна риса чи подробиця, яка має відносно самостійне значення й використовується для емоційнішого й глибшого зображення картини чи образів, для підкреслення їхньої індивідуальної особливості.